

รายงานการวิจัย
เรื่อง

การศึกษาอัตลักษณ์ประเพณีผีตาโขน ประเพณีผีขนน้ำ
และประเพณีแห่ต้นดอกไม้ : การออกแบบสร้างสรรค์ชุดการแสดง
สำหรับการนำเสนอภาพลักษณ์การท่องเที่ยวจังหวัดเลย

The Traditional Identities of Phi Ta Khon, Phi Khon Nam, and
Floral Float Local Parade : An Image Creation into Series
Performance for Promoting Tourism in Loei Province

โดย

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ไทยโรจน์ พวงมณี

โครงการวิจัยนี้ได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจากกรมส่งเสริมวัฒนธรรม
กระทรวงวัฒนธรรม
ประจำปีงบประมาณ ๒๕๕๔

กิตติกรรมประกาศ

การวิจัยเรื่อง การศึกษาอัตลักษณ์ประเพณีผีตาโขน ประเพณีผีขนน้ำ และประเพณีแห่ต้นดอกไม้ : การออกแบบสร้างสรรค์ชุดการแสดงสำหรับการนำเสนอภาพลักษณ์การท่องเที่ยวจังหวัดเลย สำเร็จลุล่วงลงได้ด้วยความร่วมมือจากผู้เกี่ยวข้องหลายฝ่ายทั้งผู้นำชุมชน ประชาชน ชาวบ้าน องค์กรบริหารส่วนตำบลบ้านนาข้าว เทศบาลด่านซ้าย และเทศบาลตำบลอาฮี นักศึกษาสาขาวิชานาฏศิลป์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย ที่ให้ข้อมูลที่เป็นประโยชน์สำหรับการนำมาใช้ในการเขียนรายงานการวิจัย

ขอขอบคุณผู้เชี่ยวชาญจากกรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรมที่ตรวจรับงานวิจัยในครั้งนี้ พร้อมกับการให้แนวคิดและรายละเอียดของการดำเนินกิจกรรมการวิจัย นับตั้งแต่การเขียนกรอบแนวคิดในการวิจัย กรอบแนวคิดในการดำเนินการวิจัย การกำหนดกลุ่มประชากร ตัวอย่าง การเก็บรวบรวมข้อมูล การเขียนรายงานการวิจัย จนทำให้ผู้วิจัยมีความคิด และความเข้าใจในการวิจัยที่ชัดเจนขึ้น อันประกอบด้วย รองศาสตราจารย์ ดร.สมศักดิ์ ศรีสันติสุข รองศาสตราจารย์ ดร. ณรงค์ชัย ปิฎกรัตน์ และ คุณมณฑิรา สวัสดิ์รักษา รวมถึงผู้ประสานงานจากกรมส่งเสริมวัฒนธรรมที่คอยติดตามงานอย่างต่อเนื่อง

ขอขอบคุณ กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรมที่สนับสนุนงบประมาณในการดำเนินการศึกษาในครั้งนี้

ขอขอบคุณมหาวิทยาลัยราชภัฏเลยที่ให้พื้นที่ในการดำเนินกิจกรรมการวิจัยในครั้งนี้ และขอขอบคุณนักวิชาการที่เป็นเจ้าของหลักการและทฤษฎีที่ผู้วิจัยนำมาเป็นแนวคิดและแนวคิดในการศึกษาวิจัยในครั้งนี้

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ไทยโรจน์ พวงมณี

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่อง การศึกษาอัตลักษณ์ประเพณีผีตาโขน ประเพณีผีขนน้ำ และประเพณีแห่ดอกไม้ : การออกแบบสร้างสรรค์ชุดการแสดงสำหรับการนำเสนอภาพลักษณ์การท่องเที่ยวจังหวัดเลย ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพในการดำเนินกิจกรรมการวิจัย มีวัตถุประสงค์ ๑) เพื่อศึกษาอัตลักษณ์ประเพณีผีตาโขน ประเพณีผีขนน้ำ และประเพณีแห่ต้นดอกไม้ ๒) เพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ประเพณีผีตาโขน ประเพณีผีขนน้ำ และประเพณีแห่ต้นดอกไม้ ของชุมชนท้องถิ่น ๓) เพื่อออกแบบสร้างสรรค์ชุดการแสดงจากการตีความหมายจากประเพณีผีตาโขน ประเพณีผีขนน้ำ และประเพณีแห่ดอกไม้จังหวัดเลย กลุ่มตัวอย่างประชากรที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล ประกอบด้วย ประชาชนชาวบ้าน วัฒนธรรมตำบล พระสงฆ์ ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน และชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่น เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล ประกอบด้วย แบบสอบถาม แบบบันทึกข้อมูล แบบสัมภาษณ์ การสนากลุ่มและการจัดการประชุม วิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เนื้อหา และนำเสนอข้อมูลด้วยการพรรณนาเชิงวิเคราะห์

ผลการศึกษาพบว่า

๑. อัตลักษณ์ประเพณีผีตาโขน ประเพณีผีขนน้ำและประเพณีแห่ต้นดอกไม้ คือ (๑) ความมีชีวิตชีวาของผู้คน และวัฒนธรรมในชุมชนท้องถิ่นที่มีการเคลื่อนไหว มีความสนุกสนานรื่นรมย์บนพื้นฐานของความเชื่อความศรัทธา (๒) ความเชื่อความศรัทธามีการสื่อสารผ่านสีสันการแสดงออกบนเสื้อผ้าเครื่องแต่งกายและลีลาของการแสดงออกที่หลากหลายในวัฒนธรรมที่อยู่บนฐานของการอยู่ร่วมกันในชุมชน (๓) ความร่วมมือและความสามัคคีของชาวบ้านในแต่ละหมู่บ้านและแต่ละคุ้มในการดำเนินกิจกรรมตามประเพณีและวัฒนธรรมท้องถิ่น

๒. ผู้เข้าร่วมกระบวนการเรียนรู้จากชุมชนเกิดความตระหนักถึงบทบาทและคุณค่าแห่งอัตลักษณ์ของศิลปะและวัฒนธรรมในชุมชนท้องถิ่นของตนเองผ่านกระบวนการเรียนรู้ร่วมกับกระบวนการวิจัย

๓. การออกแบบชุดการแสดงจากประเพณีท้องถิ่น เป็นการนำเอาแนวคิดมาจากองค์ประกอบที่อยู่ในประเพณีท้องถิ่นเข้ามาวิเคราะห์ ตีความหมายและค้นหาคุณค่าในการเล่นออกมา และนำมาออกแบบชุดการแสดง ในชื่อชุดว่า “การรำบูชาพระอุปคุต”

Abstract

The research title on The Traditional Identities of Phi Ta Khon, Phi Khon Nam and Floral Float Local Parade : An Image Creation into Series Performance for Promoting Tourism in Loei Province aiming to 1) identify the three traditional identities and 2) to promote learning of these three local traditions for economical creation designs and 3) to create performances' costumes by looking into the meanings of these three traditions. Subjects include local scholars, monk, sub-district culture representatives, village headmen, community headmen, and villagers in the communities. The instruments comprise questionnaires, data record forms, interviews, and an operation of focus groups. Descriptive data is analyzed.

The results revealed that:

Three aspects of the traditional identities are 1) regarding a basis of villagers' faith, the traditions themselves are touchable and livable, so they make them enjoyable 2) regarding a belief through colors, performances are presented using colorful costumes with diverse series of performances and 3) regarding a cooperation and unity of villagers, the traditions uphold locality and activities in the communities.

Participants are aware of their roles and perceive values to traditional identities through learning and research processes.

Creation of performance costumes, these gains ideas by analyzing components of traditions and interpreting meanings of the plays leading to have of a performance namely "Pra Uppakut dancing sacrifice."

สารบัญ

	หน้า
กิตติกรรมประกาศ	(๑)
บทคัดย่อภาษาไทย	(๒)
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	(๓)
สารบัญ	(๔)
สารบัญตาราง	(๖)
สารบัญภาพ	(๗)
บทที่ ๑ บทนำ	๑
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๓
คำถามการวิจัย	๔
นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย	๔
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๔
กรอบแนวคิดในการดำเนินกิจกรรมการวิจัย	๕
ขอบเขตในการวิจัย	๖
บทที่ ๒ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๗
บริบทที่เกี่ยวข้องกับจังหวัดเลย	๗
บริบทเกี่ยวกับพื้นที่การศึกษา	๑๐
แนวคิดและทฤษฎีที่ใช้ในการศึกษา	๒๐
งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๓๖
บทที่ ๓ วิธีดำเนินการวิจัย	๔๐
ประชากรตัวอย่าง	๔๐
เครื่องมือและเทคนิคที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล	๔๐
การพัฒนาคุณภาพเครื่องมือในการวิจัย	๔๑
วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล	๔๑
ขั้นตอนการดำเนินกิจกรรมการวิจัย	๔๑
บทที่ ๔ ผลการวิเคราะห์ข้อมูล	๔๓
บริบทเกี่ยวกับประเพณีและการละเล่นของจังหวัดเลย	๔๓
อัตลักษณ์ประเพณีท้องถิ่นจังหวัดเลย	๔๒
การเรียนรู้ประเพณีผีตาโขน ประเพณีผีขนน้ำและประเพณีแห่ต้นดอกไม้	๔๘
การออกแบบชุดการแสดงจากประเพณีท้องถิ่น	๔๘

(๕)

สารบัญ

หน้า

บทที่ ๕ สรุป อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ	๑๕๗
สรุปผลการวิจัย	๑๕๗
อภิปรายผล	๑๖๔
ข้อเสนอแนะ	๑๗๒
บรรณานุกรม	๑๕๒
ประวัตินักวิจัย	๑๗๙

สารบัญตาราง

ตารางที่	หน้า
๒.๑ จำนวนหมู่บ้าน ๖ หมู่บ้าน	๑๗
๒.๒ แสดงรายชื่อผู้ใหญ่บ้าน	๑๗

สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า
๒.๑ แผนที่การปกเขตการปกครองของจังหวัดเลย	๑๐
๔.๑ ขบวนแห่พระเวสสันดรเข้าเมืองในงานประเพณีผีตาโขน	๔๔
๔.๒ การแสดงเป็นคนป่าที่ร่วมขบวนส่งเสด็จพระเวสสันดรและนางมัทรีเข้าเมือง	๔๔
๔.๓ พิธีสู่วัฒนทางศาสนาพราหมณ์แก่เจ้าพ่อกวน	๔๔
๔.๔ ขบวนแห่เจ้าแม่นางเทียมบนหลังม้า	๔๕
๔.๕ ผีตาโขนใหญ่ที่เป็นเพศชายและเพศหญิงเข้าร่วมขบวนแห่	๔๖
๔.๖ ขบวนแห่พระอุปคุตจากลำน้ำหมันสู่วัดโพนชัย	๔๙
๔.๗ เจ้าพ่อกวน และ นางเทียมทรงม้า	๔๙
๔.๘ ผีตาโขนเล็กที่ถูกออกแบบในรูปลักษณะต่างๆ	๕๐
๔.๙ กลุ่มผีตาโขนเล็กที่มีการออกแบบลวดลายของหน้ากาก	๕๑
๔.๑๐ การละเล่นบักแบ้นของชาวบ้านในเขตอำเภอด่านซ้าย	๕๒
๔.๑๑ การละเล่นเชิงร่วมในขบวนแห่ส่งพระเวสสันดรเข้าเมือง	๕๔
๔.๑๒ การแสดงการฟ้อนรำร่วมในขบวนแห่ผีตาโขน	๕๖
๔.๑๓ รูปแบบของผีตาโขนที่เยาวชนในชุมชนต่างกลุ่มกันทำขึ้นมา	๕๙
๔.๑๔ ลักษณะรูปแบบของการลงสีบนหน้ากากผีตาโขน	๖๐
๔.๑๕ ความงามของรูปทรงและลวดลายบนหน้ากากผีตาโขน	๖๐
๔.๑๖ ลักษณะรูปแบบของ หน้ากากผีตาโขนสมัยดั้งเดิมช่วงแรก	๖๑
๔.๑๗ ผีตาโขนใหญ่และการละเล่นผีตาโขนหน้าวัดโพนชัย	๖๓
๔.๑๘ คนป่าในขบวนแห่ผีตาโขน	๖๕
๔.๑๙ รูปแบบของการออกแบบหน้ากากและเครื่องแต่งกายผีตาโขน	๖๖
๔.๒๐ รูปแบบของผีตาโขนที่มีการนำเสนอในรูปแบบใหม่ๆ	๖๘
๔.๒๑ อีกรูปแบบหนึ่งที่มีการประยุกต์ไปสู่รูปแบบของหน้ากากอื่น ๆ	๗๐
๔.๒๒ เจ้าปู่ที่เข้ามาเข้าร่วมพิธีกรรมในวันที่ ๒	๗๑
๔.๒๓ ขบวนแห่ในงานประเพณีผีขนน้ำ	๗๑
๔.๒๔ หน้ากากผีขนน้ำ ที่มีการใช้ไม้พื้นบานอย่างต้นพญาสัตตบันมาสร้างสรรค์	๗๒
๔.๒๕ ผีขนน้ำ เครื่องแต่งกายและเครื่องเคาะประกอบจังหวะ	๗๓
๔.๒๖ บรรยากาศของงานประเพณีผีขนน้ำ	๗๔
๔.๒๗ ลักษณะของเครื่องแต่งกายของผีขนน้ำ	๗๕
๔.๒๘ ควายคู่ที่เข้าร่วมในขบวนแห่ผีขนน้ำ	๗๖

สารบัญญภาพ

ภาพที่	หน้า	
๔.๒๙	กระลอคเครื่องเคาะจังหวะประกอบการเดินและการให้เสียงของผีชนน้ำ	๗๗
๔.๓๐	เวทีที่ทำการเปิดงานบุญเดือนหกของบ้านนาข้าว	๗๘
๔.๓๑	รูปแบบของหน้ากากผีชนน้ำและเสื้อผ้าเครื่องแต่งกายของคนในชุมชน	๗๙
๔.๓๒	วัสดุอุปกรณ์และการถากหน้ากากผีชนน้ำจากต้นพญาสัตตบัน	๘๐
๔.๓๓	เด็กที่อยู่ในชุมชนบ้านนาข้าวก็เดินทางเข้ามาร่วมในงาน	๘๑
๔.๓๔	เครื่องดนตรีพื้นบ้านที่มีการทำขึ้นแบบง่าย ๆ	๘๒
๔.๓๕	ผู้ถือป้ายชื่อหมู่ ๑๓ แต่งกายด้วยชุดสมัยใหม่	๘๓
๔.๓๖	ความร่วมมือร่วมใจของชาวบ้านในหมู่ต่าง ๆ	๘๔
๔.๓๓	เครื่องดนตรี เกราะ กลองยาว	๘๕
๔.๓๔	ต้นดอกไม้และการเต้นในขบวนแห่ต้นดอกไม้	๘๖
๔.๓๕	ต้นดอกไม้ที่วางเรียงรายประกวดประชันความงามก่อนการจัดแสดง	๘๖
๔.๓๖	การเคลื่อนขบวนของของกลุ่มชาวบ้านที่ร่วมขบวนแห่ต้นดอกไม้	๘๗
๔.๓๗	การฟ้อนในขบวนแห่ต้นดอกไม้ส่วนใหญ่เป็นผู้หญิงในหมู่บ้านของแต่ละหมู่	๘๘
๔.๓๘	กลุ่มขบวนแห่ของชาวบ้านหมู่ที่ ๒ ตั้งขบวนแห่ต้นดอกไม้	๘๙
๔.๓๙	ขบวนแห่ต้นดอกไม้เดินเวียนรอบอุโบสถวัดสิริมงคล ๓ รอบ	๘๙
๔.๔๐	ขบวนแห่ต้นดอกไม้ที่มีชาวบ้านเข้าเดินร่วมเพื่อเป็นสิริมงคลแก่ชีวิต	๙๑
๔.๔๑	ขบวนแห่และเครื่องดนตรีที่ใช้ในการบรรเลงประกอบการแสดง	๙๒
๔.๔๒	ต้นดอกไม้ที่นำมาเรียงรายหน้าศาลาการเปรียญวัดสิริมงคล	๙๒
๔.๔๓	รถขบวนของพระเวสสันดร นางมัทรี กัณหาและชาลี	๙๓
๔.๔๔	ผีตาโขนใหญ่	๙๓
๔.๔๕	กลุ่มผีตาโขนและ การตกแต่งร่างกายของผู้เข้าร่วมงานประเพณีผีตาโขน	๙๔
๔.๔๖	รูปแบบ สีสັນ ลวดลายของหน้ากากผีตาโขนที่มีลักษณะเฉพาะ	๙๔
๔.๔๗	รูปแบบของหน้ากากผีตาโขนและผู้ถือป้าย ตัวตลกที่เข้ามาร่วมสร้างสีสัน	๙๕
๔.๔๘	ป้ายนำขบวนแห่ผีชนน้ำ	๙๕
๔.๔๙	ต้นดอกไม้หลากสีที่นำมาตั้งวางและเตรียมนำเข้าร่วมขบวนแห่	๙๖
๔.๕๐	การพ่อนำขบวนแห่ต้นดอกไม้ของแต่ละหมู่บ้านและ ภาพของต้นดอกไม้	๙๗
๔.๕๑	ผู้สูงอายุในชุมชนเข้าร่วมงานผู้สูงอายุในช่วงเช้าและเข้าร่วมแห่ต้นดอกไม้	๙๗
๔.๕๒	เสื่อแขนกระบอกสีขาว	๑๐๑
๔.๕๓	ผ้าขึ้นสำหรับนั่งในการแสดง	๑๐๒

สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า
๔.๕๔ โกะษम्म	๑๐๒
๔.๕๔ ฝ่ายรัตตम्म	๑๐๓
๔.๕๕ ดอกไม้ประดับम्मสีเงิน	๑๐๓
๔.๕๖ ดอกจำปาประติษฐ์	๑๐๔
๔.๕๗ ต่างหูตกแต่งสีเงิน	๑๐๔

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

จังหวัดเลยเป็นจังหวัดหนึ่งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบนที่มีวัฒนธรรมขนบธรรมเนียมประเพณีที่ชัดเจน อันเกิดจากการมีประวัติศาสตร์ความเป็นมาและความเป็นเชื้อชาติลาว ที่ส่งผลทำให้มีการสร้างวัฒนธรรมทั้งในเชิงศิลปวัตถุและสิ่งที่เป็นนามธรรม เช่น ความเชื่อ ความศรัทธาร่วมกัน ประเพณีที่มีความสำคัญและเป็นที่ยึดเหนี่ยวของนักท่องเที่ยวในระดับประเทศ คือประเพณีผีตาโชนประเพณีผีขนน้ำ และประเพณีแห่ดอกไม้ ประเพณีเหล่านี้ถือว่าเป็นความเชื่อ ความศรัทธา ของคนในจังหวัดเลยที่เกี่ยวข้องกับผีบรรพบุรุษ และพุทธศาสนา ดังนั้นในการจัดประเพณีแต่ละครั้งของชุมชนท้องถิ่นก็จะมีสัญลักษณ์ที่มีความโดดเด่นออกมาโดดเด่นและแสดงให้เห็นถึงความเชื่อความศรัทธาของชาวบ้านในชุมชนต่อพิธีกรรมนั้น เช่น ๑) ประเพณีผีตาโชน มีผีตาโชนเป็นสัญลักษณ์ของงาน ที่ชาวบ้านในชุมชนแต่ละชุมชนต่างมีส่วนร่วมและช่วยกันออกแบบผีตาโชนใหญ่ก่อน แล้วจึงออกแบบหน้ากากผีตาโชนส่วนตัวของแต่ละคน ซึ่งความมั่งคั่งอยู่ที่การออกแบบหน้ากาก เครื่องแต่งกาย ลีลาการเต้น การเคลื่อนไหวร่างกาย และเสียงของหมากกะหล่งที่ดังกังวาน จึงสามารถเรียกร้องความสนใจของนักท่องเที่ยวที่เดินทางเข้ามาชื่นชมในวัฒนธรรมได้ ๒) ประเพณีผีขนน้ำ มีสัญลักษณ์เป็นผีขนน้ำ ที่มีการออกแบบเป็นหน้ากากคล้ายควาย มีลีลาการเต้นและการเคลื่อนไหวแบบเนิบนาบ น่ารัก มีความสวยงามแบบใสซื่อ สีสนของเครื่องแต่งกายและหน้ากากมีความสวยงาม และ ๓) ประเพณีแห่ดอกไม้ มีต้นดอกไม้เป็นสัญลักษณ์ของประเพณี นำเสนอภาพของความร่วมมือร่วมใจในการประดิษฐ์ต้นดอกไม้ที่มีความงาม แล้วมีพิธีแห่แหนไปรอบหมู่บ้าน พร้อมกับการเคลื่อนไหวของร่างกายที่ดูรุนแรงแฝงไว้ด้วยความเชื่อมั่นอย่างยิ่ง

กล่าวถึงความเชื่อดั้งเดิมเรื่องผีของชาวอำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย พบว่ามีความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษ ได้แก่ ผีมหะศักดิ์ ผีเชื้อผีแถว ผีหน่อ ผีแนวผสมผสานกับผีเจ้าองค์ไทย ผีเจ้าองค์ลาวมาก่อน ความเชื่อดังกล่าวจึงถูกนำมาผสมผสานเข้ากับงานบุญเวส ที่มีการจัดรวมเข้ากับบุญเดือนหก โดยหวังความอุดมสมบูรณ์ด้านการเกษตรกรรม สำหรับการละเล่นผีตาโชนนั้นมีมาเมื่อใดไม่ปรากฏ แต่ชาวบ้าน เชื่อว่ามีมานับตั้งแต่ตั้งเมืองด่านซ้าย ที่นำมาเล่นในงานบุญหลวงซึ่งเป็นงานบุญเวสและบุญบั้งไฟมารวมกัน โดยชาวบ้านจะทำหน้ากากจากวัสดุในท้องถิ่น เช่น กาบมะพร้าว หวดหนึ่งข้าวเหนียว เพื่อนำมาเป็นเครื่องสวมศีรษะ ซึ่งเรียกว่า “ผีตาโชน”^๑

สำหรับการละเล่นผีขนน้ำนั้นอยู่ที่บ้านนาข้าว อำเภอเชียงคานเป็นประเพณีการละเล่นในพิธีกรรมบุญบั้งไฟหรือบุญเดือนหก โดยการนำเอาวัสดุในท้องถิ่นนั้นมาทำเป็นหน้ากากสำหรับการสวมใส่ เช่น ไม้เนื้ออ่อนจากต้นจิวหรือต้นพระยาสัตบรรณ โดยการนำมาตากออกเป็นโครงหน้าให้มี

^๑ สาร สารทัศน์นันท. (๒๕๔๔). ผีตาโชน. เลย : รุ่งแสงธุรกิจการพิมพ์, หน้า ๑.

ลักษณะคล้ายควายผสมกับคน รูปลักษณ์จึงออกมาตามจินตนาการของผู้ทำแต่ละคน จากนั้นจึงนำไปเขียนลวดลายลงบนหน้ากากกิ่งกล้วย และนำมาใช้สวมใส่ร่วมในพิธีกรรม ส่วนประเพณีการแห่ดอกไม้ นั้น เป็นประเพณีการเอาบุญแห่ต้นไม้ เป็นประเพณีที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อในงานประเพณีบุญสงกรานต์ ภายหลังจากวันตรุษสงกรานต์ โดยชาวบ้านจะนำเอาไม้ไผ่มาทำเป็นต้นหุ้มด้วยกาบกล้วยหรือหญ้าคาจากนั้นจึงทำการประดับประดาและตกแต่งด้วย ดอกคูณหรือดอกชัยพฤกษ์และดอกไม้ป่าชนิดอื่น ๆ และอาจมีเครื่องไทยทาน เช่น สมุด ดินสอ กระดาษ ฝ้าย ไหม ฐูปเทียน มาประดับตกแต่งอย่างงดงาม

จากที่กล่าวมาเกี่ยวกับการละเล่นของประเพณีท้องถิ่นของจังหวัดเลยดังกล่าว ถ้าได้มีการศึกษาอัตลักษณ์เฉพาะของแต่ละประเพณี พร้อมกับถอดรหัสของประเพณีเหล่านั้นออกมาเพื่อนำมาสู่การตีความหมายสำหรับการออกแบบสร้างสรรค์ชุดการแสดงในพิธีกรรมต่าง ๆ ก็จะช่วยสร้างคุณค่าเชิงการคิดสร้างสรรค์และนำไปสู่ระบบเศรษฐกิจเชิงสร้างสรรค์ต่อไป

เมื่อก้าวถึงการออกแบบการแสดงนั้นมีทฤษฎีเข้าไปเกี่ยวข้อง ๒ ลักษณะคือ ๑) ทักษะในการแสดงทั้งฟ้อนและรำ การกำกับการแสดง เสียง เวทีและ เสื้อผ้าเพื่อการแสดง และ ๒) เนื้อหาสาระการแสดงซึ่งเป็นเนื้อแท้ของการแสดง ที่ผู้ออกแบบการแสดงจะต้องนำเสนอประโยชน์ต่อสังคมและชุมชน ๓) ปรัชญาทางความคิดและอุดมการณ์ที่เป็นทัศนคติหรือความเชื่อหลายอย่างที่นำมาผสมกัน ๔) บริบททางทฤษฎี ที่จะช่วยเป็นหลักคิดในการรองรับศิลปะการแสดง ซึ่งแสดงเหล่านี้จะช่วยให้ผู้ออกแบบชุดการแสดงสามารถถ่ายทอดจิตวิญญาณของชุมชนท้องถิ่นผ่านการแสดงได้อย่างมีประสิทธิภาพและมีคุณค่า^๒

อย่างไรก็ตาม การรู้จัก อนุรักษ์ พัฒนาและประยุกต์รูปแบบของประเพณีให้มีความทันสมัยขึ้นบนพื้นฐานการรู้เท่าทันรากเหง้าของตนเองก็จะสามารถช่วยสร้างภาพลักษณ์ใหม่ให้กับชุมชนท้องถิ่น จังหวัดเลยและการท่องเที่ยวภายในจังหวัดเลยและจังหวัดใกล้เคียงได้ เหตุเพราะจังหวัดเลยมีภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีการสืบทอดมาอย่างยาวนานและมีความโดดเด่น จนมีการเปลี่ยนถ่ายมาเป็นเกษตรกรรมและมาเป็นประเทศอุตสาหกรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เป็นความรู้สู่การต่อยอดคือสิ่งที่สำคัญที่สุดทั้งในจังหวัดเลยเองและในแถบภูมิภาคเอเชีย การศึกษาเรียนรู้เพื่อสร้างฐานของรากเหง้าให้แข็งแรงก่อน และการนำพัฒนาสู่การออกแบบชุดการแสดงจึงเป็นสิ่งที่ควรจะต้องตามมาให้ปรากฏอย่างชัดเจน

ดังนั้นการออกแบบชุดการแสดงที่นำเอาทฤษฎีตะวันตกที่กล่าวถึงเรื่องความเป็นสากลและความเป็นไทยเข้ามาผสมผสานก็จะทำให้ชุดการแสดงเกิดกลิ่นไอทางวัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่นได้ ซึ่งก็ยังมีปรากฏให้เห็นในผลงานการออกแบบสร้างสรรค์ที่มีลักษณะร่วมสมัย (Contemporary) ดังการแสดงของภัทรวดีเธียเตอร์ที่มีการนำเอาจิตวิญญาณของความเป็นไทยผสมผสานเข้ากับวัฒนธรรมสากล แนวคิดการถอดรหัสทางวัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมประเพณีเพื่อนำมาใช้ในการออกแบบจัดชุดการแสดงนี้ ตอบรับกับระบบเศรษฐกิจพื้นฐานความคิดสร้างสรรค์ ที่ถือว่าเป็นแนวคิด (Concept) การพัฒนาประเทศ โดยมีหัวใจหลักในการขับเคลื่อนทั้งกลุ่ม ๑) มรดกทางวัฒนธรรม (Heritage) ที่เป็นเรื่องของการแสดงออกทางวัฒนธรรมดั้งเดิม เช่น เรื่องเล่า ตำนาน ศิลปหัตถกรรม เทศกาล งานเฉลิมฉลองต่าง รวมถึงแหล่ง

^๒ พุทธิ ศุภเศรษฐศิริ. (๒๕๔๕). ระเบียบวิธี. กรุงเทพฯ : โอเดียนสแควร์, หน้า ๘-๙

วัฒนธรรมที่เป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ เช่น พิพิธภัณฑ ๒) งานศิลปะ ซึ่งประกอบด้วยงานทัศนศิลป์ และงานศิลปะการแสดง^๓

สำหรับการประยุกต์ทรัพยากรเชิงภูมิปัญญาท้องถิ่น ขนบประเพณีและวัฒนธรรมท้องถิ่น เพื่อนำมาใช้ในการสร้างมูลค่าเพิ่ม ถือว่ายังเป็นการช่วยพัฒนาคนในชุมชนท้องถิ่นได้ใช้ความคิดสร้างสรรค์ในการจัดการกับศิลปะและวัฒนธรรมที่มีอยู่ให้มีคุณค่าเชิงความรู้สึกและคุณค่าเชิงเศรษฐกิจของชุมชนจึงเป็นสิ่งที่นักวิจัยต้องมีการศึกษาโดยใช้กระบวนการแบบมีส่วนร่วมในการร่วมคิด ร่วมทำและร่วมกันแก้ปัญหาอันจะทำให้สังคมและชุมชนเกิดการเรียนรู้อย่างยั่งยืนและชุมชนเกิดความเข้มแข็ง เช่นเดียวกับผู้บริโภครวมทั้งเป็นนักท่องเที่ยวทั้งที่อยู่ในชุมชนและนอกชุมชนที่อยู่ในฐานะผู้บริโภครวมทั้งผู้ร่วมกระบวนการสร้างงานเชิงการสร้างสรรค์ จึงเป็นกระตุ้นให้เกิดการแลกเปลี่ยนและการสื่อสารทางวัฒนธรรมมากขึ้น

ส่วนด้านธุรกิจการท่องเที่ยวในจังหวัดเลย มีการกำหนดยุทธศาสตร์การท่องเที่ยว ที่ร่วมกันวางแผนขึ้นแบบมีส่วนร่วมกับคนในชุมชนท้องถิ่นเอง โดยมีการวางเครือข่ายโครงการดังนี้ ๑) โครงการ การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมท้องถิ่น ด้านซ้ายและขวาหัว ๒) การท่องเที่ยวดอกไม้หนาวและความหลากหลายของพื้นที่การท่องเที่ยวเร็ว ๓) การท่องเที่ยวไทย-ลาว ด้านท่าลี่ ๔) การท่องเที่ยววิถีชีวิตชุมชนดั้งเดิม ๑๐๐ ปี เชียงคาน และ ๕) การท่องเที่ยวพรรณไม้งามหลากหลายภูหลวงมรดกอีสาน^๔

อย่างไรก็ตามขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจเชิงสร้างสรรค์ ซึ่งในฐานะผู้ประกอบการและธุรกิจสร้างสรรค์ที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมลงสู่สังคม ดังเช่น จังหวัดเชียงใหม่ เชียงรายที่มีชุดการแสดงเฉพาะที่แสดงถึงเอกลักษณ์ของวัฒนธรรมล้านนาซึ่งส่งผลต่อความประทับใจแก่นักท่องเที่ยวที่เข้ามาเยือนในพื้นที่ ดังนั้นคณะผู้วิจัยจึงเห็นว่าจำเป็นที่จะต้องศึกษาและวิจัยเพื่อค้นหาอัตลักษณ์ และนำเอาผลพวงของวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่นคือประเพณีผีตาโขน ประเพณีผีขนน้ำและประเพณีแห่ดอกไม้มาสะท้อนความเป็นแง่มุมของความเป็นกลุ่มก้อนและสะท้อนรากของวัฒนธรรมที่แข็งแรงมาผูกและเชื่อมโยงกับวัฒนธรรมใหม่ผ่านชุดการแสดงที่สื่อสารถึงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมและประเพณีที่ดึงดูดใจของจังหวัดเลย

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาอัตลักษณ์ของประเพณีผีตาโขน ประเพณีผีขนน้ำ และประเพณีแห่ต้นดอกไม้จังหวัดเลย

๑.๒.๒ เพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ประเพณีผีตาโขน ประเพณีผีขนน้ำ และประเพณีแห่ต้นดอกไม้ จังหวัดเลยของชุมชนท้องถิ่นสู่การออกแบบเชิงเศรษฐกิจสร้างสรรค์

๑.๒.๓ เพื่อออกแบบสร้างสรรค์ชุดการแสดงจากการตีความหมายจากประเพณีผีตาโขน ประเพณีผีขนน้ำ และประเพณีแห่ดอกไม้จังหวัดเลย

^๓ Editorial Team. (๒๐๐๙, February). Creative Economy กับเศรษฐกิจของชาติ. ใน I Design. No.๗๙. หน้า ๓๔-๔๑.

^๔ เขาว์ อินโย และคณะ. (๒๕๕๓). ความคิดเห็นของประชาชนในจังหวัดเลยต่อการให้จังหวัดเลยเป็นเขตพื้นที่พิเศษเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนโดยใช้กระบวนการมีส่วนร่วม. เลย : สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย , หน้า ๑๒๐

๑.๓ คำถามการวิจัย

๑.๓.๑ อัตลักษณ์ของประเพณีผีตาโขน ประเพณีผีขนน้ำ และประเพณีแห่ต้นดอกไม้ จังหวัดเลยเป็นอย่างไร

๑.๓.๒ กระบวนการตีความหมายจากอัตลักษณ์ของประเพณีผีตาโขน ประเพณีผีขนน้ำ และประเพณีแห่ต้นดอกไม้จังหวัดเลยเป็นอย่างไร

๑.๔ นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

อัตลักษณ์ หมายถึง ความเป็นปัจเจกที่เชื่อมต่อและสัมพันธ์กับสังคม ชุมชน ท้องถิ่น อันมีลักษณะเฉพาะที่แสดงถึงความเป็นสิ่งนั้น ๆ

ประเพณีผีตาโขน หมายถึง ประเพณีที่จัดขึ้นในเขตพื้นที่อำเภอด่านซ้ายจังหวัดเลย เป็นการนำเอางานบุญหลวงมาทำร่วมกับงานบุญบั้งไฟ โดยผู้เล่นจะต้องมีการสวมใส่หน้ากากที่ออกแบบจากวัสดุพื้นบ้านเอง

ประเพณีผีขนน้ำ หมายถึง ประเพณีที่จัดขึ้นในเขตพื้นที่เขตบ้านนาข้าว อำเภอเชียงคาน เป็นการแสดงออกถึงความเชื่อความศรัทธาต่อผีบรรพบุรุษของชาวบ้าน โดยผู้เล่นจะต้องมีการสวมใส่หน้ากากที่ออกแบบจากวัสดุพื้นบ้านเอง

ประเพณีแห่ดอกไม้ หมายถึง ประเพณีที่จัดขึ้นหลังสงกรานต์ โดยชาวบ้านในชุมชนที่แห่แห่ต้นดอกไม้เดินไปรอบหมู่บ้านของชาวบ้านตำบลอาฮี อำเภอท่าลี่ จังหวัดเลย

การออกแบบสร้างสรรค์ชุดการแสดง หมายถึง การคิด การประดิษฐ์ชุดการแสดงขึ้นมา โดยมีแนวความคิดเป็นรากฐานในการออกแบบสร้างสรรค์จนเกิดเป็นชุดการแสดงที่มีความหลากหลายในรูปแบบของการนำเสนอ

การถอดรหัส หมายถึง การสรุปความจากสิ่งบางสิ่งจนสามารถเป็นตัวบ่งชี้หรือเป็นเครื่องบ่งบอกถึงความเป็นสิ่งนั้น ๆ

การตีความหมาย หมายถึง การให้ความหมายของวัตถุสิ่งของจากการวิเคราะห์ออกมาแล้วว่าหมายถึงอะไร บ่งบอกถึงอะไร มีนัยยะหมายถึงอะไร

ชุมชนท้องถิ่น หมายถึง ชุมชนที่เป็นเจ้าของวัฒนธรรมขนบธรรมเนียมประเพณีผีตาโขน ประเพณีผีขนน้ำและประเพณีแห่ดอกไม้

การแสดง หมายถึง การแสดงที่ถูกออกแบบขึ้นมาเพื่อการนำเสนอภาพลักษณ์ทางวัฒนธรรมและประเพณีของจังหวัดเลย มีลักษณะเป็นกลุ่มของเนื้อหาเรื่องราว

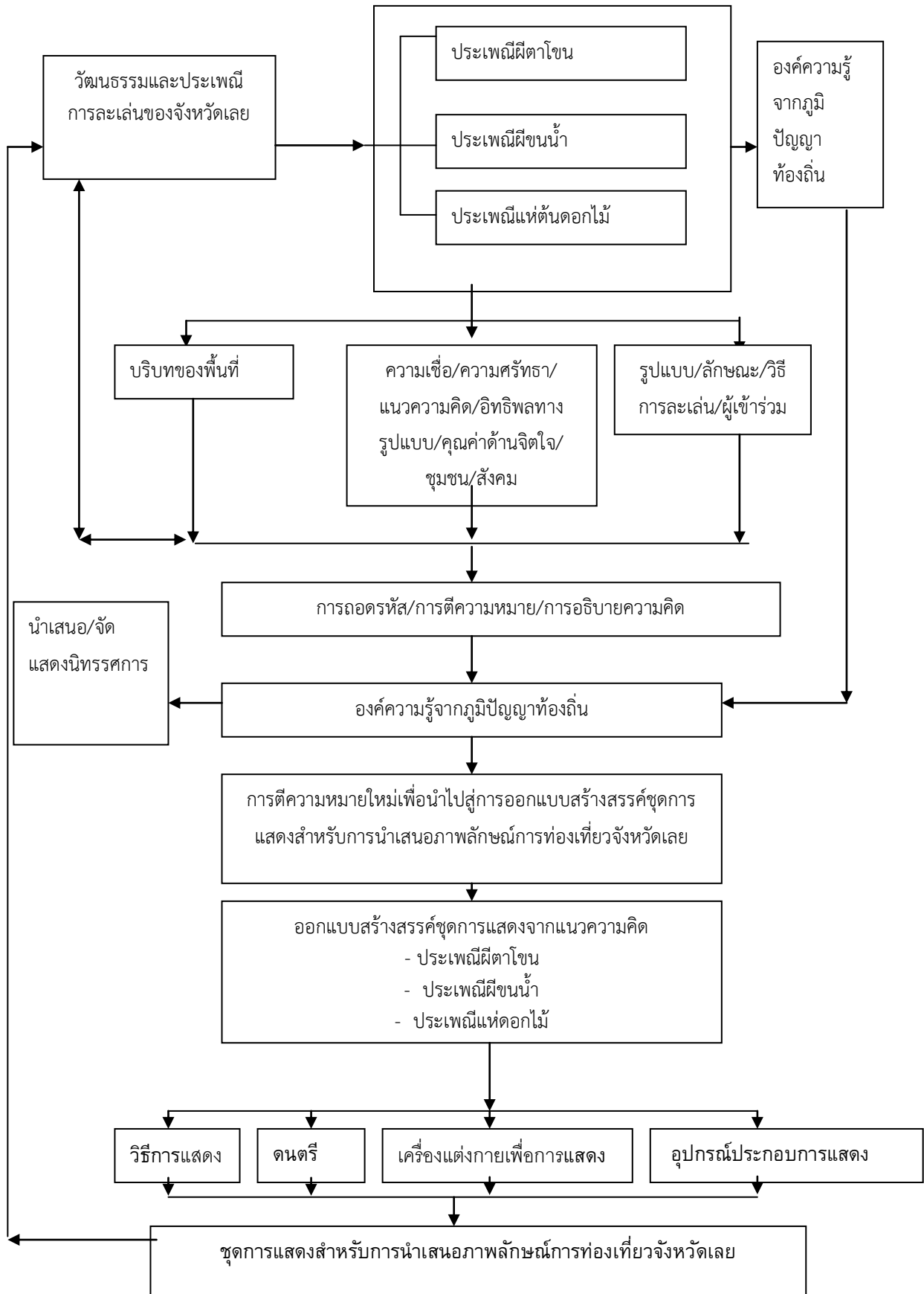
๑.๕ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๕.๑ ชุมชนท้องถิ่นเกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และร่วมกันพัฒนาและสร้างสรรค์ชุดการแสดงเพื่อการนำเสนออัตลักษณ์ของชุมชนท้องถิ่นและจังหวัดเลย

๕.๒ มีองค์ความรู้เกี่ยวกับขนบประเพณีผีตาโขน ประเพณีผีขนน้ำ และประเพณีแห่ต้นดอกไม้จังหวัดเลย

๕.๓ มีชุดการแสดงที่สื่อสารถึงอัตลักษณ์ชุมชนท้องถิ่นที่เกิดจากการออกแบบสร้างสรรค์แบบมีส่วนร่วม

๑.๖ กรอบแนวคิดในการดำเนินกิจกรรมการวิจัย

๑.๗ ขอบเขตในการวิจัย

๑.๗.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหา

๑.๗.๑.๑ เนื้อหาที่ใช้ในการศึกษาครั้งนี้คือ เนื้อหาเกี่ยวประเพณีท้องถิ่นในเขตจังหวัดเลย ประกอบด้วย ประเพณีผีตาโขน ประเพณีผีขนน้ำ และประเพณีแห่ต้นดอกไม้

๑.๗.๑.๒ เนื้อหาที่ใช้ในการออกแบบสร้างสรรค์ชุดการแสดงนำมาจากการวิเคราะห์และตีความหมายจากการศึกษาเกี่ยวกับประเพณีท้องถิ่นจังหวัดเลย

๑.๗.๒ ขอบเขตด้านกลุ่มตัวอย่าง/กลุ่มประชากร

๑.๗.๒.๑ กลุ่มตัวอย่างที่ให้ข้อมูลในการเรียนรู้เกี่ยวกับประเพณีท้องถิ่นประกอบด้วย นายกองค์การบริหารส่วนตำบล ภูมิปัญญาท้องถิ่น ครูอาจารย์ พระ ผู้ใหญ่บ้าน และชาวบ้านที่อยู่ในชุมชนท้องถิ่น

๑.๗.๒.๒ นักศึกษาศาสาวิชาศิลป มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย

บทที่ ๒

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่อง การศึกษาอัตลักษณ์ประเพณีผีตาโขน ประเพณีผีขนน้ำ และประเพณีแห่ต้นดอกไม้ : การออกแบบสร้างสรรค์ชุดการแสดงสำหรับการนำเสนอภาพลักษณ์การท่องเที่ยวจังหวัดเลย ผู้วิจัยศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังนี้

๒.๑ บริบทที่เกี่ยวข้องกับจังหวัดเลย

๒.๑.๑ ประวัติความเป็นมาของจังหวัดเลย

จังหวัดเลยนั้น มีหลักฐานเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาว่า ก่อตั้งโดยชนเผ่าไทยที่สืบเชื้อสายมาจากบรรพบุรุษที่ก่อตั้งอาณาจักรโยนกเชียงแสน โดยพ่อขุนบางกลางหาวและพ่อขุนผาเมือง (เชื่อถือกันว่าเป็นเชื้อสายราชวงศ์สิงหนวัติ) ได้มีผู้คนอพยพจากอาณาจักรโยนกเชียงแสนที่ล่มสลายแล้ว ผ่านดินแดนล้านช้าง ข้ามลำน้ำเหืองขึ้นไปทางฝั่งขวาของลำน้ำหมันถึงบริเวณที่ราบ พ่อขุนผาเมืองได้ตั้งบ้านด่านขวา (ปัจจุบันอยู่ในบริเวณชายเนินนาด่านขวา ซึ่งมีซากวัดเก่าอยู่ในแปลงนาของเอกชน ระหว่างหมู่บ้านหัวแหลมกับหมู่บ้านนาเบือ อำเภอด่านซ้าย) ส่วนพ่อขุนบางกลางหาวได้แบ่งไพร่พลข้ามลำน้ำหมันไปทางฝั่งซ้าย สร้างบ้านด่านซ้าย (สันนิษฐานว่าอยู่ในบริเวณหมู่บ้านเก่า อำเภอด่านซ้ายในปัจจุบัน) ต่อมาจึงได้อพยพเลื่อนขึ้นไปตามลำน้ำไปสร้างบ้านหนองคู และได้ขนานนามหมู่บ้านด่านซ้ายมาขนานนามหมู่บ้านหนองคูใหม่เป็น "เมืองด่านซ้าย" อพยพไปอยู่ที่เมืองบางยาง ในที่สุดโดยมีพ่อขุนผาเมืองอพยพผู้คนติดตามไปตั้งเมืองราด (เชื่อว่าเป็นเมืองศรีเทพ อยู่ในท้องที่อำเภอศรีเทพและอำเภอวิเชียรบุรี จังหวัดเพชรบูรณ์) และตั้งเมืองด่านซ้ายเป็นเมืองหน้าด่านทางตะวันออกของเมืองบางยาง นอกจากนี้แล้ว ยังมีชาวยุโรปอีกกลุ่มหนึ่งได้อพยพมาตั้งบ้านเรือนระหว่างชายแดนตอนใต้ของอาณาเขตล้านนาต่อแดนล้านช้างอยู่ชั่วระยะเวลาหนึ่ง ก่อนที่จะอพยพหนีภัยสงครามข้ามลำน้ำเหืองมาตั้งเมืองเซไลขึ้น (สันนิษฐานว่าอยู่ในท้องที่หมู่บ้านทรายขาว ตำบลทรายขาว อำเภอวังสะพุง) จากหลักฐานในสมุดข่อยที่มีการค้นพบ เมืองเซไลอยู่ด้วยความสงบร่มเย็นมาจนกระทั่งถึงสมัยเจ้าเมืองคนที่ ๕ เกิดทุกข์ภัย ข้ายากหมากแพง ฝนฟ้าไม่ตก จึงได้พาผู้คนอพยพไปตามลำแม่น้ำเซไลถึงบริเวณที่ราบระหว่างปากลำห้วยไหลตกแม่เซไล จึงได้ตั้งบ้านเรือนขึ้นขนานนามว่า "บ้านแห่" (บ้านแฮ่) ส่วนลำห้วยให้ชื่อว่า "ห้วยหมาน"

ปี พ.ศ. ๒๓๙๖ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพิจารณาเห็นว่าหมู่บ้านแฮ่ซึ่งตั้งอยู่ริมฝั่งห้วยน้ำหมานและอยู่ใกล้กับแม่น้ำเลยมีผู้คนเพิ่มมากขึ้น สมควรจะได้ตั้งเป็นเมือง เพื่อประโยชน์ในการปกครองอย่างใกล้ชิด จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งเป็นเมืองเรียกชื่อตามนามของแม่น้ำเลยว่า เมืองเลย ต่อมา พ.ศ. ๒๔๔๐ ได้มีประกาศใช้พระราชบัญญัติลักษณะปกครองพื้นที่ ร.ศ. ๑๑๖ แบ่งการปกครองเมืองเลยออกเป็น ๓ อำเภอ ได้แก่ อำเภอภูค้อ อำเภอท่าลี่ อำเภอนากอก (ปัจจุบันอยู่ประเทศลาว) อำเภอที่ตั้งเมืองคืออำเภอภูค้อ ต่อมา พ.ศ. ๒๔๔๒-๒๔๔๙ ได้เปลี่ยนชื่อเมืองเลยเป็น บริเวณลำน้ำเลย พ.ศ. ๒๔๔๙-๒๔๕๐ เปลี่ยนชื่อบริเวณลำน้ำเลยเป็นบริเวณลำน้ำเหืองและใน พ.ศ. ๒๔๕๐ ได้มีประกาศ

ของกระทรวงมหาดไทยลงวันที่ ๔ มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๐ ยกเลิกบริเวณลำน้ำเทือง ให้คงเหลือไว้เฉพาะ "เมืองเลย" โดยให้เปลี่ยนชื่ออำเภอภูดงเป็น "อำเภอเมืองเลย"

๒.๒.๒ ภูมิศาสตร์

จังหวัดเลยมีอาณาเขตติดต่อกับจังหวัดต่าง ๆ ดังนี้

ด้านเหนือ ติดกับสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว บางส่วนมีแม่น้ำโขงคั่น และบางส่วนก็มีแม่น้ำเหืองคั่น

ด้านตะวันออก ติดกับ จังหวัดหนองคาย อุดรธานี และหนองบัวลำภู

ด้านใต้ ติดกับ จังหวัดเพชรบูรณ์ และขอนแก่น

ด้านตะวันตก ติดกับ จังหวัดพิษณุโลก

สภาพภูมิศาสตร์ของจังหวัดเลยเป็นที่ราบสูง มีภูเขาสูงกระจายโดยเฉพาะทางตะวันตกและทางด้านใต้ของจังหวัด ทั้งนี้ยังมีแหล่งน้ำสำคัญคือแม่น้ำโขง ในบริเวณตอนบนของจังหวัด

๒.๒.๓ ลักษณะทางสังคม

จังหวัดเลยมีโครงสร้างทางสังคมแบบประเพณีนำ คนพื้นเมืองส่วนใหญ่ต่างจากคนภาคตะวันออกเฉียงเหนือทั่ว ๆ ไปซึ่งเป็นคนไทยเผ่าพวน แต่เป็นคนไทยเผ่าลื้อจากล้านช้างและหลวงพระบาง เช่นเดียวกับคนพื้นเมืองของอำเภอหล่มสัก จังหวัดเพชรบูรณ์ และบางส่วนของอำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี ประชาชนส่วนใหญ่มีนิสัยรักสงบ ขยันหมั่นเพียรในการสร้างฐานะความเป็นอยู่ของตนให้สูงขึ้น ยึดมั่นในพระพุทธศาสนาและพระมหากษัตริย์ มีวัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมประเพณีเป็นของตนเอง เช่น งานบุญพระเวสซึ่งมีการแห่ผีตาโขน

๒.๒.๔ ชาวไทยเลย

คำว่า "ไทเลย" เป็นชื่อเรียก "คนเมืองเลย" ในประวัติศาสตร์บันทึกไว้ว่า คนเมืองเลยคือกลุ่มชนที่อพยพจากชายแดนตอนเหนืออาณาจักรสุโขทัย ซึ่งสืบเชื้อสายมาจากไทหลวงพระบางเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ที่เมืองเซไล (บ้านทรายขาว อำเภอวังสะพุงปัจจุบัน) ในปี พ.ศ. ๒๓๙๖ ซึ่งตรงกับสมัยรัชกาลที่ ๔ ต่อมาได้ย้ายมาอยู่ที่บ้านแห่ (บ้านแฮ่ปัจจุบัน) ได้ตั้งบ้านเรือนเรียกว่าเมืองเลย นับตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาเมืองเลยก็รวมตัวกันเป็นเมืองใหญ่ โดยการรวมตัวของอำเภอภูดง อำเภอท่าลี่ซึ่งขึ้นกับมณฑลอุดร อำเภอด่านซ้ายซึ่งขึ้นกับมณฑลพิษณุโลก เมืองเชียงคานซึ่งขึ้นกับเมืองพิชัย อำเภอต่าง ๆ เหล่านี้จึงโอนขึ้นกับเมืองเลยทั้งหมดตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๕๐ เป็นต้นมา

ชาวไทเลยจะมีนิสัยใจคอเหมือนกับชนเชื้อชาติโบราณซึ่งไม่ค่อยเปลี่ยนแปลงไปจากดั้งเดิม มีสำเนียงพูดที่แปลกและนุ่มนวล พูดสุภาพและไม่ค่อยพูดเสียงดัง กิริยามารยาทดีงาม อารมณ์เยือกเย็นไม่วุ่นวาย มีนิสัยรักความสงบเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ รักถิ่นที่อยู่ไม่ค่อยอพยพไปอยู่ที่อื่น ส่วนทางด้านวัฒนธรรมประเพณีที่ปฏิบัติสืบทอดต่อกันมาได้แก่ "ฮีตสิบสอง คองสิบสี่" คือการทำบุญตามประเพณีทั้งสิบสองเดือนของแต่ละปี

บ้านชาวไทเลยเป็นเรือนหลังใหญ่ ยกพื้นสูงมีระเบียงหรือชานยื่นออกมาหน้าเรือน มีเรือนครัวซึ่งส่วนใหญ่จะสร้างแยกต่างหากโดยมีชานต่อเชื่อมติดกัน สำหรับหลังคาของเรือนนอนนั้นมุงด้วยหญ้าคาหรือไม้แป้นเก็ด ฝาเรือน พื้นเรือนนิยมทำด้วยไม้แผ่นเรียกว่าไม้แป้น ส่วนเสาจะใช้ไม้เนื้อแข็งเป็นต้น ๆ หรืออิฐก่อเป็นเสาใหญ่ มีบันไดไม้พาดไว้สำหรับขึ้นลง ส่วนเรือน

ครัวมุงด้วยหญ้าคา ฝาและพื้นจะนิยมทำด้วยฟากไม้ไผ่สับแผ่ออกเป็นแผ่นและเสาะจะทำด้วยไม้เนื้อแข็งเช่นกัน

จังหวัดเลย มีคนพื้นเมืองที่มีเชื้อชาติไทย ซึ่งเรียกตัวเองว่า ไทเลย เป็นกลุ่มคนกลุ่มใหญ่ที่สุด นอกจากนี้ก็มีคนเชื้อชาติจีน ชาวเขา ไทดำ ไทพวนชาวไทดำ อพยพมาจากแคว้นพวน ในประเทศลาวปัจจุบัน เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๑๗ เมื่อพวกฮ่อยกกำลังมาตีเมืองเชียงขวาง ซึ่งเป็นหัวเมืองสำคัญในแคว้นพวน จึงได้เริ่มอพยพลงมาตามเส้นทางเรื่อย ๆ จนได้มาพักที่บ้านน้ำก้อใหญ่ อำเภอหล่มเก่า จังหวัดเพชรบูรณ์ ต่อมาชาวไทยดำกลุ่มหนึ่ง ได้เดินทางข้ามแม่น้ำโขง ไปยังบ้านน้ำกุ่ม แขวงเวียงจันทน์ แต่ในขณะนั้นเขตเวียงจันทน์มีปัญหาการเจรจากับฝรั่งเศส ไทดำจึงข้ามแม่น้ำโขงกลับมาตั้งหมู่บ้านที่ตาต้อ ตำบลเขาแก้ว อำเภอเชียงคาน อยู่ได้ระยะหนึ่ง ต่อมาจึงอพยพมาตั้งถิ่นฐานที่บ้านนาเบน และได้อพยพมาตั้งถิ่นฐานถาวรที่หมู่บ้านนาป่าหนาด ตำบลเขาแก้ว อำเภอเชียงคาน เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๓๘ มี ๑๕ ครัวเรือน ปัจจุบันชาวไทดำ มีจำนวน ๘๒๕ ครัวเรือน มีอาชีพส่วนใหญ่ทางการเกษตรกรรม

ชาวไทพวน ได้อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานที่บ้านบุสมและบ้านกลาง อำเภอเชียงคาน จากถิ่นฐานเดิมที่เมืองเตาไห หลวงพระบาง ประเทศลาว เมื่อครั้งพวกจีนฮ่อ กลา เวียง รุกราน เมืองเตาไห ชาวไทใต้ อพยพมาจากภาคอีสานเข้ามาตั้งถิ่นฐานในจังหวัดเลย ส่วนใหญ่มาจากจังหวัดกาฬสินธุ์ อุบลราชธานี และยโสธร เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๖ จะพบชาวไทใต้จำนวนมากที่อำเภอเอราวัณ และอำเภอนาดัง ภาษาพูด แตกต่างจากภาษาไทยเลย เพราะได้สืบทอดมาจากถิ่นเดิมของตน เช่น ภาษาไทยอีสาน ภาษาลาวจากจังหวัดอุบลราชธานี ภาษาไทโคราช

๒.๒.๕ ภาษาของชาวเลย

ภาษาของชาวเลยมีสำเนียงภาษาแตกต่างจากภาษาพูดของคนในจังหวัดภาคอีสานอื่น ๆ เพราะกลุ่มคนที่อาศัยปัจจุบันนี้มีประวัติการอพยพเคลื่อนย้ายจากเมืองหลวงพระบางแห่งอาณาจักรล้านช้าง ต่อมาต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๓ ชาวหลวงพระบางและชาวเมืองบริเวณใกล้เคียงที่อพยพมาเมืองเลยได้นำวัฒนธรรมด้านภาษาอีสานถิ่นอื่นเข้ามาด้วย โดยภาษาเลยนั้นจัดว่าอยู่ในกลุ่มหลวงพระบางอันประกอบด้วยภาษาเมืองแก่นท้าว ภาษาอำเภอด่านซ้าย และภาษาอำเภอมืองเลย ดังนั้นสำเนียงพูดของชาวไทเลยจึงมีลักษณะการพูดที่เหมือนชาวหลวงพระบาง แต่บางพยางค์ออกเป็นเสียงสูงคล้ายสำเนียงพูดของชาวปักข์ใต้ ฟังดูไพเราะนุ่มนวลจึงเป็นเอกลักษณ์เฉพาะคนเมือง

๒.๒.๖ การปกครอง

การปกครองแบ่งออกเป็น ๑๔ อำเภอ ๘๘ ตำบล ๘๓๙ หมู่บ้าน อำเภอในจังหวัดเลย ประกอบด้วย อำเภอเมืองเลย อำเภอนาดัง อำเภอเชียงคาน อำเภอปากชม อำเภอด่านซ้าย อำเภอนาแห้ว อำเภอภูเรือ อำเภอท่าลี่ อำเภอวังสะพุง อำเภอภูกระดึง อำเภอภูหลวง อำเภอผาขาว อำเภอเอราวัณ อำเภอหนองหิน

ภาพที่ ๒.๑ แผนที่การปกครองของจังหวัดเลย
ที่มา <http://th.wikipedia.org/wiki/>

๒.๒.๗ ความเชื่อของชาวไทเลย

ชาวไทเลยบางพวกมักจะมีเชื่อเกี่ยวกับเรื่องภูตผีบรรพบุรุษ และมีความเชื่อในเรื่องพิธีกรรมเกี่ยวกับผีฟ้า นางเทยม ซึ่งก็มีอยู่แทบทุกหมู่บ้าน ส่วนชาวอำเภอด่านซ้ายนั้นมีความเชื่อในเรื่องของวิญญาณ เจ้าพ่อกวนและเจ้าแม่ นางเทยมที่ช่วยเป็นสื่อติดต่อกับวิญญาณและการเข้าทรง จึงมีการบูชาพระธาตุศรีสองรักและศาลเจ้าหรือเจ้าเป็นประจำทุกปี^๑

๒.๓ บริบทเกี่ยวกับพื้นที่การศึกษา

๒.๓.๑ อำเภอด่านซ้าย

อำเภอด่านซ้ายเป็นอำเภอหนึ่งในจังหวัดเลยที่มีประวัติศาสตร์ความเป็นมาและวัฒนธรรมมาอย่างยาวนานนับตั้งแต่ก่อนสุโขทัยเป็นราชธานี ดังรายละเอียดที่ว่า “ด่านซ้ายตั้งอยู่ทางด้านซ้ายของเมืองบางยาง ซึ่งเชื่อกันว่าตั้งอยู่ในอำเภอนครไทย จังหวัดพิษณุโลก ซึ่งพ่อขุนบางกลางท้าว เจ้าเมืองบางยางตั้งขึ้นเป็นเมืองหน้าด่าน และเรียกเมืองนี้ว่า “เมืองด่านซ้าย” เช่นเดียวกับอีกแนวคิดหนึ่งที่ว่า ด่านซ้าย มาจากคำว่า “ด่านซ้าย” ซึ่งในสมัยโบราณมีช้างป่าอาศัยอยู่ชุกชุมมาก อยู่ระหว่างป่าภูหลวง ป่าโป่งลิงตัน ป่าเขตเมืองล้านช้าง แขวงเมืองไชยะบุรี

^๑ ศูนย์วัฒนธรรม จังหวัดเลย และคณะ. (๒๕๔๐). สมบัติเมืองเลย. เลย : รุ่งแสงธุรกิจการพิมพ์, หน้า ๔-๕.

ประเทศลาว คนในสมัยก่อนจึงเรียกว่า “ด่านช้าง” และเพี้ยนมาเป็น “ด่านซ้าย”^๒ สำหรับคำขวัญของอำเภอด่านซ้ายคือ “ดินแดนแห่งสัจจะไม่ตรี ประเพณีบุญหลวงและการละเล่นผีตาโขน สถานที่สำคัญก็คือพระธาตุศรีสองรัก”

สำหรับชาวไทที่มาอยู่ที่เมืองด่านซ้ายครั้งแรกนั้น สันนิษฐานว่ามีการอพยพมาจากอาณาจักรล้านช้าง โดยมีพ่อขุนบางกลางหาวและพ่อขุนผาเมืองเป็นหัวหน้า โดยอพยพผ่านมาทางเมืองปากกลาย แล้ววกเข้ามาตั้งถิ่นฐานที่หมู่บ้านนาออก บ้านเมืองฮ่า และเมืองบ่อแต่น พ่อขุนบางกลางหาวและพ่อขุนผาเมืองคงพาไพร่พลข้ามแม่น้ำเหือง แล้วเดินทางมาตามแม่น้ำหมันจนถึงบริเวณที่ราบกว้างใหญ่ จึงหยุดพักและตั้งหลักแหล่งขึ้น ณ ที่บ้านเก่า ปัจจุบันคือหมู่บ้านในท้องที่ตำบลบ้านนาหอ อำเภอด่านซ้าย ก่อนแล้วพ่อขุนผาเมืองก็ได้ไปตั้งเมืองด่านขวาขึ้น

ต่อมาพ่อขุนผาเมืองคงพาไพร่พลอพยพมาจากเมืองด่านขวาไปสร้างเมืองเป็นการชั่วคราวอีกหลายแห่ง แล้วพาไพร่พลอพยพไปทางทิศใต้ต่อไปอีก ที่สุดก็ได้ไปสร้างเมืองใหม่สุดท้ายที่เมืองราด ซึ่งเชื่อว่า คือ “เมืองศรีเทพ” ในปัจจุบัน

ส่วนพ่อขุนบางกลางหาวคงได้พาไพร่พลจากเมืองด่านซ้าย อพยพไปอยู่ที่เมืองบางยาง (ปัจจุบันคือเมืองนครไทย จังหวัดพิษณุโลก) ส่วนเมืองด่านซ้ายภายหลังพ่อขุนบางกลางหาวไปแล้ว สันนิษฐานว่า คงมีการตั้งเมืองตลอดมา แต่เนื่องจากพื้นที่และภูมิประเทศที่ประกอบด้วยภูเขา และการมีพื้นที่ราบที่จำกัด คนที่อพยพเข้ามาอยู่จึงมีจำนวนน้อย เมืองที่ตั้งจึงเป็นเมืองเล็ก

สำหรับในสมัยกรุงศรีอยุธยา นั้น สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ กษัตริย์ผู้ครองกรุงศรีอยุธยาและพระไชยเชษฐาธิราช กษัตริย์ผู้ครองกรุงศรีสัตนาคนหุต ได้ทำสัญญาทางพระราชไมตรีกันเพื่อร่วมกันป้องกันประเทศจากการรุกรานของพม่า และเพื่อเป็นสักขีพยานแห่งการทำสัญญาทางพระราชไมตรีต่อกันของทั้งสองอาณาจักรและยังเป็นเครื่องหมายของเขตแดนด้วย จึงได้ทรงโปรดให้มีการสร้างเจดีย์องค์หนึ่งขึ้น ณ โคนไม้ติดกัน ประมาณกึ่งกลางระหว่างแม่น้ำโขงกับแม่น้ำหมัน ซึ่งตั้งอยู่ใกล้เมืองด่านซ้าย โดยให้ชื่อเจดีย์องค์นี้ว่า “พระธาตุศรีสองรัก” โดยเริ่มก่อสร้างมาตั้งแต่ปี พ.ศ.๑๐๓ แล้วเสร็จในปี พ.ศ.๒๑๐๖^๓

๒.๓.๑.๑ อาณาเขตติดต่อ

อำเภอด่านซ้ายตั้งอยู่ในเขตพื้นที่สูงจากระดับน้ำทะเล ๔๐๐๐-๘๐๐ เมตร พื้นที่ประกอบด้วยภูเขาสูงสลับซับซ้อน มีที่ราบระหว่างภูเขา เฉลี่ยประมาณ ๒๐ เปอร์เซ็นต์มีทิศเหนือจดเมืองบ่อแต่น ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว โดยมีลำน้ำเหืองกั้นพรมแดน ทิศใต้ จดกับอำเภอหล่มสัก จังหวัดเพชรบูรณ์ ทิศตะวันออกจดเขตอำเภอท่าลี่ อำเภอภูเรือ และอำเภอวังสะพุง และทิศตะวันตกจดอำเภอนาแห้ว และอำเภอนครไทย จังหวัดพิษณุโลก

^๒ สาร สาระทัศนานันท์. (ม.ป.ป.). เมืองเลยของเรา. ใน มรดกไทยเลย. ดนุพล ไชยสินธุ์ บรรณาธิการ. เลย : รุ่งแสงธุรกิจการพิมพ์, หน้า๑๑-๔๐.

^๓ อ้างแล้ว, หน้า๑๑-๔๐.

๒.๓.๑.๒ สภาพภูมิอากาศ

อำเภอด่านซ้ายเป็นพื้นราบสูงส่งผลให้ฤดูหนาวมีอากาศหนาวเย็นมาก ในตอนเช้ามีหมอกหนา บางปีมีเกล็ดน้ำแข็งเกาะตามใบหญ้า คล้ายหิมะ ซึ่งเรียกว่า “แม่คะนึ่ง” ฤดูร้อน มีอากาศร้อนมากตลอดแนวของลำน้ำมัน ส่วนเขตหุบเขาจะมีอากาศอบอุ่น อุณหภูมิเฉลี่ย ๓๖ องศาเซลเซียส ฤดูฝนจะตกช่วงแรกเดือนเมษายนถึงเดือนกรกฎาคม เกิดจากอิทธิพลของลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ช่วงที่สอง ระหว่างเดือนสิงหาคมถึงเดือนตุลาคม เกิดจากอิทธิพลของลมดีเปรสชัน พายุโซนร้อนและไต้ฝุ่นทะเลจากจีนตอนใต้

๒.๓.๑.๓ ลักษณะภูมิประเทศ

สภาพของภูมิประเทศส่วนรวมนั้นประกอบด้วยภูเขาสูงน้อยใหญ่ สลับซับซ้อนและมีที่ราบขนาดทั้งสามด้าน พื้นที่ทั้งหมดประมาณ ๑๗๓๑.๘๙ ตารางกิโลเมตร ร้อยละ ๘๐ อยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติและร้อยละ ๕ เป็นป่าไม้เบญจพรรณ และพื้นที่อีกร้อยละ ๑๕ เป็นที่ราบระหว่างหุบเขา ดังเช่นภูที่สำคัญคือ ภูแปก ภูทุ่งแทน ภูน้ำอุ่น อยู่ด้านทิศตะวันออก ภูมโหลน ภูแผงม้า อยู่ทางทิศใต้ ภูหินร่องกล้า ภูผาผึ้ง อยู่ด้านทิศตะวันตก ภูเหล่านี้เป็นสาขาหนึ่งของเทือกเขาเพชรบูรณ์ ไหลผ่านตำบลด่านซ้าย บ้านนาหอ บ้านนาดีและปากหมันไหลลงสู่แม่น้ำเหือง เป็นแม่น้ำที่ไหลไปทางเหนือสายเดียวของจังหวัดเลย แม่น้ำป่าสัก ต้นกำเนิดจากภูหลวง ไหลผ่านตำบลวังยาว ตำบลอีปุม อำเภอหล่มสัก จังหวัดเพชรบูรณ์ และไหลลงแม่น้ำเจ้าพระยาที่อำเภอท่าเรือจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

๒.๓.๑.๔ ประชากร ชาวอำเภอด่านซ้ายนั้นเป็นกลุ่มไทเลยดั้งเดิมที่อยู่อาศัยในเขตด่านซ้ายเป็นส่วนใหญ่ แต่ก็มีชาวจีนเข้ามาทำการค้าขายอยู่ในเขตเทศบาลบ้างเพียงเล็กน้อย ส่วนประชากรโดยรวมนั้นมีทั้งสิ้น ๕๐,๖๖๕ คน

๒.๓.๑.๕ ภาษา ชาวอำเภอด่านซ้ายนั้นมีสำเนียงภาษาพูดในการการพูดบางประโยคที่มีความคล้ายกับคนอำเภอหล่มเก่า จังหวัดเพชรบูรณ์ หรือที่เรียกว่า “ภาษาหล่ม” มักมีคำว่า “เต้” เติมท้ายประโยค เช่น “บ่แมน” เป็น “บ่อแมนเต้” สำหรับวิธีการเปล่งเสียงของชาวอำเภอด่านซ้ายนั้นจะมีลักษณะราบเรียบสม่ำเสมอตลอดทั้งประโยค น้ำเสียงเย็นไม่ผสมอารมณ์และเน้นคำ

๒.๓.๑.๖ ประเพณีและการละเล่นที่สำคัญของอำเภอด่านซ้าย จากการศึกษาพบว่ามีดังนี้

๑) พิธีสมโภชและงานนมัสการพระธาตุศรีสองรัก ซึ่งมีการจัดงานขึ้นในเดือนพฤษภาคมของทุกปี

๒) งานบุญหลวงที่มีการรวมเอางานบุญผะสและงานบุญบั้งไฟเข้าไว้ด้วยกัน ซึ่งจะมีการจัดขึ้นเป็นประจำทุกปีในช่วงเดือนมิถุนายน ถึงเดือนกรกฎาคม

๓) งานประเพณีปีใหม่ของชาวเขา ในเขตหมู่บ้านตูป้อ ตำบลกกสะทอน โดยจะมีการจัดขึ้นในช่วงเดือนธันวาคมของทุกปี

๒.๓.๑.๗ โบราณสถานที่สำคัญของด่านซ้าย

พระธาตุศรีสองรัก นั้นเป็นเจดีย์ก่ออิฐถือปูน มีฐานเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสกว้างด้านละ ๘ เมตร ตอนกลางถึงยอดเจดีย์รูปทรงเรียวยาวแหลม มีความสูง ๓๒ เมตร มีรูปแบบของสถาปัตยกรรมแบบไทยผสมผสานร่วมกับลาว มีลักษณะทรวดทรงคล้ายกับพระธาตุ

นครพนม สำหรับองค์ระฆังนั้นก่อสร้างเป็นทรงบัวเหลี่ยม หรือทรงลุ้งคว่ำ ตั้งอยู่บนเนินเขา ริมแม่น้ำหมันในเขตอำเภอด่านซ้าย ริมถนนสายเลย-เพชรบูรณ์ และสายพิษณุโลก-เลย ห่างจากอำเภอด่านซ้ายไป ๑ กิโลเมตรและห่างจากจังหวัดเลย ๘๓ กิโลเมตร

สำหรับความเป็นมานั้น พระธาตุศรีสองรักสร้างขึ้นในสมัยแผ่นดินของ พระมหาจักรพรรดิ กษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยา และพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชกษัตริย์แห่งอาณาจักรศรีสัตตนาคนหุต เนื่องจากในสมัยที่ทั้งสองพระองค์ครองอำนาจอยู่นั้น พม่าโดยพระเจ้าตะเบงชเวตี้และพระเจ้าบุเรงนองเรืองอำนาจและเป็นกษัตริย์ที่เข้มแข็งในการปกครองและการทำสงคราม ได้ยกทัพมารุกรานเพื่อหวังจะแผ่ขยายอิทธิพลมายังลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและลุ่มแม่น้ำโขง สมเด็จพระมหาจักรพรรดิกับพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชต่างก็เห็นสมควรว่า ควรมีการรวมกำลังเป็นพันธมิตรกันเพื่อต่อสู้กับพม่า จึงทรงทำสัตยาธิษฐานว่าจะไม่ล่วงล้ำดินแดนของกันและกัน และเป็นการรำลึกในการทำไมตรีต่อกันจึงร่วมกันสร้างเจดีย์ศรีสองรักขึ้นเป็นสักขีพยาน โดยให้มหาอุปราชและเสนาอำมาตย์ ตลอดจนพระเถระชั้นผู้ใหญ่มาราชการแทนพระองค์ในการสร้างเจดีย์ และให้ชื่อว่า “พระธาตุศรีสองรัก” เริ่มสร้างตั้งแต่ปี ๒๑๐๓ ตรงกับปีวอก โทศก จุลศักราช ๙๒๒ ในวันพฤหัสบดีขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ และสร้างแล้วเสร็จในปีพุทธศักราช ๒๑๐๖ ในวันพฤหัสบดีขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ สำหรับในปี พุทธศักราช ๒๔๗๓ ได้มีการบูรณะซ่อมแซมองค์พระธาตุครั้งแรกในบริเวณฐานมุมทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ที่พังลงมา และในวันที่ ๑๖ กรกฎาคมปี พุทธศักราช ๒๕๓๒ ก็เกิดฟ้าผ่าตรงยอดองค์พระธาตุหักลง กรมศิลปากรได้ทำการบูรณะซ่อมแซมทั้งองค์ซึ่งเป็นครั้งที่ ๒ เมื่อปีพุทธศักราช ๒๕๓๔ และนับตั้งแต่อดีตเป็นต้นมาชาวอำเภอด่านซ้าย ก็จะมีพิธีสมโภชและงานนมัสการพระธาตุศรีสองรัก โดยจะทำในวันเพ็ญเดือน ๖ เพื่อการสักการบูชาองค์พระธาตุศรีสองรัก^๔

๒.๓.๒ บ้านอาฮี ตำบลอาฮี อำเภอท่าลี่

บ้านอาฮี อดีตเป็นที่ตั้งเมืองเก่ามีหลักฐานทางวัตถุ เช่น หินหลักเมือง กำแพงวัด พระพุทธรูปนาคปรก พระธาตุมะนาวเดี่ยว วัดสบเงิน และยังมีสืบทอดมรดกทางวัฒนธรรมประเพณีเก่าแก่ไว้มากมาย โดยเฉพาะประเพณีแห่ต้นดอกไม้ในวันสงกรานต์ นั้น ถือเป็นเอกลักษณ์ที่โดดเด่นมากกล่าวคือ เมื่อถึงวันปีใหม่ไทย คือวันตรุษสงกรานต์ ๑๓ เมษายน ชาวบ้านจะอัญเชิญพระพุทธรูปสำคัญลงมาตั้งไว้ที่หอสงฆกลางลานวัด เพื่อให้ประชาชนได้ทำพิธีสงฆ์น้ำพระพุทธรูป และพระภิกษุสงฆ์ สามเณร วันต่อมา ๑๔ เมษายน ภาคเช้าก็เป็นการสงฆ์น้ำพระที่หอสงฆวัดตามปกติ ตกตอนบ่ายก็จะพร้อมกันแห่พระพุทธรูปสำคัญไปรอบๆชุมชนให้ประชาชนได้มีการนำน้ำหอมมาสรงพระ การแห่พระจะมีการจัดทำต้นกัณฑ์เพื่อแผ่ปัจจัย และการสาดเล่นน้ำกันไปตามตลอดทาง คนแก่ตลอดจนถึงคนหนุ่มสาวจะออกมาร่วมขบวนแห่เล่นสาดน้ำกันเป็นที่สนุกสนาน เพื่อขอให้ฝนฟ้าตกต้องตามฤดูกาล ส่วนเด็กวัยรุ่นหนุ่มสาวก็จะถือโอกาสเล่นสาดน้ำกันไปด้วย ตะวันบ่ายคล้อยขบวนแห่จึงกลับถึงวัด ในตอนกลางคืน

คนสูงอายุจะนัดหมายกันนำข้าวสารเหนียวมาชุกรวมกันข้างคืนที่วัดแห่ข้าวแล้วนั่งจากนั้นป็นเป็นก้อนให้ได้จำนวนหนึ่งพันก้อน จัดแจงใส่กระจาดขาดไม้ได้คือต้นกัณฑ์เตรียม ฮ่อง

^๔ สำนักศิลปะและวัฒนธรรม สถาบันราชภัฏเลย. (๒๕๔๐). เบ็ญจังหวัดเลย ศิลปกรรมวัฒนธรรมและธรรมชาติ. เลย : ม.ป.ท., หน้า๓-๔.

กลอง เกราะหรือ ขอลอ กะลาแห่ไปรอบหมู่บ้าน เพื่อเยียมเยียนยังบ้านเรือน เมื่อไปถึงจะประโคมเสียงขึ้น เรียกว่า “หลอน” หรือจูงม ให้เจ้าบ้านตื่นลุกขึ้นมาทำบุญต้อนรับด้วยข้าวปลาอาหาร พร้อมอนุโมทนาปัจจัยเพื่อสมทบทุนบำรุงศาสนาสรางเสนาสนะสงฆ์ เรียกว่า แห่ข้าวพันก่อนการแห่ข้าวพันก่อนไปจูงมหรือ “หลอน” นี้จะทำไปจนครบทุกบ้านทุกคุ้ม แล้วกลับมาอนกันที่วัดตอนเช้าวันใหม่จึงจะนำข้าวพันก่อนและปัจจัยทำพิธีถวายเพื่อเป็นพุทธบูชา

เมื่อบ้านเมืองมีความกว้างขวางมากขึ้นจะมีการแห่ข้าวไปหลอนกันถึงสองสามคืนก็มี สมัยก่อนมีการแห่ข้าวพันก่อนไปถวายที่วัดในหมู่บ้านอื่นด้วยโดยการจูงมแอบไปหลอน ด้วยการลั่นกลอง ช้อง โปงของวัด ทำเอาพระให้ตื่นขึ้นมารับปัจจัยด้วยเช่นกัน ซึ่งเล่ากันว่า “สนุกสนานได้ความสามัคคีแล้วยังได้กุศลแรงอีกด้วย” ด้วยเหตุนี้จึงมีประเพณีนอนแรมคืนที่วัดตลอดระยะเวลาสงกรานต์เพื่อเตรียมต้อนรับญาติโยมจากหมู่บ้านอื่นๆวัดบ้านใครโดนหลอนถือว่าเสียหน้าทั้งชาววัดชาวบ้านด้วย

วันที่ ๑๕ เมษายน เป็นวันก่อกองทราย ปักธงเล็กสีต่างๆไว้รายรอบ ประแป้งและน้ำหอม แล้วทำพิธีถวายกอง-ทรายกลางคืนจะมีการฟังเทศน์อาณิสร์การก่อกองทรายด้วยและยังมีการแห่ข้าวพันก่อนเช่นกับวันก่อนๆและนอนครบคืนที่วัดตามเดิม

วันที่สี่ ตรงกับวันที่ ๑๖ เมษายน เป็นวันสุดท้ายคุ้มต่างๆจะนำไม้ไผ่มาผ่า เหลาผูกเป็นโครงร่างต้นดอกไม้ โดยมีคานหามเป็นฐานสองข้าง ผูกโครงไม้ไผ่เป็นทรงป่องตรงกลาง ส่วนบนสุดมีลักษณะแหลมเหมือนยอดเจดีย์ นำ ดอกคูณดอกจำปา มาผูกประดับโครงร่างนั้นจนเหลืออร่าม นำทางมะพร้าวมาผ่าซีก ต่อเติมที่มุมของต้นดอกไม้ ๔ ทิศ เป็น แขน จากนั้นนำ เกราะ ขอลอ โปง กระดิ่งที่ผูกคอสัตว์เลี้ยงมาผูกไว้ตามส่วนต่างๆของต้นดอกไม้ประดับเสร็จก็เป็นเวลาบ่ายคล้อย พลบค่ำแยกกันไปกินข้าวปลาอาหารแล้วก็จุดตะเกียง โคมไฟเตรียมแห่กันไปที่วัด ช่วงเวลาของการแห่ต้นดอกไม้เป็นสิ่งที่ทุกคนสนใจว่า คุ้มไหนแต่งได้สวยงาม คุ้มไหนแห่แข็ง สนุกสนานครึกครื้นที่สุด การโยกย้ายสายแหว การพ้อนแขน ของต้นดอกไม้กับคานหามกลมกลืนกัน จนคนดูนึกสนุกเข้าร่วมเล่นด้วย หรือไม่ก็สาดให้น้ำ ขบวนที่ผ่านหน้าบ้านมันเป็นภาพที่ยากจะลืมได้ ขาดไม่ได้ในการแห่ต้นดอกไม้ อีกอย่างหนึ่งคือดนตรีที่มี กลองตุ้ม กลองหาง กลองกิ่ง ขอลอ กะลาแค้น คนกลุ่มนี้จะมีความสนุกกับการให้จังหวะในขบวนเสียงกลองที่เร้าสอรับกับเพลงลูกทุ่งทั้งเก่าและร่วมสมัยล้วนแต่เป็นสีสนให้ขบวนแห่มีเสน่ห์มากขึ้น เมื่อแห่ต้นดอกไม้เข้าถึง วัดสิริมงคล แล้วจะแห่นรอบเจดีย์ พระธาตุมะนาวเดียว ๓ รอบแล้วจึงเข้าทำพิธีบูชาพระรัตนตรัย สมทานศีลฟังเทศน์อาณิสร์ถวายดอกไม้เป็นพุทธบูชา จากนั้นพร้อมกันกล่าวคำถวายดอกไม้และปัจจัยเป็นอันเสร็จพิธี

๒.๓.๒.๑ คำขวัญตำบลอาฮี

กราบพระนาครปรกขอพร	ออนซอนแม่น้ำเหือง
เมืองตูมรอยอดีต	ศักดิ์สิทธิ์เจ้าปู่หอเหนือ-ใต้
แห่ต้น-ดอกไม้สวยตระการ	ขวานหินถิ่นพันปี
หลากสีฟ้าทอมือ	เลื่องลือเครื่องหาวางาม
สุดแดนสยามสะพานมิตรภาพไทย-ลาว”	

๒.๓.๒.๒ ประวัติความเป็นมาของชื่อหมู่บ้าน

จากการศึกษาพบว่า อาฮี เป็นคำที่แผลงมาจาก คำว่า “ฮี” ซึ่งเป็นภาษาถิ่น หมายถึง “ไม่เอาหรือไม่เกิน” การตั้งหมู่บ้านไม่ปรากฏหลักฐานที่แน่ชัด จากการรวบรวมหลักฐานเอกสารของชุมชนพบว่า การตั้งชื่อหมู่บ้านมาจากตำนานที่ว่า “มีเมืองๆหนึ่งชื่อเมืองตุม มีผู้ปกครองเมืองชื่อ พระยาสุนทรจักษ์ ภรรยาชื่อ นางพรหมจारी ได้ปกครองบ้านเมืองด้วยความร่มเย็นเป็นสุขตลอดมา

ครั้งหนึ่งพระยาสุนทรจักษ์กับภรรยาเกิดผิดใจกัน พระยาสุนทรจักษ์จึงขับไล่นางพรหมจारीออกจากเมือง โดยใช้แพไหลไปตามลำน้ำเหือง ทั้งนี้เป็นเพราะพระยาสุนทรจักษ์นอกใจภรรยาไปชอบพอกับหญิงอื่น นั่นคือ นางมัทธิสงกา แต่นางมัทธิสงกามีสามีแล้ว อย่างไรก็ตามนางมัทธิสงกากับสามีต้องมาพลัดพรากจากกันเหตุเพราะทั้งสองนั้นเดินทางมาด้วยกัน การเดินทางดังกล่าวเกิดอุบัติเหตุเรือแตกทั้งสามีและภรรยาจึงต้องแยกทางกัน สามีของนางมัทธิสงกาชื่อ ท้าวจันทรคลาส ซึ่งท้าวจันทรคลาสก็ได้ไปขึ้นฝั่งที่ปากแม่น้ำเหืองตรงบ้านคกิ้วอันเป็นที่แห่งเดียวกับที่นางพรหมจारीติดบนแพและลอยอยู่ นางพรหมจारीจึงขอร้องให้ท้าวจันทรคลาสช่วยเหลือ และอ้อนวอนให้ท้าวจันทรคลาสนั้นเป็นผู้อุปการะช่วยสอนวิชาคาถาอาคมให้เพื่อที่จะได้มาแก้แค้นพระยาสุนทรจักษ์ ท้าวจันทรคราสจึงอาสาหาอาจารย์ให้นางพรหมจारीเสร็จแล้วพระยาจันทรคราสจึงออกติดตามนางมัทธิสงกา ต่อมาพบกันที่เมืองตุม ส่วนนางพรหมจारीเมื่อเรียนวิชาอาคมสำเร็จก็เดินทางมายังเมืองตุม เพื่อแก้แค้นพระยาสุนทรจักษ์ นางจึงยกทัพมาตั้งทัพที่ชายแดนเมืองตุม เมื่อตั้งทัพเสร็จจึงได้มีหนังสือไปท้าทายพระยาสุนทรจักษ์ให้ออกมาสู้รบ พระยาสุนทรจักษ์เห็นว่า นางพรหมจारीเป็นสตรีจึงให้ขุนสารนายทหารซึ่งแต่เดิมรักใคร่ชอบพอกับนางพรหมจारी และจะยกนางพรหมจारीให้ ขุนสารนายทหารก็พอใจ จึงยกทัพออกไปสู้รบ ทั้งสองต่อสู้กันไม่เท่าไร นางพรหมจारीก็ใช้ดาบฟันคอขุนสารขาดกระเด็น พวกทหารก็แตกตื่นกลับเมืองตุม ฝ่ายพระยาสุนทรจักษ์ก็ได้ทราบข่าว จึงให้ท้าวจันทรคลาสกับนางมัทธิสงกาออกมารบ แต่แทนที่ท้าวจันทรคลาสแทนที่จะสู้รบกลับช่วยนางพรหมจारी

ผลท้ายสุดพระยาสุนทรจักษ์ก็ออกมารบด้วยตนเอง ทัพทั้งสองสู้รบกันตลอดทั้งวันไม่มีใครชนะ จึงนัดหมายต่อสู้กันในวันวันรุ่งขึ้นพระยาสุนทรจักษ์คิดหากลอบบายที่จะฆ่านางพรหมจारी โดยการใช้บ่วงบาศ โดยการใช้เวทย์มนต์คาถาเสกให้เชือกทำไยบัว แล้วจึงใช้ช้างม้ามัด เมื่อเชือกคล้องถูกเข้าศึกแล้วให้ช้างม้าวิ่ง แต่นางพรหมจारीก็แก้กลได้โดยท้าวจันทรคลาสเป็นผู้แก้ไข เมื่อพระยาสุนทรจักษ์ไม่สามารถที่จะเอาชนะนางพรหมจारीได้ ก็มีความโกรธจึงออกมาทำสู้รบตัวต่อตัว แต่พระยาสุนทรจักษ์นั้นเป็นคนลึมบุญคุณอาจารย์ ประกอบกับความโกรธจึงเสียทีให้กับนางพรหมจारी นางพรหมจारीจึงใช้มีดดาบฟันคอพระยาสุนทรจักษ์ขาด บ้านเมืองตุมจึงไม่มีผู้ปกครอง นางพรหมจारीจึงยกเมืองตุมให้กับนางคำผิว ซึ่งนางคำผิวเป็นภรรยาน้อยของท้าวจันทรคลาส ส่วนนางพรหมจारीก็ไปปามาระหว่างบ้านอาจารย์กับท้าวจันทรคลาส^๕

นอกจากนี้ยังมีเรื่องเล่าว่า ...วันหนึ่งที่ชายของนางพรหมจारी ซึ่งเป็นเจ้าเมืองที่อยู่เมืองนาแกงม้า (ปัจจุบันเป็นบ้านนาแกงม้า เมืองแก่นท้าว แขวงไชยบุรี ส.ป.ป.ลาว) ได้ให้ลูก

^๕ ปราบณี ชื่นบาน. (๒๕๒๗). ความหมายและประวัติความเป็นมาของการตั้งชื่อตำบล หมู่บ้านและสถานที่สำคัญต่างๆในจังหวัดเลย. ปมท., หน้า ๓๒๙.

ขายนำเอาแกงม้าไปให้น้องสาว คือนางพรหมจารี ที่อยู่เมืองตุมกีน เมื่อมาถึงบ้านของนางพรหมจารีปรากฏว่าผู้เป็นอาไม่ยอมกินแกง จึงเดินทางกลับนำความมาบอกกับผู้เป็นพ่อว่า “อาฮีแกงม้า” หรือ “อาไม่กินแกงม้า” ...จากตำนานและเรื่องเล่าดังกล่าวมา ชาวบ้านจึงนำมาตั้งเป็นชื่อหมู่บ้านว่า “อาฮี” และต่อมาก็ได้เพี้ยนมาเป็นคำว่า “บ้านอาฮี” และใช้มาจนถึงปัจจุบัน..”

๒.๓.๒.๒ สภาพทางภูมิศาสตร์

บ้านอาฮี อยู่ห่างจากอำเภอทาลี ๑๒ กิโลเมตร และมีระยะทางห่างจากจังหวัดเลย ๕๗ กิโลเมตร มีพื้นที่และอาณาเขตด้านทิศเหนือติดต่อกับตำบลหนองผือ และประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ทิศตะวันออกติดกับตำบลทาลี ทิศตะวันตกติดต่อกับประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว และทิศใต้ติดต่อกับตำบลน้ำพูน

๒.๓.๒.๓ สถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์และศาสนา

จากการศึกษาพบว่า ในเขตตำบลอาฮีมีสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ของชุมชนและศาสนสถานที่ปรากฏอยู่ดังนี้^๖

๑) พระธาตุมะนาวเดี่ยว ตั้งอยู่ในวัดสิริมงคล บ้านอาฮีหมู่ที่ ๘ ตำบลอาฮี เจ้าผู้ครองเมืองตุมคือ พระยาสุนทรจักษ์เป็นผู้สร้างขึ้น

๒) วัดสิริมงคล หมู่ที่ ๖ จากการศึกษาร่องรอยเก่าพบว่า พระยาสุนทรจักษ์เป็นผู้สร้างขึ้นในช่วงที่ปกครองเมืองตุมได้ร่วมกับชาวบ้านอาฮีสร้างวัดขึ้นมา ซึ่งในอดีตนั้นวัดนี้มีชื่อว่า “วัดศพนเงิน” ทั้งนี้เป็นเพราะวัดนี้ได้มีการนำเงินมาใช้ในการก่อสร้างอย่างมากมายต่อมาราวปี พ.ศ.๒๕๑๓ พระครูศิระคณานุการ ได้เข้ามาเป็นเจ้าอาวาสในวัดแห่งนี้ จึงได้ตั้งชื่อวัดใหม่เป็น “วัดสิริมงคล”

๓) วัดเวฬุวนาราม บ้านห้วยคัง หมู่ที่ ๒

๔) วัดโพธิ์ทอง บ้านหนองปกติ หมู่ที่ ๕

๕) วัดดอนชัย บ้านน้ำพาน หมู่ที่ ๓

๖) วัดศรีสะอาด บ้านนากระเซ้ง หมู่ที่ ๔

๗) วัดป่าบ้านนากระเซ้ง บ้านนากระเซ้ง หมู่ที่ ๔

๒.๓.๒.๓ การคมนาคม

บ้านอาฮี อำเภอทาลี จังหวัดเลยนั้นมีการสร้างถนนที่มีการเชื่อมโยงติดต่อกันระหว่างหมู่บ้านต่างๆขึ้นอย่างสะดวก สำหรับบ้านอาฮีนั้นมีถนนลาดยางที่เชื่อมโยงพื้นที่ในแต่ละทิศดังนี้^๗

ทิศตะวันตก ถนนสายทาลี-อาฮี มีระยะทาง ๑๒ กิโลเมตร

ทิศตะวันออก ถนนสายหนองปกติ - อาฮี ระยะทาง ๖ กิโลเมตร

ทิศใต้ ถนนสายน้ำพาน - อาฮี ระยะทาง ๓.๕ กิโลเมตร

ทิศเหนือ ถนนสายนากระเซ้ง - อาฮี ระยะทาง ๖ กิโลเมตร

การคมนาคม มี ๔ เส้นทาง ดังนี้

^๖ อ้างแล้ว, หน้า ๓๒๙.

^๗ สังคม พรหมศิริ. (๒๕๕๑). การละเล่นแห่งต้นดอกไม้ บ้านอาฮี ตำบลอาฮี อำเภอทาลี จังหวัดเลย. ภาควิชา นาฏศิลป์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย, หน้า ๑๗.

๑) ทางหลวงจังหวัดหมายเลข ๒๑๑๕ (สายด่านซ้าย - ท่าลี่) ตัดผ่าน
ไม่มีรถโดยสารประจำทางผ่าน

๒) ทางหลวงหมายเลข ๒๓๓๙ (สายอาฮี - น้ำพาน) ระยะทาง ๓
กิโลเมตรไม่มีรถโดยสารผ่าน

๓) ทางหลวงหมายเลข ๒๓๓๙ (สายอาฮี - สานทม) ระยะทาง ๓๘
กิโลเมตรไม่มีรถโดยสารผ่าน

๔) ทางหลวงหมายเลข ๒๓๓๙ (สายอาฮี - นากระเซิง) ระยะทาง ๓
กิโลเมตรไม่มีรถโดยสารผ่าน

๒.๓.๒.๔ สภาพการปกครอง

สภาพการปกครอง เขตการปกครองของพื้นที่ตำบลอาฮีแบ่งออกเป็น
๖ หมู่บ้าน มีหน่วยงานบริหารราชการท้องถิ่น ๑ แห่ง คือ องค์การบริหารส่วนตำบล
อาฮี จำนวน ๑ แห่ง จำนวนประชากรของตำบลอาฮี มีทั้งสิ้น ๔,๖๑๑ คน แบ่งเป็น
ชาย ๒,๒๘๖ คน หญิง ๒,๑๗๐ คน จำนวนครัวเรือนในพื้นที่ตำบลอาฮี มี ๑,๑๘๐ ครัวเรือน
โดยแยกแต่ละพื้นที่^๘

หมู่ที่	ตำบลอาฮี	ประชากร (ชาย)	ประชากร (หญิง)	รวมประชากร	จำนวน ครัวเรือน
๑	บ้านอาฮี	๖๖๑	๗๐๕	๑,๓๖๖	๓๑๑
๒	บ้านห้วยคัง	๑๔๖	๑๓๕	๒๘๑	๖๒
๓	บ้านน้ำพาน	๒๘๔	๒๖๖	๕๕๐	๑๒๕
๔	บ้านนากระเซิง	๕๕๓	๕๖๕	๑๑๑๘	๓๖๔
๕	บ้านหนองปกติ	๑๓๓	๑๐๖	๒๓๙	๔๘
๖	บ้านอาฮี	๕๒๖	๕๓๑	๑๐๕๗	๒๗๐

ตารางที่ ๒.๑ จำนวนหมู่บ้าน ๖ หมู่บ้าน
ที่มา การศึกษาออกโรงเรียนตำบลอาฮี, ๒๕๕๕

หมู่ที่	บ้าน	ผู้ใหญ่บ้าน
๑	บ้านอาฮี	นายอนันต์ พิงรอด *** (กำนัน)
๒	บ้านห้วยคัง	นายเชียน ชันทะศิริ
๓	บ้านน้ำพาน	นายเปลียน ชันทะศิริ
๔	บ้านนากระเซิง	นายประชา อุ่นมา
๕	บ้านหนองปกติ	นายจำรัส ตัญญาภักดิ์
๖	บ้านอาฮี	นายสัญญา สุวรรณนัง

ตารางที่ ๒.๒ แสดงรายชื่อผู้ใหญ่บ้าน
ที่มา การศึกษาออกโรงเรียนตำบลอาฮี, ๒๕๕๕

^๘ กศน.ตำบลอาฮี (ศูนย์การเรียนชุมชน) . (๒๐๑๒) ข้อมูลทั่วไปตำบลอาฮี. เข้าถึงจาก
<http://loei.nfe.go.th/portal/tha/tumbol/ah> เมื่อ ๑๕ มกราคม ๒๕๕๕.

๒.๓.๓ บ้านนาข้าว อำเภอเชียงคาน

๒.๓.๓.๑ หมู่บ้านนาข้าว

ตำบลนาข้าว นั้น เกิดขึ้นเพราะการที่มีคนอพยพเข้ามาอยู่และได้บุกเบิกน้ำซุดก่อนให้เป็นที่นาแนวยาวไปตามลำห้วยห่องทั้งสองฟาก บางแห่งก็ได้มีการถมห้วยเป็นที่นา จึงให้ชื่อตำบลว่า “นาข้าว” แต่ในบางยุคสมัยก็มีการยุบตำบลนาข้าวมาตั้งเป็นตำบลนาบอน และมีการยุบตำบลนาบอนลงเมื่อปี พ.ศ.๒๔๖๘ และไปตั้งเป็นตำบลนาข้าว ต่อมาจึงขึ้นอยู่กับอำเภอเชียงคาน สมัยที่นายฟอง สิงห์หัก เป็นกำนัน แล้วแยกจากตำบลเชียงคานกลับมาตั้งเป็นตำบลนาข้าวมาจนถึงปัจจุบัน อย่างไรก็ตามจากการศึกษาของ ปราณี บานชื่น^๙ พบว่า เมื่อขุนหมื่นนิพนธ์ ได้ตั้งชื่อหมู่บ้านแล้วก็ได้ประกาศให้ราษฎรในหมู่บ้านปักหลักทำไร่ทำนา ห้ามทำการเคลื่อนย้ายต่อไปอีก ซึ่งในการทำนาในสมัยนั้นเครื่องมือเครื่องใช้ยังไม่มีความทันสมัย ส่งผลทำให้การทำนาเป็นไปด้วยความยากลำบาก ประกอบกับที่ดินที่เป็นป่าและไม่เรียบ จึงต้องมีการขุดและสร้างคันนา และการขุดส่วก็จะทำไปตามลำห้วยเล็กๆ ซึ่งความยาวของลำห้วยนั้นมีลักษณะที่ยาวเปรียบเสมือนกับไม้ส่ว ดังนั้นผู้เกี่ยวข้องจึงอาศัยคำสองคำนี้ คือคำว่า “ส่ว” กับ “ส่ว” มาตั้งเป็นชื่อหมู่บ้านว่า “บ้านนาข้าว” แต่ในภาษาท้องถิ่นนั้นก็ยังคงมีการเรียกชื่อว่า “บ้านนาส่ว” อยู่ ซึ่งคำว่า “ส่ว” ก็มีนัยยะถึงการปรับพื้นที่สูงๆต่ำๆให้ราบเสมอกัน เพื่อใช้เป็นที่สำหรับการทำนา

๒.๓.๓.๒ อาณาเขต

บ้านนาข้าว ตำบลนาข้าว อำเภอเชียงคานนั้นมีอาณาเขตติดต่อกับหมู่บ้านต่าง ๆ ดังนี้ ทิศเหนือจดบ้านนาบอน หมู่ที่ ๙ ทิศใต้จดบ้านใหม่ศาลาเพ็ญ หมู่ที่ ๕ ทิศตะวันออก จดบ้านโพธิ์ หมู่ที่ ๓ และบ้านใหม่ตาแสง หมู่ที่ ๖ ทิศตะวันตกจดเขตโหว่ บ้านกลาง ตำบลปากตม

๒.๓.๓.๓ ลักษณะภูมิประเทศ

สภาพภูมิประเทศของบ้านนาข้าว นั้นเป็นที่สูง ตั้งอยู่บนเนินหรือโคกสภาพโดยรอบหมู่บ้านเป็นที่ลุ่ม มีน้ำขัง มีพืชผักที่อุดมสมบูรณ์ ทิศตะวันออกมีลำน้ำห้วยห่อง ลำน้ำฮวย ทิศตะวันตกมีลำน้ำนาโนน ต้นไม้โดยรอบหมู่บ้านมีมากโดยเฉพาะด้านทิศตะวันตก ลักษณะการตั้งบ้านเรือนเริ่มจากบริเวณบ้านใต้ หมู่ที่ ๑ ซึ่งเป็นคุ่มที่อยู่บริเวณโดยรอบ ดอนหอ ด้านทิศเหนือเป็นบริเวณที่เป็นบ้านเก่าแก่ เมื่อประชากรมีจำนวนมากขึ้นจึงขยายมาที่หมู่ที่ ๑๔ มีนายเจริญ คำทา เป็นผู้ใหญ่บ้าน หมู่ที่ ๗ มีนายเมฆ อินอ่าเป็นผู้ใหญ่บ้าน หมู่ที่ ๑๓ แยกมาจากหมู่ที่ ๑๔ มีนายสอน ต้นทอง เป็นผู้ใหญ่บ้าน ส่วนหมู่ที่ ๔ มีนายเจริญ นาม เป็นผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งหมู่ ๔ นี้เดิมเป็นชาวบ้านนาข้าว แต่ได้มีการแยกพื้นที่ออกมาเป็นหมู่บ้านใหม่ชื่อ “บ้านใหม่เอกตาแสง” ในปี พ.ศ.๒๕๔๕ ภายในหมู่บ้านนั้นมีการวางแผนผังหมู่บ้านด้วยการตัดถนนตามแนวถนน ที่ขนานไปกับถนนหมายเลข ๒๐๑ จำนวน ๓ สาย

^๙ ปราณี ชื่นบาน. (๒๕๒๗). ความหมายและประวัติความเป็นมาของการตั้งชื่อตำบล หมู่บ้านและสถานที่สำคัญต่างๆในจังหวัดเลย. ปมท. หน้า ๒๐๘.

๒.๓.๓.๔ สภาพภูมิอากาศ ลักษณะของภูมิอากาศโดยส่วนรวมนั้นมีอากาศแปรปรวนอยู่เสมอ มี ๓ ฤดู อากาศจะร้อนจัดในฤดูร้อนที่เริ่มต้นเดือนมีนาคม ถึงเดือนมิถุนายน อุณหภูมิเฉลี่ยโดยประมาณ ๖-๑๒ องศาเซลเซียส อากาศจะเย็นในฤดูหนาวโดยที่ฤดูหนาวนั้นจะเริ่มต้นในเดือนพฤศจิกายนถึงเดือนกุมภาพันธ์ จะมีอุณหภูมิเฉลี่ยโดยประมาณ ๓๐-๔๒ องศาเซลเซียส ส่วนในฤดูฝนนั้นก็เริ่มต้นในเดือนกรกฎาคมถึงเดือนตุลาคม

๒.๓.๓.๕ ประชากร ตำบลนาซาวมีจำนวนครัวเรือนแบ่งตามหมู่บ้านดังนี้ บ้านนาซาว ๔๑๕ ครัวเรือน บ้านนาบอน ๓๗๑ ครัวเรือน บ้านใหม่ศาลาเฟื่อง ๓๒๔ ครัวเรือน บ้านโพธิ์ศรีแทน ๒๖๖ ครัวเรือน บ้านโพน ๒๑๗ ครัวเรือน บ้านนาบอน (๒) ๒๑๗ ครัวเรือน บ้านหนองสะพุง ๒๐๐ ครัวเรือน บ้านนาบอน (๓) ๑๘๖ ครัวเรือน บ้านโพธิ์ศรีแทน (๒) ๑๕๖ ครัวเรือน บ้านแก่งมี ๑๔๐ ครัวเรือน บ้านใหม่ศาลาเฟื่อง (๒) ๑๑๗ ครัวเรือน บ้านใหม่ตาแสง ๖๓ ครัวเรือน และบ้านหนองซอนทอง ๔๒ ครัวเรือน ส่วนชาวบ้านนาซาวมีพื้นเพดั้งเดิมที่ได้เคลื่อนย้ายมาจากเมืองแมดกาสิ แขวงเมืองเชียงขวาง นั้นจึงถือว่าเป็นกลุ่มที่มีเชื้อสายดั้งเดิมเป็นชาวลาว ปัจจุบันมีประชากรทั้งสิ้น ๑,๘๕๔ คน มีจำนวน ๓๑๔ ครอบครัว

๒.๓.๓.๖ ภาษา ที่ใช้ในหมู่บ้านนาซาวนั้นเป็นภาษาท้องถิ่นบ้านนาซาว ที่มีการเปล่งเสียงของชาวบ้านระดับปานกลาง ตั้งแต่การเริ่มต้นประโยคไปจนถึงสุดท้ายของประโยค ชาวบ้านโดยมากนั้นมักจะใช้คำศัพท์ดั้งเดิมที่บรรพบุรุษถ่ายทอดสืบต่อกันมา คำที่น่าสนใจมีหลายคำได้แก่ “ตำข้าวคำ” หมายถึง การตำข้าวก่อนวันขึ้นและแรม ๑๕ คำ หรือ มือชะล่า มือโสม หมายถึง พ่อลูกพ่อเมีย หมายถึง ผู้แต่งงานและมีลูกเมียแล้ว

การใช้ภาษาถิ่นของชาวบ้านนาซาวที่มักนิยมใช้ในคำทักทายกันคือ “ซิไปไต่” ซึ่งหมายถึง จะไปไหน คำว่า “ไปก่อนเดอ” ซึ่งหมายถึง ลาก่อน คำว่า “กินข้าวกับหยัง” หมายถึง กินข้าวกับอะไร คำว่า “กินข้าวแลงแล้วตี” หมายถึง กินข้าวเย็นแล้วหรือยัง นอกจากนี้ชาวบ้านนาซาวยังมีคำอุทานที่มักจะอุทานก่อนต่อประโยคด้วยคำว่า “บัดเด” เช่น “บัดเดมาแต่ไส การลากของเสียงส่งผลทำให้เกิดสำเนียงเฉพาะขึ้นมา แต่การลากเสียงท้ายประโยคจะสั้นกว่าชาวอำเภอเชียงคาน

ส่วนคำศัพท์เฉพาะถิ่นที่ใช้ประกอบการเล่นผิชน้ำของบ้านนาซาวได้แก่

คำว่า “หย่ม” หมายถึง การขย่มตัว

คำว่า “ย่อน” หมายถึง การยุบตัวเป็นจิ้งหะ

คำว่า “กลองบั้ง” หมายถึง กลองที่ทำจากไม้แก่น ลักษณะกลมคล้ายบั้งไม้ไผ่

คำว่า “ชะแหละ” หมายถึง เสียงของหมากระหับหรือเข็ป (กะลอล้วนคอวัวควาย) ทำจากไผ่ เมื่อกระทบกันจะมีเสียงเป็นจิ้งหะดัง

คำว่า “ชะโหละ” หมายถึง เสียงของหมากกะโหล่ง ใช้แขวนคอวัวควายขนาดใหญ่ ปากกว้างทำจากโลหะจำพวกเหล็กตีเป็นรูปทรงกลมบาง ๆ ลูกข้างใน

คำว่า “นุ่งผ้าฮาฮาไก” หมายถึง นุ่งผ้าโจงกระเบนรัดขา

คำว่า “แต่้มลายดอกบัวเครือ” หมายถึง การเขียนหน้าากผิชน้ำด้วยลายดอกบัวมีลักษณะเป็นเถา (เครือ)

คำว่า “ลายมะงอเมงแงง” หมายถึง ลายเกี่ยวเกาะกัน

คำว่า “บั้งเจี๊ยก” หมายถึง การทำปิ่นเป็นอวัยวะเพศชาย

คำว่า “ซี้ชะหงวน” หมายถึง หน้ากากผีขนน้ำที่ทำจากไม้จู้ถูกมอด
เจาะเป็นฟูนละอองเกาะหน้ากากผีขนน้ำที่เก็บไว้นาน

คำว่า “ดากไว” หมายถึง แดกไว มักใช้กรณีไม้จู้ที่ทำหน้ากากผีขนน้ำ
แตกกระแหงและมีรอยร้าวเร็วกว่าไม้ตีนเป็ด

๒.๓.๓.๗ เศรษฐกิจ

ชาวบ้านบ้านนาข้าว ส่วนใหญ่นั้นมีอาชีพเกษตรกรรม คือการทำไร่ทำ
นา ทำสวนผลไม้ สวนผักและเลี้ยงสัตว์ มีการจักสานและทอผ้าบ้าง ชาวบ้านส่วนใหญ่จะทำนา
เพื่อให้มีข้าวไว้บริโภคตลอดทั้งปี ส่วนใหญ่จะทำนาข้าวเหนียว มีการนำวัวควายมาใช้ในการช่วย
ไถนาแต่ปัจจุบันมีการปรับเปลี่ยนเป็นเครื่องยนต์ทันสมัย

๒.๔ แนวคิดและทฤษฎีที่ใช้ในการศึกษา

๒.๔.๑ ทฤษฎีโครงสร้างทางวัฒนธรรม (Structuralism)

โคลด เลวี สเตราส์ (Claude Levi Strauss) เป็นนักทฤษฎีโครงสร้างนิยม ชาว
ฝรั่งเศส กล่าวว่า พฤติกรรมของมนุษย์ที่แสดงออกมาจากระบบความคิดของมนุษย์เป็นระบบของ
เหตุผล ซึ่งเป็นระบบธรรมชาติโดยมนุษย์ไม่ได้ตั้งใจหรือจงใจทำ เพราะฉะนั้นระบบของเหตุผล
โดยธรรมชาติในความคิดของมนุษย์นั้นเมื่อมีการนำเสนอออกมาอย่างเป็นรูปธรรมแล้วจึงแสดงให้เห็นถึง
โครงสร้างที่เป็นเหตุเป็นผล สเตราส์ และนักวิชาการท่านอื่น ๆ มีทัศนะว่า

๒.๕.๑.๑ ความคิดของมนุษย์เป็นขบวนการทำงานโดยธรรมชาติ และเป็นอิสระ
จากการทำงานของร่างกาย

๒.๕.๑.๒ ขบวนการทางระบบความคิดนั้นมีเหตุและผลในตัวเอง โดยปราศจาก
การบงการของร่างกาย

๒.๕.๑.๓ ระบบความคิด จะเป็นตัวบงการการกระทำของคนซึ่งแสดงออกได้ ๒
ทางคือทางภาษา (Verbal Action) การกระทำ (Body Action) จะรู้ว่าใครคิดอย่างไรก็ดูจาก
คำพูด หรือการกระทำของเขา

๒.๕.๑.๔ ผู้ที่ต้องการสื่อความคิดของตนเองให้ผู้อื่นเข้าใจและรับรู้ได้นั้น ต้องจง
ใจใส่ความหมาย (Encode) เข้าไปในคำพูด หรือการกระทำของตนเองและมุ่งสื่อสารต่อคนที่
ตนเองจงใจให้การรับรู้

๒.๕.๑.๕ ผู้ที่จะเข้าใจความคิดของผู้อื่นได้ต้องสามารถตีความ หรือถอด
ความหมายของคำพูด หรือการกระทำของผู้อื่นได้ (Decode)

๒.๕.๑.๖ ผู้สื่อความคิดและผู้รับความคิดจะเข้าใจซึ่งกันและกันได้ก็ต้องเป็นผู้รู้
กฎวัฒนธรรมเดียวกันหรืออยู่ในสิ่งแวดล้อมเดียวกัน

๒.๕.๑.๗ ระบบการตีความพฤติกรรมเรียกว่า “ระบบสัญลักษณ์” ซึ่งหมายถึง
การตีความหลายชั้น ตัวแทนความหมายและตัวที่ถูกแทนความหมายนั้นอาจไม่เกี่ยวข้องกันมาก

๒.๔.๑.๘ ระบบสัญลักษณ์มาจากขบวนการทำงานของระบบความคิด ซึ่งเป็นระบบเชิงนามธรรมที่ลึกซึ้ง

๒.๔.๑.๙ พฤติกรรมทุก ๆ ด้านของมนุษย์เป็นระบบสัญลักษณ์ เพราะพฤติกรรมของมนุษย์มาจากระบบความคิด

อย่างไรก็ตามระบบสัญลักษณ์ที่ชัดเจนนั้น กีซ (Geertz) ได้นำเสนอว่าระบบของศิลปะ การฟ้อนรำ นิทาน ตำนาน ประมวล และระบบการบูชาญูมีความชัดเจนต่อการทำความเข้าใจและการตีความสัญลักษณ์^{๑๐}

๑.๔.๒ ทฤษฎีนิเวศวิทยาทางวัฒนธรรม (Culture Ecology)

ทฤษฎีนิเวศวิทยาทางวัฒนธรรม กล่าวถึงปฏิสัมพันธ์ที่ซับซ้อนระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม การจัดระเบียบทางสังคม ความเชื่อ ขนบ ประเพณี ซึ่งจูเลียน สตีวเวิร์ด (Julian Steward) ซึ่งเป็นนักนิเวศวิทยา ได้ให้ความสนใจในเรื่องของธรรมชาติที่เป็นตัวกำหนดพฤติกรรมของมนุษย์ และได้ขยายความคิดออกไปว่า “วัฒนธรรมซึ่งถูกกำหนดโดยสิ่งแวดล้อมนั้น มีความสัมพันธ์กับกายภาพมนุษย์ แต่ธรรมชาติในสิ่งแวดล้อมซึ่งมีผลต่อพฤติกรรมนั้นก็ต้องแยกออกจากธรรมชาติ ในทางชีวภาพของมนุษย์ที่มีความแตกต่างกัน

๑.๔.๓ ทฤษฎีเกี่ยวกับอัตลักษณ์

๒.๔.๓.๑ ความหมายของคำว่า อัตลักษณ์

ตัวตน (Self) หรือ อัตลักษณ์ (Identity) หรือความเป็นตัวตนเป็นสิ่งที่สามารถพบได้ทั้งในระดับปัจเจกและระดับกลุ่ม การพิจารณาวิเคราะห์ตัวตนนั้นแทบจะเป็นไปไม่ได้เลย หากไม่พิจารณาควบคู่ไปกับมโนทัศน์เรื่องอำนาจ ซึ่งตัวตนเป็นสิ่งที่ไม่ได้เกิดขึ้นเองด้วยเจตจำนงอันอิสระของบุคคล แต่ตัวตนก็มักที่จะเกิดจากอำนาจ ดังที่ อภิญา เฟื่องฟูสกุล^{๑๑} ที่กล่าวถึง ด้านหนึ่งของอัตลักษณ์ว่า คือ ความเป็นปัจเจกที่เชื่อมต่อและสัมพันธ์กับสังคม และอีกมิติหนึ่งที่อัตลักษณ์เข้ามาเกี่ยวข้องคือ มิติภายในของความเป็นตัวเราทั้งในแง่มุมของอารมณ์และความรู้สึกนึกคิด

อัตลักษณ์ หรือ Identity นั้นเป็นคำที่มักถูกอ้างอิงอยู่กับกลุ่มคนด้วยการปักป้ายทางสังคมและวัฒนธรรม เช่น คนไทย (อัตลักษณ์ทางเชื้อชาติ) ชายหญิง (อัตลักษณ์ทางเพศ) คนชั้นกลาง ชาวบ้าน (อัตลักษณ์ทางชนชั้น) ป้ายทางอัตลักษณ์เหล่านี้ต่างมีกลไกในการสร้างความหมายร่วมกันในเชิงสำนึกร่วมภายในของบุคคล ดังเช่น เขาเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนที่มีลักษณะร่วมบางอย่าง ดังเช่นลักษณะทางกายภาพที่มีความเหมือนกัน มีประวัติศาสตร์และความทรงจำร่วมกัน หรือมีเป้าหมายเดียวกัน

^{๑๐} นียพรหม (ผลวัฒน์ศิริ) วรรณศิริ. (๒๕๔๐). *มานุษยวิทยาสังคมและวัฒนธรรม*. กรุงเทพฯ : พี เอสพีวี, หน้า ๑๑๒-๑๑๕.

^{๑๑} อภิญา เฟื่องฟูสกุล. (๒๕๔๓). แนวคิดหลักทางสังคมวิทยาเรื่อง อัตลักษณ์(Identity) .เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการระดับชาติ สาขาสังคมวิทยา. ครั้งที่ ๑ จัดโดยคณะกรรมการสภาวิจัยแห่งชาติ สาขาสังคมวิทยา สำนักคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ ณ โรงแรมมิราเคิล แกรนด์ คอนเวนชัน กรุงเทพฯ ๑๕-๑๖ ธันวาคม ๒๕๔๓, หน้า ๔.

สำหรับคำว่า “ตัวตน” หรือความสำนึกเกี่ยวกับการมีตัวตนนั้น จะเน้นการดำรงอยู่ของเราในฐานะที่เป็นบุคคล (Person) อันเป็นที่ตั้งของการรับรู้ทางปัญญาและอารมณ์ความรู้สึกที่เป็นผู้ก่อให้เกิดการกระทำต่าง ๆ ขึ้น^{๑๒}

ดังนั้นการมีอัตลักษณ์ร่วมจึงมีนัยยะของการเกี่ยวพันที่ตื่นตัวบางอย่างใน ส่วนที่เราในฐานะคนในพื้นที่ที่จะยอมรับอย่างตั้งใจว่าฉันเป็นใคร แม้ว่าอัตลักษณ์จะไม่ใช่อะไรที่มีอยู่ในตัวของมันเอง หรือกำเนิดขึ้นมาพร้อมกับคนและสิ่งของก็ตาม แต่อัตลักษณ์ก็เป็นสิ่งที่ต้องถูกสร้างขึ้นโดยมนุษย์เพื่อที่จะมีการร่วมรับรู้และทำความเข้าใจในสิ่งนั้นๆ ร่วมกัน และอัตลักษณ์ก็ยังมีลักษณะของความเป็นพลวัต (Dynamic) อยู่ตลอดเวลา ดังที่ ปีเตอร์ เบอร์เจอร์ และโทมัส ลัคแมน (Berger and Luckman) ที่มองว่า อัตลักษณ์ที่ถูกสร้างขึ้นมานั้นมักจะมีกระบวนการมาจากสังคม ครั้นเมื่อเกิดการตกผลึกแล้ว ก็อาจมีลักษณะเคลื่อนที่ และมีการปรับเปลี่ยนได้อีก หรือแม้กระทั่งอาจมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบไปเลย ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับตัวสังคมเป็นหลักด้วยเช่นกัน^{๑๓}

๒.๔.๓.๒ การเกิดอัตลักษณ์

อัตลักษณ์ที่เกิดขึ้นในใจของผู้คนนั้น มักเกิดขึ้นมาจากการพัฒนาระบบความคิดและกระบวนการที่ก่อให้เกิดซึ่งสิ่งจับ (Conceptual) กับประสบการณ์ที่มีความสัมพันธ์กับพื้นที่ (Space) และเวลา (Time)^{๑๔}

อัตลักษณ์เกิดจากกระบวนการปฏิสังสรรค์ระหว่างบุคคลและบุคคลหนึ่ง สามารถที่จะมีอัตลักษณ์ได้อย่างหลากหลาย และเมื่อบุคคลมีการยอมรับอัตลักษณ์ใดอัตลักษณ์หนึ่งในเวลานั้น โดยที่จะกำหนดตำแหน่งของตนเองในขณะเดียวกันก็จะถูกกำหนดตำแหน่งจากบุคคลอื่น ๆ ในโลกทางสังคมเสมอ อัตลักษณ์จึงเป็นผลผลิตที่เกิดขึ้นจากความสัมพันธ์ของตัวเรากับคนอื่นและสังคมที่เราอาศัยอยู่และเกี่ยวเนื่องกับการมองตัวเราเองว่า “ฉันมองตัวเองอย่างไร” และคนอื่นมองฉันอย่างไร” มันเป็นการกำหนดตำแหน่งซึ่งเกิดจากคนอื่นรับรู้ด้วย ในแง่นี้อัตลักษณ์จึงเป็นประหนึ่งสัญลักษณ์ (Symbol) ที่แสดงตัวตนว่า เรามีลักษณะร่วมและลักษณะต่างจากคนอื่นอย่างไร^{๑๕} โดยมีกระบวนการทางสังคมในการสร้าง สืบทอดทั้งนี้ขึ้นอยู่กับบริบทของความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีต่อคนหรือกลุ่มอื่น ๆ ด้วย อัตลักษณ์ในระดับปัจเจกและระดับกลุ่มจะถูกสร้างขึ้นบนพื้นฐานของความเหมือนกันของสมาชิกภายในกลุ่มที่สามารถโยกไปสู่การมีอัตลักษณ์ในเรื่องของวัฒนธรรม พิธีกรรมและความเชื่อที่แตกต่างจากกลุ่มอื่น ๆ ด้วยเช่นกัน^{๑๖} อัตลักษณ์

^{๑๒} ปรีดา เฉลิมเผ่า กอนันตกุล. (๒๕๔๕). อัตลักษณ์ซ้อนของนักมนุษยวิทยาในบ้านเกิด. ใน คนใน : ประสบการณ์ภาคสนามของนักมานุษยวิทยาไทย. ปรีดา เฉลิมเผ่า กอนันตกุล บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, หน้า ๒๐-๒๐๒.

^{๑๓} เครือจิต ศรีบุญนาท. (๒๕๕๐). ดนตรีในพิธีกรรมชนเผ่าดั้งเดิมสายตระกูลมอญ-เขมร. สุรินทร์ : คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์, หน้า ๑๖-๑๗.

^{๑๔} ไพเวช วัชบอน. (๒๐๐๘). การหาแรงบันดาลใจในการออกแบบและการสร้างความแตกต่างในการออกแบบ. ใน หลักสูตรการอบรม โครงการพัฒนาบุคลากรด้านผลิตภัณฑ์และบรรจุภัณฑ์. ส่วนพัฒนาขีดความสามารถบริการอุตสาหกรรม สำนักพัฒนาหน่วยบริการอุตสาหกรรม กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม กระทรวงอุตสาหกรรม, หน้า ๗๒-๑๑๓.

^{๑๕} อัครวิทย์ เรืองรอง. (๒๕๕๐). อัตลักษณ์และบทบาทของลูกเกดกมดะโรงเรียนศรีเอี่ยมอนุสรณ์. ใน วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา. ฉบับที่ ๑ (หลากหลายทางปัญญา รวมบทความด้านมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์) กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิก, หน้า ๑๔๕-๑๘๐.

^{๑๖} เครือจิต ศรีบุญนาท. (๒๕๕๐). ดนตรีในพิธีกรรมชนเผ่าดั้งเดิมสายตระกูลมอญ-เขมร. สุรินทร์ : คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์, หน้า ๑๗.

เป็นสามัญสำนึกของมนุษย์ที่มีอยู่ทุกยุคทุกสมัย เป็นสำนึกที่ปรากฏตั้งแต่ระดับปัจเจกชนไปจนถึงกลุ่ม สำหรับในสังคมสมัยใหม่นั้นความเป็นอัตลักษณ์อาจเกิดขึ้นมาจากปัจจัยดังนี้

๑) **อัตลักษณ์ชาติพันธุ์ (Ethnic Identity)** เป็นอัตลักษณ์แบบดั้งเดิมของคนเราก่อนที่จะเปลี่ยนแปลงมาสู่ตัวตนในสังคมสมัยใหม่ อันหมายถึงการมีพื้นที่นั้น ๆ หรือมีอิทธิพลของขนบธรรมเนียมประเพณีวัฒนธรรมเป็นตัวกำหนดรูปแบบของตัวตนของบุคคล ที่อาจมีการเชื่อมโยงถึงลักษณะทางชีวภาพ ภาษา บ้านเรือน เสื้อผ้าและอื่น ๆ

๒) **อัตลักษณ์สุนทรียภาพ (Aesthetic Identity)** คือความงามที่เป็นตัวตนของที่สามารถสัมผัสได้ด้วยประสาทสัมผัสที่มาจาก การรับรู้และรู้สึกต่อผลงานศิลปกรรม ธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม รวมทั้งความประณีตงดงามของจิตใจ ความประณีตของการใช้ชีวิตส่วนตัว เมื่อได้สัมผัสก็เกิดความรู้สึกมีความสุข ความสดชื่น ความเบิกบานใจหรืออาจจะเกิดความรู้สึกในทางตรงกันข้าม การเกิดความรู้สึกขึ้นนี้บางครั้งอาจหาเหตุผลมารองรับไม่ได้ เนื่องจากความงามและความไม่งาม ชอบหรือไม่ชอบนั้นไม่มีลักษณะเป็นรูปธรรม และไม่มีใครเป็นเจ้าของครอบครองไว้ได้แต่เพียงผู้เดียวและไม่มีความยั่งยืน เพราะเวลาเป็นตัวเปลี่ยนแปลงทุกสิ่งทุกอย่างจากมากสู่น้อยหรือจากน้อยสู่มาก มีการเลื่อนไหลไม่คงที่ยั่งยืน ดังนั้นการรับรู้ความงามจึงขึ้นอยู่กับประสบการณ์ การศึกษา เวลา ยุคสมัยและวัฒนธรรมของผู้รับรู้ด้วยเช่นกัน แยกออกได้ดังนี้

๒.๑) สุนทรียรสที่เกิดจากการสัมผัสด้วยลิ้น

๒.๒) สุนทรียสัมผัสที่เกิดจากการสัมผัสทางการมองเห็น

๒.๓) สุนทรียฆาน ที่เกิดจากการใช้จมูกสัมผัส

๒.๔) สุนทรียจักษ์ อันเกิดจากการใช้ตาในการสัมผัส

๒.๔.๔ ทฤษฎีสัญญา

ทฤษฎีสัญญา (Semiotics) ทฤษฎีนี้พัฒนาขึ้นมาจากรากฐานความคิดทางภาษาศาสตร์ โดยกล่าวว่า ความหมายประกอบด้วย สัญญา (Sign) รหัส (Code) และวัฒนธรรม (Culture) โชสซัวร์ (Saussure) ศาสตราจารย์ชาวสวิสผู้ให้กำเนิดศาสตร์นี้ให้ความสนใจที่การผลิตความหมายในการสื่อสาร ให้ความสนใจวิธีที่ผู้ผลิต สร้างสัญญาต่างๆ และแนวทางที่ผู้อ่านสารจะเข้าใจสัญญานั้น ๆ ทฤษฎีนี้ให้ความสำคัญแก่ผู้ผลิตสาร (Producer) มากกว่าการเป็นแค่ผู้ส่งสาร (Sender) และให้ความสำคัญ (มิติทางความคิด) แก่ผู้อ่านสาร (Reader) มากกว่าผู้รับสาร (Receiver) สัญญาวิทยา จึงเป็นการศึกษากระบวนการสร้างความหมาย (Signification) หรือวิธีการที่จะนำเอาสัญญาต่างๆ มาใช้ตีความหมายภายในตัวบท (Text) อันเป็นผลผลิตทั้งหมดของการสื่อสารเพียร์ซ ยังแยกแยกประเภทของสัญญา ออกเป็น ๓ กลุ่มดังนี้

๒.๔.๔.๑ Icon เป็นสัญญาซึ่งเป็นตัวแทนที่เหมือนหรือมีความคล้ายคลึงกับสิ่งที่มันหมายถึง ดังเช่น รูปถ่ายแผนที่

๒.๔.๔.๒ Index เป็นสัญญาที่มีความเกี่ยวพันโดยตรงกับสิ่งที่อ้างอิง เช่น เมื่อได้กลิ่นน้ำหอม แสดงว่ามีคนอยู่ในบริเวณนั้น เมื่อเห็นผ้าอ้อมแขวนอยู่บนราวแสดงว่ามีเด็กอ่อน

๒.๔.๔.๓ Symbol เป็นสัญญาซึ่งให้ความหมายซึ่งคนในบริบทหนึ่ง ๆ จะเข้าใจร่วมกันได้ เช่นป้ายจราจรบนท้องถนน

โรลอง บาร์ธส์ (Roland Barthes) เห็นว่าสัญญาเป็นกระบวนการสร้างความหมายขั้นตอนแรก ซึ่งสอดคล้องกับที่ โชสซัวร์ (Saussure) ได้เสนอไว้ว่า หมายถึง

ความสัมพันธ์พื้นฐานระหว่างสัญลักษณ์นั้น ๆ กับตัวอ้างอิง กล่าวคือ เป็นการให้ความหมายกับสิ่งที่กล่าวถึงโดยตรง เป็นความหมายที่มีลักษณะเป็นสากล (Universal) เป็นความหมายเดียวสำหรับทุกคน และเป็นภาวะวิสัย (Objective) คือ การอ้างอิงขึ้นมาโดยไม่มี การประเมินคุณค่าจากตัวผู้ให้ความหมายและปราศจากความโน้มเอียงในค่านิยมใดค่านิยมหนึ่ง เช่น “บ้าน” เป็นตัวให้ความหมาย (Signifier) ที่ทุกคนเข้าใจตรงกัน เช่นเดียวกับความหมายนัยประหวัด (Connotative Meaning) ที่เป็นความหมายทางสังคม ซึ่งความหมายในขั้นนี้ก็อาจที่จะแปรเปลี่ยนไปตามวัฒนธรรมของการรับสารในแต่ละบริบทของสังคม อย่างไรก็ตามความหมายทางสังคมนั้นจะเกิดขึ้นได้จากการกำหนดรูปแบบของตัวหมายหรือตัวให้ความหมาย (Signifier) ดังนี้

๑) การควบคุมความหมายทางสังคมจะกระทำได้โดยเปลี่ยนตัวหมาย / ตัวให้ความหมาย แต่คงตัวหมายถึง / ตัวคิดนามธรรม (Signifier) เช่นมีการใช้คำว่า “บ้าน” กับ “คฤหาสน์” ในการโฆษณาโครงการที่อยู่อาศัยจะให้ความรู้สึกและความหมายที่แตกต่างกัน การสร้างความหมายทางสังคมจึงอยู่ที่การเลือกและการจัดลีลาตัวสัญลักษณ์ สำหรับการโฆษณาทางสื่อสิ่งพิมพ์ย่อม หมายถึง องค์ประกอบทางอวัจนภาษาต่าง ๆ (Non-Verbal Element) เช่นภาพประกอบ ขนาด แสง สี ฯลฯ

๒) ภาษาหรือสัญลักษณ์ใด ๆ ก็ตาม สามารถมีความหมายได้มากกว่าหนึ่งความหมายโดยแปรตามสภาวะทางเศรษฐกิจสังคม (Social Context) เช่น พรหมยังให้ความหมายถึง ความหรรษา โอ้อ่า จัดเป็นตัวหมายถึง/ตัวคิดนามธรรม (Signifier) ได้ และความหมายยังแปรตามยุคสมัยทางประวัติศาสตร์ (Historical Context)

๒.๔.๔ ทฤษฎีการรับรู้

การรับรู้ (Perception) เป็นคุณสมบัติที่ลึกลับซับซ้อนของมนุษย์ที่มีอยู่ในมนุษย์ทุกคน แต่คุณภาพในการรับรู้ของแต่ละคนจะมีมากบ้างน้อยบ้างแตกต่างกันตามสภาวะ การรับรู้ของมนุษย์นั้นจะใช้ประสาทสัมผัสทางตา หรือจักษุประสาทมากที่สุด รองลงมาคือ หู หรือโสตประสาทส่วนที่เหลือคือ ทางกาย ทางกลิ่นและทางรสชาติ^{๑๗} การรับรู้เกี่ยวข้องกับผู้สร้างสรรค์และผู้รับผลงาน (Appreciator) ถ้าสภาพการรับรู้ของศิลปินส่งปรากฏการณ์ที่เป็นผลงานตรงกับแรงผลักดันภายในของผู้ชื่นชมและสังคมก็จะส่งผลต่อการรับรู้ทางสุนทรียภาพ

การรับรู้เกี่ยวข้องกับบริบทและสิ่งแวดล้อม ปัญญาและความรู้ ศักยภาพการรับรู้และรสนิยมเฉพาะบุคคล อย่างไรก็ตามการรับรู้ทั้งที่อยู่ในแบบนามธรรมหรือรูปธรรม ผู้รับก็สามารถสร้างภาพขึ้นในสมองแล้วตีความหมาย พร้อมกับนำเสนอด้วยการพูดหรือการเขียนออกมา จึงกล่าวได้ว่า ระบบกลไกของสมองนั้นมีความมหัศจรรย์ในการสร้างภาพหรือปรับภาพได้อย่างหลากหลายลักษณะทั้งเชิงจินตภาพ สัญลักษณ์ แบบของอารมณ์ความรู้สึก เหตุผลเชิงวิทยาศาสตร์ แรงกระตุ้นจิตใต้สำนึกและรูปความคิด^{๑๘}

^{๑๗} วิทย์ พิณคันเงิน. (๒๕๔๗). ศิลปะวรรณคดี. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เพิ่มทรัพย์การพิมพ์, หน้า ๑๑๙.

^{๑๘} วิรุณ ตั้งเจริญ. (๒๕๔๕). การรับรู้และจินตภาพ. ใน การรับรู้และจินตภาพ. วิรุณ ตั้งเจริญ บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ : สันติศิริการพิมพ์, หน้า ๒๗-๖๑

๒.๔.๔.๑ การรับรู้ทางตา

การรับรู้ทางตานี้จะเริ่มต้นขึ้นเมื่อมนุษย์รับเอาข้อมูลที่มองเห็นผ่านเข้าสู่ภายในช่องตา ก่อนที่จะนำข้อมูลส่งตรงเข้าสู่สมอง เพื่อการแปลความหมาย และสรุปผลในสิ่งที่สนใจมองนั้นออกมา ดังนั้นการที่มนุษย์จะสามารถมองเห็นหรือมองไม่เห็นในสิ่งที่ปรากฏ จึงขึ้นอยู่กับปัจจัยจากสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ เช่น แสงสว่าง ตำแหน่งของผู้ดู ระยะทาง รวมถึงปัจจัยภายในตัวของมนุษย์ด้วย เช่น ความเชื่อ ประสบการณ์ ความต้องการ ความลำเอียงหรือการสังเกต ฯลฯ สำหรับการรับรู้ที่เกิดขึ้นกับผลงานทัศนศิลป์นั้นมีดังนี้^{๑๔}

๑) **รับรู้ส่วนเนื้อหาเรื่องราว (Content)** หมายถึง ส่วนที่ทำให้เข้าใจความหมายของผลงาน อาจปรากฏเป็นภาพมนุษย์ สัตว์ ทิวทัศน์ ฯลฯ ที่แสดงให้เห็นจริงตามธรรมชาติ ลดสกัดตัดทอนจากความจริงตามธรรมชาติ หรือการแสดงออกตามอารมณ์ความรู้สึก

๒) **รับรู้ส่วนประกอบทางทัศนศิลป์ (Visual Elements)** หมายถึง ส่วนประกอบต่าง ๆ ที่นำมาประสานกันให้เกิดเป็นคุณค่าจากความสัมพันธ์ ความกลมกลืน ความเป็นเอกภาพ ความขัดแย้งทางโครงสร้างของผลงานโดยรวมจากการใช้สี จุด เส้น แสงเงา พื้นผิว ขนาด ทิศทางหรือตำแหน่ง ฯลฯ

๒.๔.๔.๒ การรับรู้สุนทรียรส

การรับรู้สุนทรียรสนั้นถือว่าเป็นเรื่องที่มีอยู่จริงและเกิดขึ้นมาจากการที่มนุษย์ได้กระทบและมีประสบการณ์กับสิ่งที่เข้ามากระทบจนทำให้เกิดความหลงใหล ต็มตา และเห็นคุณค่า แม้เพียงเสี้ยววินาทีเดียว มนุษย์ทุกคนสามารถรับรู้สุนทรียรสของความงามได้ เพียงแต่การรับรู้จะขึ้นอยู่กับระดับใดนั้นก็ขึ้นกับประสบการณ์ของแต่ละบุคคล ซึ่งการรับรู้ที่ต่างกัน ก็อาจเกิดขึ้นจากใช้ประสาทสัมผัสทางการมองเห็น หรือประสาทสัมผัสทางการการได้ยินอย่างใดอย่างหนึ่ง และสุนทรียรสนั้นอาจเกิดขึ้นพร้อม ๆ กันก็ได้ สำหรับผลของการรับรู้ที่ต่างกันสามารถแบ่งออกเป็น ๔ ระดับ

๑) **ระดับความรู้สึก (Feeling)** เป็นระดับการรับรู้ด้วยประสาทสัมผัสที่ใช้สัมผัสกับความงาม คือ การมองเห็นความงามของงานทัศนศิลป์ด้วยตา หรือมองเห็นลีลาการเคลื่อนไหวอันงดงามของศิลปะการแสดง และการได้ยินเสียงอันไพเราะของเสียงขับร้องและบรรเลงเครื่องดนตรี การได้ยินนี้ทางดนตรีอาจเรียกว่า “ ฟังผ่านหู (Passive Listening)” สำหรับขั้นการรับรู้ที่นี้อาจเกิดขึ้นอย่างไม่ตั้งใจซึ่งถือว่าเป็นการสัมผัสเพียงผิวเผินเท่านั้น

๒) **ระดับจิตใจ (Mind)** เป็นระดับของการรับรู้ที่มีความตั้งใจมากขึ้น เพราะสุนทรียรสที่ได้จากการมองเห็นหรือการฟังนั้น มีผลต่อจิตใจของผู้รับรู้ ที่อาจมีการคิดไตร่ตรองต่อผลงานนั้น ซึ่งเป็นการเกิดอาการติดตาตรึงใจ หรือ เกิดความชื่นชอบในรสแห่งเสียงที่ได้ยินนั้นซึ่งเรียกได้อีกอย่างว่า “ ฟังด้วยความรู้สึก (Sensuous Listening)” เชื่อได้อีกเช่นกันว่า ผู้รับทุกคนน่าจะมีการรับรู้ในระดับนี้แล้ว เพราะผู้รับรู้อาจจะติดใจชื่นชอบในภาพจิตรกรรมบ้าง ภาพ ฉากการแสดงของการแสดงเรื่องใดเรื่องหนึ่ง หรือ ชื่นชอบในเสียงหรือรูปแบบของดนตรีบางประเภท หรือแม้แต่เสียงร้องของนักร้องบางคน

^{๑๔} เต็มพงษ์ วงศาโรจน์. (๒๕๔๕). การรับรู้ทางทัศนศิลป์. ใน การรับรู้และจินตภาพ. วิรุณ ตั้งเจริญ บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ : สันติศิริการพิมพ์, หน้า ๕๕-๖๑.

๓) ระดับอารมณ์ (Emotion) เป็นขั้นของการเกิดปฏิกิริยาที่นอกเหนือการควบคุมจากความรู้สึกนึกคิดและจิตใจ เพราะภาพที่มองเห็นหรือเสียงที่ได้ยินนั้นทำให้เกิดความสะเทือนอารมณ์ เรียกก็อย่างว่า “ ฟังด้วยอารมณ์ (Emotional Listening)” หรือผลงานศิลปะเหล่าที่ทำให้ผู้รับรู้มีอารมณ์คล้อยตามไปได้ ซึ่งอาจจะมีอารมณ์ต่าง ๆ กัน เช่น ความสุขใจ เศร้าใจ ขบขัน ประทับใจ ฯลฯ

๔) ระดับจิตวิญญาณ (Spirit) เป็นขั้นของการเข้าถึงความงามที่แท้จริง ที่พัฒนามาจากระดับอารมณ์ จนสามารถเข้าถึงจิตวิญญาณของผลงานนั้น ๆ เกิดขึ้นได้เพราะผู้รับรู้ได้สัมผัสประสบการณ์ จนเกิดทักษะการวิเคราะห์วิจารณ์ผลงานต่าง ๆ ได้อย่างมีหลักการ เพราะประสบการณ์ที่ได้พบเห็นและได้ยินได้ฟังด้วยระยะเวลาอันนานนั้น จะทำให้ผู้รับเข้าใจกระบวนการทั้งหมดของผลงานได้ จนนำไปสู่ความซาบซึ้ง (Appreciation) แห่งสุนทรียรสุนั้น

๒.๔.๕ ทฤษฎีความคิดสร้างสรรค์

การทำงานของศิลปินนั้นไม่จำเป็นต้องคำนึงถึงความชอบหรือความไม่ต้องการหรือรสนิยมของตนเอง หรือทั้งผู้ดูหรือผู้ซื้อ ผู้สะสม นักวิจารณ์ ภัณฑารักษ์หรือกรรมการตัดสินให้ทุน หรือรางวัล สำหรับความคิดสร้างสรรค์นั้นจะเกิดขึ้นได้จากบุคลิกและอุปนิสัยของความช่างสังเกต ช่างคิดช่างสงสัยใคร่รู้ และรู้จักที่จะต้องใช้คำถามและค้นหาคำตอบ ธรรมชาติของศิลปินที่มีความคิดสร้างสรรค์นั้นมักจะเป็นผู้ที่มีจิตใจประณีตละเอียดอ่อน สามารถมองเห็น รับรู้ เข้าใจ และเข้าถึงคุณค่าทางความงาม ความเป็นจริงของสรรพสิ่งได้โดยง่าย ดังนั้นการเปิดใจกว้างไม่ยึดติดกับรสนิยมเดิม ๆ ชอบเดิม ๆ จนเป็นความเคยชิน ไม่กลัวการเปลี่ยนแปลง ไม่กลัวความล้มเหลว จึงส่งผลต่อความคิดสร้างสรรค์ของศิลปิน อย่างไรก็ตามความคิดสร้างสรรค์ก็สามารถที่จะเกิดขึ้นได้จาก^{๒๐}

๒.๔.๕.๑ การกำหนดโจทย์

โจทย์มาจากแนวประเด็น เรื่องหรือปัญหาหรือเทคนิคและวัสดุใหม่ ๆ ที่อยู่รอบตัวของศิลปิน และตัวศิลปินเองก็มีความต้องการที่จะแสวงหาให้กับตนเอง รวมทั้งเพื่อการค้นคว้าหาความรู้ สร้างความคิดและหาคำตอบใหม่ ๆ อันจะนำไปสู่ความคิดใหม่ ๆ ที่อยู่นอกเหนือความคิดเดิมที่คุ้นเคยอยู่

๒.๔.๕.๒ การหาความรู้หรือแรงบันดาลใจใหม่ ๆ

การค้นหาแรงบันดาลใจใหม่หรือการหาความรู้ทางศิลปะใหม่ ๆ หรือวิทยาการสาขาอื่น ๆ ที่ตัวศิลปินไม่เคยสนใจมาก่อน ทั้งศิลปะประเภทอื่น ๆ เช่น จิตรกรรม ประติมากรรม สถาปัตยกรรม มัณฑนศิลป์ การออกแบบสาขาต่าง ๆ วรรณศิลป์ คีตศิลป์ หรือความรู้ทั่วไป เช่น วิทยาศาสตร์ ฟิสิกส์ ศาสนา ปรัชญาเพิ่มเติมเพื่อการขยายโลกทัศน์ (Vision) ให้กว้างขวางขึ้น อันจะช่วยให้ศิลปินนั้นสามารถสร้าง/เกิดความคิดใหม่ ๆ มุมมองใหม่ ๆ ขึ้นมาเพื่อการสร้างสรรค์ผลงาน ซึ่งแหล่งที่สามารถให้แรงบันดาลใจนั้นก็อาจเป็นอะไรก็ได้ที่อยู่รอบตัวศิลปิน อาจเป็นสิ่งแวดล้อมทางกายภาพทั้งทางวัตถุ ธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรม เช่น สวนสาธารณะ วัด หอสมุด หอศิลป์ พิพิธภัณฑ์ โรงภาพยนตร์

^{๒๐} ความคิดสร้างสรรค์ผ่านผลงานสามารถสื่อสารผ่านเนื้อหาเรื่องราว รูปแบบของศิลปะ เทคนิควิธีการสร้างผลงาน และวัสดุอุปกรณ์ อ่านรายละเอียดใน อิทธิพล ตั้งโฉลก. (๒๕๕๐). *แนวการสอนและสร้างสรรค์จิตรกรรมชั้นสูง*. กรุงเทพฯ : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้ง จำกัด (มหาชน), หน้า ๑๖๓-๑๗๔

๒.๔.๕.๓ ความคิดสร้างสรรค์ที่เกิดจากปัญญาญาณ

การเกิดปัญญาญาณมักเกิดในช่วงที่ศิลปินหมกมุ่น ครุ่นคิด จิตใจจดจ่ออยู่กับการทำงานศิลปะอย่างเข้มข้น จริงจังและต่อเนื่อง หรือในช่วงที่สภาวะทางจิตใจมีความสงบนิ่ง หรือมีความเป็นสมาธิในระดับมาก ก็จะมีพลังที่ก่อให้เกิดการเห็นอย่างประจักษ์แจ้ง และความคิดสร้างสรรค์ใหม่ ๆ ก็เกิดขึ้นและจะลื่นไหลมาเองอย่างง่ายดาย โดยที่ศิลปินเองก็ไม่ต้องใช้ความพยายามที่จะคาดคั้นออกมาด้วยเหตุผล หรือด้วยวิทยาการความรู้ใด ๆ ซึ่งก็ถือว่ามันเป็นสภาวะแห่งการเห็นแจ้งขึ้นมาเองด้วยปัญญาญาณ (Intuition) นั้นเอง

๒.๔.๖ เศรษฐกิจเชิงสร้างสรรค์

ระบบเศรษฐกิจบนพื้นฐานความคิดสร้างสรรค์ ที่ถือว่าเป็นแนวคิด (Concept) การพัฒนาประเทศ โดยมีหัวใจหลักในการขับเคลื่อนทั้งกลุ่ม ๑) มรดกทางวัฒนธรรม (Heritage) ที่เป็นเรื่องของ การแสดงออกทางวัฒนธรรมดั้งเดิม เช่น เรื่องเล่า ตำนาน ศิลปหัตถกรรม เทศกาล งานเฉลิมฉลองต่าง รวมถึงแหล่งวัฒนธรรมที่เป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ เช่น พิพิธภัณฑ์ ๒) งานศิลปะ ซึ่งประกอบด้วยงานทัศนศิลป์ และงานศิลปะการแสดง^{๒๑}

ท่ามกลางกระแสการแข่งขันของโลกธุรกิจที่ไร้พรมแดนและการพัฒนาอย่างก้าวกระโดดของเทคโนโลยีการสื่อสารและคมนาคม การแลกเปลี่ยนสินค้าจากที่หนึ่งไปยังอีกสถานที่อยู่ห่างแสนไกล กลับถือว่าเป็นเรื่องง่ายในปัจจุบัน เพราะข้อจำกัดของการข้ามพรมแดน (International Trade) มิใช่อุปสรรคทางการค้าต่อไป ผู้บริโภคหรือผู้ซื้อย่อมมีสิทธิเลือกสินค้าได้อย่างเสรีทั้งในด้านคุณภาพและราคา

อย่างไรก็ตาม การเรียนรู้และพัฒนาสินค้าและบริการต่างๆ ที่มีอยู่ในตลาดอยู่แล้ว ในยุคโลกไร้พรมแดนกระทำได้ง่าย ประเทศที่มีต้นทุนการผลิตที่ต่ำกว่า เช่น จีน อินเดีย เวียดนาม และประเทศในกลุ่มยุโรปตะวันออก มักจะมีความได้เปรียบในการแข่งขันด้านราคา (Cost Competitive Advantage) ด้วยเหตุนี้ ประเทศผู้นำทางเศรษฐกิจหลายประเทศ จึงได้หันมาส่งเสริมการดาเนินนโยบาย เศรษฐกิจสร้างสรรค์เพื่อพัฒนาสินค้าและบริการใหม่ๆ และหลีกเลี่ยงการผลิตสินค้าที่ต้องต่อสู้ด้วยราคาเป็นหลัก โดยหัวใจของเศรษฐกิจสร้างสรรค์ ก็คือ แนวคิดหรือแนวปฏิบัติที่สร้าง/เพิ่มมูลค่าของสินค้าและบริการได้โดยไม่ต้องใช้ทรัพยากรมากนัก แต่ใช้ความคิด สติปัญญา และความคิดสร้างสรรค์ให้มากขึ้น

๒.๔.๖.๑ ปัจจัยที่ทำให้เกิดเศรษฐกิจสร้างสรรค์

หลังจากเกิดแนวคิดเชิงมหภาค แนวคิดการพัฒนาเชิงสร้างสรรค์ก็ขยายตัวเข้าสู่ระดับอุตสาหกรรม เป็น อุตสาหกรรมเชิงสร้างสรรค์ (Creative Industry) และธุรกิจเชิงสร้างสรรค์ (Creative Business) ซึ่งอุตสาหกรรมในกลุ่มนี้ ก็มีหลากหลาย เช่น อุตสาหกรรมแฟชั่น-เครื่องประดับ อุตสาหกรรมการออกแบบ อุตสาหกรรมสื่อ/ภาพยนตร์/โทรทัศน์ และอุตสาหกรรมงานศิลป์ในแขนงต่างๆ เป็นต้น เศรษฐกิจสร้างสรรค์เกิดจากสองปัจจัยหลัก นั่นคือ^{๒๒}

๑) **ทุนทางปัญญา (Capital)** ได้แก่ รูปแบบของทุนต่างๆ อันเป็นฐานความรู้และทุนทางปัญญาเพื่อจะนำไปใช้ต่อยอดทักษะทางความคิด ซึ่งได้แก่ ทุนมนุษย์

^{๒๑} Editorial Team. (๒๐๐๐๙, February). Creative Economy กับเศรษฐกิจของชาติ. ใน I Design. No.๗๙. หน้า ๓๔-๔๑.

^{๒๒} เศรษฐกิจเชิงสร้างสรรค์ เข้าถึงจาก www.chanthaburi.buu.ac.th/ เมื่อ ๕ มกราคม ๒๕๕๔.

(Human Capital) ทูทางวัฒนธรรม (Culture Capital) ทูทางสังคม (Culture Capital) ทูทางสถาบัน (Institutional Capital) และตูทางด้านความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ (Creative Capital)

๒) ทักษะความสร้างสรรค์ (Skills) ได้แก่ ทักษะที่สนับสนุนการนำความรู้และตูทางปัญญามาประยุกต์ให้เกิดผลงานหรือคุณค่าเชิงรูปธรรม เช่น ทักษะด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ทักษะสร้างนวัตกรรม ทักษะการเป็นผู้ประกอบการ และกรอบความคิดที่มีความคิดสร้างสรรค์

๒.๔.๖.๒ ประเภทของอุตสาหกรรมสร้างสรรค์

UNCTAD แบ่งประเภทอุตสาหกรรมสร้างสรรค์ออกเป็น ๔ ประเภท ดังนี้^{๒๓}

๑) ประเภทมรดกทางวัฒนธรรม (Heritage or Cultural Heritage) เป็นกลุ่มอุตสาหกรรมที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ โบราณคดี วัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ และสภาพสังคม ฯลฯ แบ่งออกเป็น ๒ กลุ่ม คือ กลุ่มการแสดงออกทางวัฒนธรรมแบบดั้งเดิม (Traditional Cultural Expression) เช่น ศิลปะและงานฝีมือ เทศกาลงานและงานฉลอง ฯลฯ และกลุ่มที่ตั้งทางวัฒนธรรม (Cultural Sites) เช่น โบราณสถาน พิพิธภัณฑน์ ห้องสมุด และการแสดงนิทรรศการ ฯลฯ

๒) ประเภทศิลปะ (Arts) เป็นกลุ่มอุตสาหกรรมสร้างสรรค์บนพื้นฐานของศิลปะ และวัฒนธรรม แบ่งออกเป็น ๒ กลุ่ม คือ งานศิลปะ (Visual Arts) เช่น ภาพวาด รูปปั้น ภาพถ่าย และวัตถุโบราณ เป็นต้น รวมทั้งศิลปะการแสดง (Performing Arts) เช่น การแสดงดนตรี การแสดงละคร การเต้นรำ การแสดงโอเปร่า ละครสัตว์ และการเชิดหุ่นกระบอก ฯลฯ

๓) ประเภทสื่อ (Media) เป็นกลุ่มสื่อผลิตงานสร้างสรรค์ที่สื่อสารกับคนกลุ่มใหญ่ แบ่งออกเป็น ๒ กลุ่ม คือ งานสื่อสิ่งพิมพ์ (Publishing and Printed Media) เช่น หนังสือ หนังสือพิมพ์ และสิ่งตีพิมพ์อื่นๆ เป็นต้น และงานโสตทัศน (Audiovisual) เช่น ภาพยนตร์ โทรทัศน์ วิทยุ และการออกอากาศอื่นๆ เป็นต้น

๔) ประเภท (Functional Creation) เป็นกลุ่มของสินค้าและบริการที่ตอบสนองความต้องการของลูกค้าที่แตกต่างกัน แบ่งออกเป็น ๓ กลุ่ม คือ

๔.๑) กลุ่มการออกแบบ (Design) เช่น การออกแบบภายใน กราฟิก แพชั่น อัญมณี และของเด็กเล่น ฯลฯ

๔.๒) กลุ่ม New Media ได้แก่ ซอฟต์แวร์ วิดีโอเกม และเนื้อหา ดิจิตอล ฯลฯ

๔.๓) กลุ่มบริการทางความคิดสร้างสรรค์ (Creative Services) ได้แก่ บริการทางสถาปัตยกรรม โฆษณา วัฒนธรรมและนันทนาการ งานวิจัยและพัฒนา และบริการอื่นที่เกี่ยวข้องกับดิจิตอล และความคิดสร้างสรรค์ ฯลฯ

^{๒๓} วรารณณ์ สามโกเศศ. (๒๐๐๙). **รู้จักเศรษฐกิจเชิงสร้างสรรค์**. เข้าถึงจาก <http://www.moc.moe.go.th> เมื่อ ๑๐ มกราคม ๒๕๕๔.

สำหรับในประเทศไทยนั้นยังไม่ได้มีการกำหนดขอบเขตของ CE หรือ CI อย่างชัดเจน อย่างไรก็ตาม สภาพัฒน์ก็ได้พยายามจัดกลุ่มของ CI ตามลักษณะของบัญชีรายได้ประชาชาติ โดยแบ่งออกเป็น ๙ กลุ่มได้แก่

- ๑) งานฝีมือและหัตถกรรม (Crafts)
- ๒) งานออกแบบ (Design)
- ๓) แฟชั่น (Fashion)
- ๔) ภาพยนตร์และวิดีโอ (Film & Video)
- ๕) การกระจายเสียง (Broadcasting)
- ๖) ศิลปะการแสดง (Performing Arts)
- ๗) ธุรกิจโฆษณา (Advertising)
- ๘) ธุรกิจการพิมพ์ (Publishing)
- ๙) สถาปัตยกรรม (Architecture)

๒.๔.๗ ทฤษฎีเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น

คำว่า “วัฒนธรรม” บางครั้งก็มักจะเรียกว่า “ภูมิปัญญา” คำว่า “ภูมิ” แปลว่าแผ่นดิน ปัญญาที่ติดแผ่นดินจึงมีความหมายว่า “ในแผ่นดินหรือสิ่งแวดล้อมแต่ละแห่งซึ่งไม่เหมือนกัน มนุษย์ต้องสร้างปัญญาที่เหมาะสมที่จะอยู่ได้ในภูมิหรือสิ่งแวดล้อมนั้น ๆ ซึ่งก็คือความหลากหลายทางวัฒนธรรม ซึ่งก็มีบางส่วน เรียกว่า “ภูมิปัญญาชาวบ้าน” ซึ่งหมายถึงวัฒนธรรมราษฎร์ ส่วนอีกคำหนึ่งที่มีการกล่าวถึงก็คือคำว่า “ความรู้ดั้งเดิม (Traditional Knowledge) เพราะมีและถ่ายทอดกันมานานแต่ดั้งเดิม”^{๒๔}

อย่างไรก็ตามภูมิปัญญาก็ได้สะท้อนให้เห็นถึงลักษณะของความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้น ๓ ลักษณะคือ ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับโลก คนกับสิ่งแวดล้อม พีช สัตว์ ธรรมชาติ ความสัมพันธ์ระหว่างงานอื่น ๆ ที่อยู่ร่วมกันในสังคมและชุมชน และความสัมพันธ์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สิ่งเหนือธรรมชาติ สิ่งที่ไม่สามารถสัมผัสได้ ซึ่งความสัมพันธ์ทั้ง ๓ ลักษณะนี้คือวิถีชีวิตของชาวบ้านที่สะท้อนออกมาให้เห็นถึงภูมิปัญญาในการดำเนินชีวิตอย่างมีเอกภาพ^{๒๕} ซึ่งสามารถจันทร์สุรย์ กล่าวว่า องค์ความรู้ทั้งหมดที่ชาวบ้านคิดได้เองเพื่อนำมาใช้ในการแก้ปัญหาถือว่าเป็นการใช้สติปัญญาทั้งในเชิงกว้างและลึกที่ชาวบ้านสามารถคิดได้เองและทำได้เอง^{๒๖}

๒.๔.๗.๑ ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น

คำว่า “ภูมิปัญญา” หมายถึง ความรู้ ความคิด ความเชื่อ ความสามารถ ความชัดเจนที่กลุ่มชนได้จากประสบการณ์ที่สั่งสมไว้ใน การปรับตัวและการดำรงชีพ ในระบบนิเวศน์หรือสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทางสังคม-วัฒนธรรมที่ได้มีการ

^{๒๔} ประเวศ วะสี. (๒๕๔๙) การพัฒนาต้องเอาวัฒนธรรมเป็นตัวตั้ง. ในเอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง ศูนย์วิจัยวัฒนธรรมร่วมภูมิภาคเพื่อการพัฒนาประเทศในเชิงมนุษยศาสตร์ : ความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมในประเทศไทยเพื่อจัดทำแผนพัฒนาวัฒนธรรม ๔ ภูมิภาค. วันที่ ๒-๓ มิถุนายน ๒๕๔๙ ณ โรงแรมมิราเคิล แกรนด์ คอนเวนชั่น กรุงเทพฯ (เอกสารอภินันทนาการจากสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ).

^{๒๕} ประพันธ์ ภักดีกุล และคณะ. (๒๕๔๙). รูปแบบและปัจจัยในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนด้วยศักยภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน. กรุงเทพฯ : โอเดียนสแควร์, หน้า ๙.

^{๒๖} ณัฐยา ทิพรัตน์. (๒๕๔๓). ภูมิปัญญาไทยกับการพัฒนา. ใน แนวโน้มศิลปศึกษาร่วมสมัยใหม่. ศูนย์ตำราและเอกสารทางวิชาการ คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, หน้า ๖๔.

พัฒนาสืบสานกันมา หรืออาจกล่าวได้ว่า ภูมิปัญญาเป็นผลมาจากการใช้สติปัญญาปรับตัวเข้ากับสถานการณ์ต่าง ๆ ในพื้นที่ที่กลุ่มชนนั้น ๆ ตั้งหลักแหล่งถิ่นฐานอยู่และได้มีการแลกเปลี่ยนสังสรรค์ทางวัฒนธรรมกับกลุ่มชนอื่น ๆ จากพื้นที่สิ่งแวดล้อมอื่นที่ได้มีการติดต่อสัมพันธ์กันและมีการรับเอาหรือปรับเปลี่ยนนำมาสร้างประโยชน์หรือแก้ปัญหาได้ในสิ่งแวดล้อมและบริบทของสังคมและวัฒนธรรมของกลุ่มชนนั้น ซึ่งภูมิปัญญาที่มีทั้งที่เกิดจากประสบการณ์ในพื้นที่ ภูมิปัญญาที่มาจากภายนอก และภูมิปัญญาที่ผลิตขึ้นมาใหม่หรือการผลิตซ้ำเพื่อการแก้ปัญหาและการปรับตัวให้สอดคล้องกับความจำเป็นและการเปลี่ยนแปลง^{๒๗}

สำหรับคำว่า “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” หรือ “ภูมิปัญญาชาวบ้าน” ตรงกับคำในภาษาอังกฤษว่า (Local Wisdom) นั้นมีนักวิชาการหลายท่านศึกษาและให้นิยามความหมายไว้หลายลักษณะ

ภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือภูมิปัญญาชาวบ้าน (Popular Wisdom) หรือปัญญาชนท้องถิ่น (Intellectual Organic) หมายถึงพื้นเพรากฐานของความรู้ชาวบ้านหรือความรู้ของชาวบ้านที่จะเรียนรู้และสั่งสมประสบการณ์สืบทอดกันมาทั้งทางตรงคือประสบการณ์ด้วยตนเองหรือทางอ้อมซึ่งเรียนรู้จากผู้ใหญ่หรือความรู้ที่สะสมสืบทอดกันมา^{๒๘}

ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ความรู้ ความคิดของคนธรรมดาที่มีการเก็บสั่งสมไว้

ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง แก่นหลักของการมองชีวิต การใช้ชีวิตอย่างมีความสุข

ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่ชาวบ้านคิดได้เองที่นำมาใช้ในการแก้ปัญหาเป็นสติปัญญา เป็นองค์ความรู้ทั้งหมดของชาวบ้านทั้งกว้างทั้งลึกที่ชาวบ้านสามารถคิดเองทำเอง โดยอาศัยศักยภาพที่มีอยู่แก้ปัญหาการดำเนินชีวิตไว้ในท้องถิ่น ส่วนคำว่า “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” หมายถึง พื้นเพพื้นฐานของความรู้ชาวบ้าน ซึ่งมีลักษณะที่เป็นนามธรรม เป็นโลกทัศน์ ชีวทัศน์ เป็นปรัชญาในการดำเนินชีวิต เป็นเรื่องเกี่ยวกับการเกิด แก่ เจ็บ ตาย คุณค่าและความหมายของทุกสิ่งทุกอย่างในชีวิตประจำวันและลักษณะรูปธรรม เช่น การทำมาหากิน การเกษตรกรรม หัตถกรรม ศิลปะ ดนตรี และอื่น ๆ ^{๒๙} ดังนั้นภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงเป็นสิ่งที่มีการสั่งสมขึ้นมาจากประสบการณ์ชีวิต สังคมและในสภาพสิ่งแวดล้อมที่แตกต่างกันและมีการถ่ายทอดสืบทอดกันมาเป็นวัฒนธรรม

๒.๔.๗.๒ การเกิดของภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือภูมิปัญญาชาวบ้านเกิดจากการสะสมและการเรียนรู้มาเป็นระยะเวลายาวนาน ที่มีลักษณะของความเชื่อมโยงสัมพันธ์กันไปหมดในทุก ๆ เรื่อง โดยไม่มีการแยกส่วนกัน ดังที่ ประเวศ วะสี กล่าวว่า “ชนเหล่าใดที่ดำรงความเป็นกลุ่มหรือชน

^{๒๗} เอกวิทย์ ณ ถลาง. (๒๕๔๐). ภูมิปัญญาชาวบ้านสี่ภาค :วิถีชีวิตและกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านไทย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, หน้า ๑๑-๑๒.

^{๒๘} สำเนียง สร้อยนาคพงษ์. (มกราคม, ๒๕๓๙). การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อส่งเสริมการเรียนการสอนในโรงเรียน. สารพัฒนาหลักสูตร, ๑๑, หน้า ๒๓-๓๒.

^{๒๙} สำนักคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. (๒๕๔๑). แนวทางส่งเสริมภูมิปัญญาไทยในการจัดการปัญหา. กรุงเทพฯ : เอกสารอัดสำเนา, หน้า ๑๐.

ชาติหรือประเทศมาเป็นระยะเวลาานาน จะต้องมึภูมิปัญญาของกลุ่มหรือของชนชาติหรือของประเทศ อันเรียกว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local Wisdom)”^{๓๐}

นอกจากนี้สังคมไทยในอดีตเป็นสังคมเกษตรกรรมที่สามารถผลิตปัจจัยในการดำเนินชีวิตได้ด้วยตนเองเป็นส่วนใหญ่ เฉพาะสังคมในชนบทนั้นเป็นสังคมที่ใช้การแลกเปลี่ยนปัจจัยกันมากกว่าที่จะเน้นการซื้อขายกันอย่างเป็นระบบ ส่งผลทำให้สังคมมีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่และเป็นสังคมสมถะมากกว่าสังคมที่มีการแข่งขันกัน ดังสำนวนไทยบางสำนวนที่สะท้อนวิถีชีวิตของคนไทยในอดีตได้เป็นอย่างดี ดังเช่น สำนวนที่ว่า “ทำมาหากิน” หรือ “ทำเพียงพอกินพอยู” หรือ “เฮ็ดกิน เฮ็ดกิน” ก็ล้วนที่จะสะท้อนให้เห็นว่า”การดำรงชีวิตในเป็นไปเพื่อการดำรงอยู่เป็นหลัก ไม่กอบโกยหรือละโมภโลภมาก หรือมีการค้ากำไรจนเกินพอดี”^{๓๑}

๒.๔.๗.๓ ลักษณะเฉพาะของภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นองค์ความรู้ที่สืบทอดจากรุ่นสู่รุ่นมาเป็นระยะเวลาที่ยาวนาน มีการบูรณาการเป็นองค์ความรู้ที่สมบูรณ์และสมดุลในตัวเองมาตั้งแต่ระดับบุคคล ครอบครัว เครือญาติ ชุมชน หมู่บ้าน สังคม วัฒนธรรมจนถึงทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมและเทคโนโลยี ซึ่งในอดีตนั้นเป็นวิธีการผลิตเพื่อการยังชีพและการพึ่งพาตนเอง^{๓๒} อาจกล่าวได้ว่าวิธีการคิดในฐานะองค์รวมของการให้เหตุผลและการอธิบายก็คือระบบภูมิปัญญาที่ครอบคลุมถึงวิธีการคิดของสังคม โดยเฉพาะการจัดการกับความสัมพันธ์ทางสังคม ที่มักปรากฏให้เห็นเป็นรูปของกระบวนการเรียนรู้ การสร้างสรรค์ การผลิตใหม่ และการถ่ายทอดความรู้ผ่านองค์กรทางสังคมในท้องถิ่น เพื่อปรับตัวให้สอดคล้องต่อการเปลี่ยนแปลงของสภาวะแวดล้อม นอกจากนี้ยังแสดงให้เห็นถึงแบบแผนของความสัมพันธ์ทางสังคม เช่น ความสัมพันธ์ทางเครือญาติและเครือขาย ตลอดจนแบบแผนการใช้ทรัพยากร เช่น ที่ดิน น้ำ ป่า ซึ่งเป็นภูมิปัญญาที่สะท้อนคุณค่าทางศีลธรรมของสังคมได้เป็นอย่างดี^{๓๓} ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีลักษณะที่สำคัญบางประการคือ

- ๑) มีความจำเพาะกับท้องถิ่น ทั้งนี้เป็นเพราะในแต่ละท้องถิ่นนั้นมีภูมิปัญญาที่มีการสั่งสมขึ้นมาจากประสบการณ์หรือความชัดเจนของชีวิตและสังคมในท้องถิ่นหนึ่ง ๆ
- ๒) มีการบูรณาการเชื่อมโยงกันทั้งในเรื่องกายใจ สังคม และสิ่งแวดล้อมส่งผลทำให้เกิด

๒.๔.๘ ทฤษฎีเกี่ยวกับศิลปะพื้นบ้าน

ศิลปะพื้นบ้านถูกสร้างขึ้นบนพื้นฐานด้านประโยชน์ใช้สอยเพื่อให้ชีวิตมนุษย์เกิดความสะดวกสบายเพิ่มมากขึ้น ผลงานส่วนใหญ่จะเป็นเครื่องมือเครื่องไม้ใช้สอยของมนุษย์เป็นสิ่งสำคัญ ถ้าพิจารณางานศิลปะพื้นบ้านที่ผลิตด้วยมือคนนั้น จะต้องทำขึ้นเพื่อการใช้สอยก็จะเห็นว่าการใช้สอยพื้นบ้านถือกำเนิดควบคู่มากับวิวัฒนาการของมนุษย์ เพราะมนุษย์ย่อมมีการคิดค้นและหาวิธีการสร้างเครื่องมือเครื่องไม้ใช้สอยให้เกิดความสะดวกสบายในการดำรงชีวิต ดังจะพบได้จากเครื่องมือของมนุษย์ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ เช่น ที่บ้านเก่า ตำบลจระเข้เผือก อำเภอเมือง

^{๓๐} อ่านรายละเอียดใน ฌัญญา ทิพรรัตน์. (๒๕๔๓). ภูมิปัญญาไทยกับการพัฒนา. ใน *แนวโน้มศิลปศึกษาร่วมสมัย*. มะลิฉัตร เอื้ออานันท์ บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ : ศูนย์ตำราและเอกสารทางวิชาการ คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, หน้า ๕๗-๗๕.

^{๓๑} วิบูลย์ ลี้สุวรรณ. (๒๕๔๐). *มรดกวัฒนธรรมพื้นบ้าน*. กรุงเทพฯ : ต้นอ้อแกรมมี, หน้า ๑๖-๒๑.

^{๓๒} ทรงจิต พูลลาภ และคณะ. (ม.ป.ป.). *ศักยภาพและสถานภาพของภูมิปัญญาไทย*. นนทบุรี : สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, สหมิตรพรินตัง, หน้า ๑.

^{๓๓} อานันท์ กาญจนพันธุ์. (๒๕๔๘). *ทฤษฎีและวิธีวิทยาของการวิจัยวัฒนธรรม*. กรุงเทพฯ : อมรินทร์, หน้า ๑๐๓-๑๐๔.

จังหวัดกาญจนบุรี มีขวานสั้น เครื่องมือตัดสับ จนถึงการทำเครื่องปั้นดินเผาเป็นภาชนะต่าง ๆ ส่วนที่อำเภอหนองหานจังหวัดอุดรธานี มนุษย์ก็ได้พัฒนาการเครื่องมือเครื่องใช้จากหิน กระดูก เครื่องปั้นดินเผา จนเป็นแหล่งโบราณคดีที่ผู้คนยุคปัจจุบันต่างเดินทางไปศึกษาเรียนรู้^{๓๔} สำหรับการเรียนรู้เกี่ยวกับศิลปะพื้นบ้านนั้น วัฒน ะ จุฑะวิภาต กล่าวว่่า ก่อนเรียนรู้งานศิลปะพื้นบ้านนั้นควรรับทราบความหมายหรือคำจำกัดความของคำว่า “ศิลปะ คือ การแสดงออกโดยยึดอารมณ์และความรู้สึกเป็นสิ่งผลักดันให้เกิดความสวยงาม” “หัตถกรรม หมายถึง งานฝีมือต่าง ๆ เช่น งานจักสาน การแกะสลักที่เกิดจากฝีมือช่างเพียงคนเดียวหรือมากกว่า” และ “พื้นบ้าน หมายถึงกลุ่มชนใดกลุ่มชนหนึ่งที่มีเอกลักษณ์ร่วมกัน เช่น อาชีพเดียวกัน พุฒภาษาเหมือนกัน มีความคิด ความเชื่อ ขนบธรรมเนียมประเพณีและนับถือศาสนาเดียวกัน มีเอกลักษณ์เดียวกันและพ้นจากอิทธิพลของวัฒนธรรมเมืองหรือวัฒนธรรมของกลุ่มชนอื่น ๆ ”^{๓๕}

๒.๔.๘.๑ ความหมายของศิลปะพื้นบ้าน

คำว่า “ศิลปะชาวบ้าน” มีปรากฏเมื่อพระยาอนุমানราชชน ได้แปลศัพท์ศิลป์ของศิลป์ พีระศรี และตีพิมพ์เป็นหนังสือชื่อ “ศิลปะสงเคราะห์” ในปี ๒๕๐๐ โดยเรียกคำว่า “Folk Art” ว่า “ศิลปะชาวบ้าน” โดยการอธิบายว่า คือการร้องรำทำเพลง จิตรกรรม วาดเขียนและอื่น ๆ ซึ่งมีกำเนิดมาจากชีวิตจิตใจของประชาชน” วิมล จิโรจพันธ์ ประชิต สกฤษณ์พัฒน์ และ อุดม เขยกิจวงศ์^{๓๖} กล่าวว่่า ศิลปะพื้นบ้าน ก็คือสิ่งที่ชาวบ้านได้คิดค้นและและประดิษฐ์ขึ้น โดยการยึดประโยชน์ในการใช้สอยและความสวยงามเป็นหลัก อันประกอบด้วย ๑) เครื่องใช้ในครัวเรือนที่ประดิษฐ์อย่างประณีตสวยงาม เช่น กล้องยาสูบ เขียนหมาก ชันน้ำ ตู้กระต่ายขูดมะพร้าว ฯลฯ ๒) เครื่องแต่งกาย เครื่องประดับและการแต่งกาย เช่น เสื้อ ผ้าถุง แหวน กำไล สายสร้อย ฯลฯ ๓) เครื่องประกอบการเล่น เช่น ตู๊กตา ตัวหมากรุก หนังสติ๊ก ฯลฯ ๔) เครื่องใช้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา เช่น พานพุ่มดอกไม้ เทียนพรรษา พระพุทธรูป เทวรูป ฯลฯ

ศิลปะพื้นบ้านหรือศิลปะชาวบ้าน ตรงกับคำในภาษาอังกฤษว่า Folk Art ซึ่งหมายถึง งานประณีตหัตถกรรมพื้นบ้านหรือผลงานศิลปะที่ช่างในท้องถิ่นได้ประดิษฐ์คิดทำขึ้นตามความคิดเห็นที่ต้งามของตนเองและประโยชน์ใช้สอย โดยได้รับอิทธิพลจากสภาพธรรมชาติ ทัศนคติความเชื่อ วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี ตลอดจนสภาพความเป็นอยู่ของสังคม โดยมีสาระสำคัญคือ (๑) งานนั้นเป็นผลงานของช่างนิรนามที่สร้างขึ้นเพื่อประโยชน์ใช้สอยในชีวิตประจำวัน (๒) มีรูปแบบที่เรียบง่าย (๓) ผลิตขึ้นเป็นจำนวน (๔) มีความเป็นธรรมชาติปรากฏอยู่ (๕) แสดงเอกลักษณ์ท้องถิ่น (๖) ผลงานทำด้วยมือ (Hand Made)^{๓๗} เมื่อกล่าวถึงคำว่า “ศิลปะพื้นบ้าน” แล้วนักวิชาการได้ให้ความหมายไว้ดังนี้

^{๓๔} สวนศรี ศรีแพงพงษ์. (๒๕๓๖). สาเหตุที่เกิดศิลปะพื้นบ้าน. ใน *จันทร์เกษมศิลป์*. นิตยสารการผลงานศิลปะนิพนธ์ ณ ห้องสัมมนาอาคารหอสมุดมานิจ ชุมสาย สถาบันราชภัฏจันทรเกษม, หน้า ๔๑.

^{๓๕} วัฒน ะ จุฑะวิภาต. (๒๕๓๕). ศิลปะพื้นบ้าน . ใน *ศิลปศึกษา ศึกษาศิลปะ*. สันติ คุณประเสริฐ สมใจ สิทธิชัย บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, หน้า ๒๘๓-๓๒๒.

^{๓๖} วิมล จิโรจพันธ์ ประชิต สกฤษณ์พัฒน์ และ อุดม เขยกิจวงศ์. (๒๕๔๘). *ศิลปะและวัฒนธรรมไทย*. กรุงเทพฯ : แสงดาว, หน้า ๓๔.

^{๓๗} วัฒน ะ จุฑะวิภาต. (๒๕๔๕). *ศิลปะพื้นบ้าน*. กรุงเทพฯ : สิประภา, หน้า ๑๑-๑๒.

มโน พิสุทธิรัตนานนท์ อธิบายว่า ศิลปะพื้นบ้าน หมายถึง ผลงานที่ใช้วัสดุพื้นถิ่นในการประดิษฐ์สร้าง โดยมีองค์ประกอบสำคัญคือความคิด ฝีมือ ความเรียบง่าย ประโยชน์ใช้สอยและและความงามที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของธรรมชาติแวดล้อม สังคมชนบทรอบล้อมประเพณีและความเชื่อ^{๓๘}

เทอดศักดิ์ มหาเรือนทรง อธิบายว่า ศิลปะชาวบ้านหรือศิลปะพื้นบ้าน หมายถึง ผลงานที่เกิดจากการคิดและการทำขึ้นโดยชาวบ้านเพื่อสนองต่อความต้องการนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตและการดำเนินชีวิตในแต่ละวัน ตามวาระโอกาสต่าง ๆ ทั้งในเรื่องที่เกี่ยวกับส่วนตัวและสังคม ลักษณะเด่นที่มักพบในผลงานคือ มีความเรียบง่ายในรูปแบบและมีความจริงใจในสิ่งที่แสดงออกมาเพื่อตอบสนองต่อประโยชน์ใช้สอยอย่างเต็มที่ เช่น การทำส้มไม้สำหรับการจับปลาแองน้ำตื้น ส่วนการทำลอบไซนั้นก็มีไว้สำหรับการดักปลาในย่านที่มีลำรางน้ำไหลผ่าน ส่วนการทำแห อวน นั้นก็มีการทำไว้สำหรับการจับปลาในเขตน้ำค่อนข้างลึก เช่น บึงลำน้ำหรือการทำตุ๊กตาด้วยดินเหนียวเพื่อใช้ในพิธี “เสียบาล” หรือพิธีสะเดาะเคราะห์^{๓๙}

๒.๔.๘.๒ สาเหตุการเกิดศิลปะพื้นบ้าน

ศิลปะพื้นบ้าน หรือ ศิลปะชาวบ้านนั้นตามแนวคิดของ Soetsu Yanaki เห็นว่า ความเป็นศิลปวัตถุ (Object) ไม่ได้เกิดจากความประสงค์ส่วนตัวของช่าง แต่เป็นความพยายามของช่างที่เกิดจากการฝึกฝนและผลิตงานนั้นซ้ำแล้วซ้ำเล่าสืบทอดต่อกันมาหลายชั่วอายุคน มากกว่าที่จะพยายามทำให้ดูเป็นศิลปะ มีการสร้างรูปทรงหรือรูปแบบที่เรียบง่ายเน้นความงามที่เกิดจากพลังของวัสดุตามธรรมชาติที่มีอยู่ในท้องถิ่นนั้น ๆ ที่สำคัญคือมีความเป็นเอกลักษณ์พิเศษเฉพาะถิ่น เช่นเดียวกับเอกลักษณ์ที่เกิดจากการผลิตด้วยมือ^{๔๐} สาเหตุของการเกิดศิลปะพื้นบ้านมีดังนี้

๑) ความจำเป็นด้านประโยชน์ใช้สอย ที่มนุษย์ต้องการความสะดวกสบายและความสุขต่อการดำเนินชีวิต จึงมีการสร้างสรรค์ผลงานศิลปะพื้นบ้านขึ้นมาตามความจำเป็น ๒ ประการคือ^{๔๑}

๑.๑) ความจำเป็นด้านร่างกาย ที่เน้นการใช้สอยเป็นหลัก เช่น การสร้างเครื่องมือในการหาอาหาร เครื่องมือการประกอบอาชีพและเครื่องใช้ไม้สอยของชาวไร่ชาวนาที่ต้องมีการคราด ไถ อาทิ กระบอมน กระพ้อม कुติข้าว กระบุง ตะกร้า ระหัดวิดน้ำ ครกตำข้าว ฯลฯ โดยที่มนุษย์ผู้สร้างก็จะมีการปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับการใช้สอยและความงามจากรูปทรงโครงสร้าง

^{๓๘} ศิลปะพื้นบ้านนั้นถือว่ามี ความหมายต่อการดำเนินชีวิต และมีคุณค่าต่อการบำรุงขวัญและที่สำคัญคือการเป็นผลงานศิลปกรรมที่มีการศึกษาและการสืบสานที่เป็นไปในเชิงวัฒนธรรม คำว่าศิลปะพื้นบ้าน(Folk Art) บางครั้งก็มีการใช้คำว่าศิลปกรรมพื้นถิ่น (Local Art)และหัตถกรรมพื้นบ้าน (Folk Crafts) หรืออาจเรียกได้ว่า ศิลปะหัตถกรรม (Creative Crafts) อ่านใน มโน พิสุทธิรัตนานนท์. (๒๕๓๙). ศิลปะพื้นบ้าน. กรุงเทพฯ : ภาควิชาทัศนศิลป์ศึกษา คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, หน้า ๔.

^{๓๙} เทอดศักดิ์ มหาเรือนทรง. (๒๕๒๔). หัตถกรรมพื้นบ้าน ย่านลพบุรี. ใน สมบัติไทย. ที่ระลึกในงานสมมติไทย-ยุงทอง ๒๔ เปิดศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดลพบุรี วิทยาลัยครูเทพสตรี วังศิลาฤกษ์อาคารเรียนโรงเรียนสาธิต วก. เทพสตรี ๑๗-๒๑ ตุลาคม ๒๕๒๔. เจริญวิทย์การพิมพ์, หน้า หน้า ๑๐๑-๑๑๔.

^{๔๐} ณัฐยา ทิพรรัตน์. (๒๕๔๓). ภูมิปัญญาไทยกับการพัฒนา. ใน แนวโน้มศิลปศึกษาร่วมสมัย. มะลิฉัตร เอื้ออานันท์ บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ : ศูนย์ตำราและเอกสารทางวิชาการ คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, หน้า ๕๗-๗๕.

^{๔๑} สวนศรี ศรีแพงพงษ์. (๒๕๓๖). สาเหตุที่เกิดศิลปะพื้นบ้าน. ใน จันทระเกษมศิลป์. นิทรรศการผลงานศิลปะนิพนธ์ ณ ห้องสัมมนาอาคารหอสมุดมานิจ ชุมสาย สถาบันราชภัฏจันทรเกษม, หน้า ๔๑-๔๓.

๑.๒) ความจำเป็นด้านจิตใจ ที่เน้นความเพลิดเพลินและความพอใจเป็นสำคัญ การสร้างสรรค์จะเน้นความสวยงาม ความไพเราะ จากการออกแบบจัดวางอย่างมีระเบียบ เช่น ศิลปะที่เกี่ยวข้องกับการตกแต่งร่างกาย บ้านเรือน ภาพเขียน ภาพปูนปั้น ลวดลาย วรรณคดี นาฏศิลป์และดุริยางคศิลป์

๒) ความต้องการ ที่อยู่ภายใต้หลักแห่งกฎสัจธรรมและธรรมชาติ ที่มนุษย์ต้องมีการดิ้นรนเพื่อความอยู่รอด การสนองความต้องการตามปัจจัย ๔ ประกอบด้วย ที่อยู่ อาศัย อาหารการกิน เครื่องนุ่งห่มและยารักษาโรค เช่น การปั้นภาชนะเครื่องปั้นดินเผาเพื่อไว้ใช้ในการเก็บกักน้ำ การสร้างที่อยู่อาศัยจากดินเหนียว หิน จากไม้และใบไม้หรือหญ้า เช่นเดียวกับการคิดค้นสร้างวิธีการจักสานให้เป็นรูปทรงด้วยการใช้เถาวัลย์ ไม้ไผ่หรือหญ้าก็เพื่อเป็นภาชนะสำหรับเก็บข้าวของ และยังมีการคิดค้นเส้นใยจากธรรมชาติ ทั้งจากป่าน ฝ้าย ไหม เพื่อนำมาถักทอสำหรับทำเป็นเครื่องนุ่งห่ม

๓) ความเชื่อความศรัทธา ศิลปะพื้นบ้านของไทยนั้นส่วนใหญ่มีความผูกพันกับความเชื่อความศรัทธาในพุทธศาสนา^{๒๖} และความเชื่อในสิ่งลี้ลับอื่น ๆ เช่น การเขียนจิตรกรรมฝาผนังเรื่องราวพุทธประวัติ ทศชาติชาดก ประเพณีและวิถีชีวิตในท้องถิ่นมาเขียน

๒.๔.๘.๓ ขอบเขตของศิลปะพื้นบ้าน

คำว่า “พื้นบ้าน” ตามคติชนวิทยา (Folklore) นั้นมีเงื่อนไขที่สำคัญกำกับว่าจะต้องเป็นความรู้ที่สืบทอดต่อกันมา เป็นความรู้ของปวงชนที่ไม่สลับซับซ้อน เป็นวิถีชีวิตที่แท้จริงของกลุ่มชนและเป็นสิ่งที่แสดงบุคลิกภาพของคนและสังคม^{๒๗} ดังนั้นคำว่าศิลปะพื้นบ้านเป็นสิ่งที่ชาวบ้านทำขึ้น โดยมีลักษณะและรูปแบบที่ทำขึ้นนั้นอิงอยู่กับสภาพแวดล้อม ขนบธรรมเนียมประเพณีที่มีการถ่ายทอดและสืบทอดต่อกันมา และมีลักษณะเฉพาะตัว ไม่เหมือนกัน ศิลปะพื้นบ้าน ประกอบด้วยศิลปะ ๒ ระดับคือ

๑) ระดับพื้นเมือง หมายถึง ศิลปะที่มีรูปแบบแพร่หลายอย่างกว้างขวาง จนเป็นเอกลักษณ์ของหลาย ๆ ท้องถิ่น อาจมีการพบเห็นได้ทั้งในหมู่บ้านชุมชนและในเมือง เช่น ผ้ามัดหมี่ ที่แพร่หลายกระจายอยู่ทั่วไปในตลาดภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ส่วนการเล่นมโนราห์ ก็เป็นของชาวบ้านในเมืองในภาคใต้ของประเทศไทย เช่นเดียวกับการฟ้อนเล็บ และการรำดาบ ก็มักพบเห็นอยู่โดยทั่วไปในภาคเหนือ และการเล่นเพลงเรือก็นิยมเล่นกันในภาคกลาง

๒) ศิลปะพื้นบ้าน หมายถึง ศิลปกรรมที่มีรูปแบบเฉพาะของหมู่บ้าน (Village) ที่อาจเป็นชุมชนเดียวหรือหลายชุมชนที่มีความคล้ายคลึงกันในเรื่องของความเป็นมาของชาติพันธุ์ การทำมาหากินและการแยกกลุ่มกันอยู่โดด ๆ ห่างไกลจากการติดต่อกับชุมชนเมือง เช่น ผ้าตีนจกของชาวบ้านลาวพวน ตำบลหาดเสี้ยว อำเภอศรีสัชชนาลัย จังหวัดสุโขทัย ผ้าซิ่นตีนจกของชาวบ้านอำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์

^{๒๖} ทศนคติเกี่ยวกับจักรวาล ความเชื่อเกี่ยวกับเขาพระสุเมรุ ความเชื่อเรื่องนรก สวรรค์ อุดมคติเกี่ยวกับพุทธลักษณะ ล้วนมีอิทธิพลต่อรูปแบบของศิลปกรรม ส่วนศิลปะพื้นบ้านอีกประเภทหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงระบบความเชื่อที่ไม่ใช่พุทธศาสนาของชาวบ้านคือ ศาลเจ้า ศาลพระภูมิ ตุ๊กตาเสียดบาล การปั้นเมฆ และศิลปะเกี่ยวกับการเซ่นไหว้วิญญาณอื่น ๆ

^{๒๗} วัฒนธรรม จุฑะวิภาต. (๒๕๓๕). ศิลปะพื้นบ้าน. ใน ศิลปศึกษา ศึกษาศิลปะ. สันติ คุณประเสริฐ สมใจ สิทธิชัย บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, หน้า ๒๘๓-๓๒๒.

๒.๔.๘.๔ ลักษณะของศิลปะพื้นบ้าน

ส่วนศิลปะพื้นบ้านเกิดขึ้นมาควบคู่กับการดำรงอยู่ของมนุษย์ที่เกิดจากความต้องการใช้สิ่งต่าง ๆ เพื่อการดำเนินชีวิต สิ่งนี้จึงเป็นแรงผลักดันให้มนุษย์คิดสร้างผลงานขึ้น ศิลปะพื้นบ้านจึงเป็นการสร้างสรรค์ทางวัตถุที่สอดคล้องกับรสนิยมทางจิตใจของมนุษย์ที่มีความพึงพอใจในรูปร่าง ทรวดทรง สีและลวดลายที่แตกต่างกันออกไปตามแนวคิด คติความเชื่อ อย่างไรก็ตามศิลปะพื้นบ้านที่ส่วนใหญ่แล้วมักสะท้อนภาพของความเรียบง่ายออกมา ส่งผลให้ตัวผลงานมีลักษณะที่โดดเด่นเป็นเอกลักษณ์และมีแบบอย่างเฉพาะตัวเอง ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้^{๔๔}

๑) **ความเรียบง่ายและมีรูปแบบอิสระ** หมายถึง การไม่มีรูปแบบเฉพาะทั้งรูปทรงและขนาดที่ไม่คงที่หรือตายตัว หรือมีการออกแบบไว้ล่วงหน้า ซึ่งการประดิษฐ์สร้างงานศิลปะพื้นบ้านในแต่ละชิ้นนั้นขึ้นอยู่กับวัสดุที่ใช้ประดิษฐ์สร้างเป็นสิ่งสำคัญ การปรับและแปรผันรูปแบบจึงไม่สลับซับซ้อน ส่งผลทำให้ตัวผลงานมีความเรียบง่าย และที่สำคัญช่างก็มีอิสระในการคิดออกแบบได้ตามความพึงพอใจ

ความเรียบง่ายในงานศิลปะพื้นบ้านถือว่าเป็นเสน่ห์ทางความงามเชิงศิลปะอย่างหนึ่งถือว่าเป็นความงามตามธรรมชาติ จากความเชื่ออันเป็นผลมาจากการสะท้อนภาพของการดำเนินชีวิตที่อยู่ในกรอบของสังคมและวัฒนธรรมแบบชาวบ้าน ผลงานจึงถูกผลิตออกมาอย่างบริสุทธิ์ใจ สอดแทรกด้วยอิทธิพลทางจิตใจ ความเชื่อความศรัทธาและวิถีแห่งการดำเนินชีวิต ดังเช่น บทเพลงพื้นบ้านและการละเล่นพื้นเมืองที่มีทั้งเนื้อร้อง ทำนองและท่าทางที่เข้าใจง่าย ซ้ำซำและซ้ำซำซึ่งได้อย่างรวดเร็วโดยไม่ต้องตีความมาก^{๔๕}

๒) **ประโยชน์ใช้สอย** ถือว่าเป็นปัจจัยสำคัญต่อการสร้างงานของชาวบ้าน เพราะการสร้างงานในแต่ละประเภทก็เพื่อนำมาใช้สอยโดยตรงในชีวิตประจำวัน

๓) **วัสดุท้องถิ่นที่ขานนำมาผลิต** อันเนื่องมาจากความจำเป็นและความต้องการใช้ประโยชน์จึงนำเอาสิ่งมีอยู่ในธรรมชาติรอบตัวมาสร้างเป็นผลงาน ซึ่งวัสดุที่มีอยู่นั้นก็มักทั้งที่มีคุณภาพดีและไม่ดีนัก ดังนั้นวัสดุจึงถือว่าเป็นตัวกำหนดรูปแบบและวิธีการสร้างงานศิลปะพื้นบ้าน

๔) **ใช้เวลาว่างในการประดิษฐ์และสร้างผลงาน** โดยมีเป้าหมายเพื่อใช้ เพื่อให้ เพื่อการแลกเปลี่ยน การสร้างผลงานในแต่ละชิ้นจึงไม่ต้องเร่งรีบ กระบวนการสร้างงานจึงดำเนินตามความพึงพอใจ มีเวลาให้คิดประดิษฐ์ประดอย โดยเฉพาะในส่วนที่เป็นลวดลายละเอียด ผลงานที่ออกมาจึงมักสะท้อนให้เห็นถึงความประณีตเป็นหลัก

๕) **มีลักษณะเฉพาะถิ่น (Local Style)** ที่สืบทอดและเอาอย่างสืบทอดต่อกันมาในท้องถิ่น และเป็นแบบอย่างที่สามารถเสริมสร้างรสนิยมด้านความงามที่มีลักษณะเฉพาะขึ้น

๖) **สร้างขึ้นด้วยความบริสุทธิ์ใจและจริงใจ** อันเกิดจากการที่มีอิสระในการคิดและสร้างสรรค์รูปแบบ ผลงานจึงไม่มีความซับซ้อนหรือมีกรรมวิธีการประดิษฐ์ที่ยุ่งยากตรงไปตรงมา ไม่มีการปรุงแต่งจนเกินความจำเป็น

^{๔๔} มโน พิสุทธิรัตนานนท์. (๒๕๓๙). ศิลปะพื้นบ้าน. กรุงเทพฯ : ภาควิชาทัศนศิลป์ศึกษา คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, หน้า ๑๔-๑๘.

^{๔๕} วัณณะ จุฑะวิภาต. (๒๕๔๕). ศิลปะพื้นบ้าน. กรุงเทพฯ : สิปประชา, หน้า ๒๑.

๓) การสะท้อนวิถีการดำเนินชีวิต เพราะศิลปะพื้นบ้านนั้นถูกสร้างขึ้นมาจากชีวิตมนุษย์ จึงเน้นถึงการมีคุณค่าด้านการใช้สอยควบคู่ไปกับความงาม ลักษณะการใช้สอยจึงเป็นตัวกำหนดรูปแบบและมักสะท้อนให้เห็นในงานศิลปะพื้นบ้านในแต่ละประเภท เช่น เครื่องจักสานที่ใช้ในครัวเรือน เครื่องดักจับสัตว์ เครื่องมือที่ใช้ในงานช่าง ฯลฯ ซึ่งลักษณะของการใช้สอยจึงเป็นตัวบ่งชี้ถึงวิถีการดำเนินชีวิตที่มีอายุยาวนาน การสืบทอดต่อมาเป็นระยะหลายช่วงอายุคน จึงแสดงให้เห็นถึงประวัติความเป็นมาแห่งภูมิปัญญาและค่านิยมของคนพื้นบ้านได้ดี

๔) มีคุณค่าคงที่ (Constant Value) เหตุเพราะผลงานส่วนใหญ่มีการคลี่คลายรูปแบบและการพัฒนาที่ค่อนข้างช้าและมีการเปลี่ยนแปลงน้อยที่สุด ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของผู้คนในท้องถิ่นนั้น ๆ คุณค่าทั้งด้านประโยชน์ใช้สอยและความงามจึงมีการเปลี่ยนแปลงน้อยที่สุด ดังเช่น ผลงานเครื่องจักสาน

๒.๕ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

วรรณัทธ์ บุนนาค สุนีย์ กวีศราศัย และ สุปราณี วานมนตรี^{๔๖} ศึกษาเรื่อง รูปแบบศิลปวัฒนธรรมประเพณีฟ้อนแห่ต้นดอกไม้ : กรณีศึกษาบ้านอาฮี หมู่ที่ ๑,๖ ตำบลอาฮี อำเภอท่าลี่ จังหวัดเลย ผลการศึกษา พบว่า ประเพณีแห่ต้นดอกไม้เป็นประเพณีโบราณที่ชาวบ้านอาฮีได้รักษาสืบทอดเป็นมรดกทางวัฒนธรรมเป็นเวลาไม่ต่ำกว่า ๒๐๐ ปี แล้ว ประเพณีแห่ต้นดอกไม้ทำกันหลังวันสงกรานต์ โดยการใช้วัดเป็นศูนย์กลางในการปฏิบัติการบูชาต้นดอกไม้ ต้นดอกไม้ที่ชาวบ้านทำขึ้นมาเพื่อใช้ในการบูชา มีความสูง ๓-๕ เมตร มีการจัดทำขึ้นมาทุกคุ้มเพื่อการประกวดแข่งขัน โดยต้นดอกไม้เหล่านั้นจะมีการประดับประดาด้วยดอกกุหลาบ ดอกจำปา และไม้ใบหลากสี สำหรับการทำต้นดอกไม้ นั้น ชาวบ้านมักจะมีการทำขึ้นมาเป็นคู่ เรียกว่า “ต้นตัวผู้ต้นตัวเมีย” เป้าหมายสูงสุดของการแห่ต้นดอกไม้ก็คือ อนิสงส์ผลบุญ ความสามัคคี ความเห็นอกเห็นใจ และการส่งเสริมวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภิญโญ ภูเทศ ศึกษาเรื่อง การนำภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านดนตรีมาใช้ในการเรียนการสอนในโรงเรียนมัธยมศึกษาของจังหวัดนครสวรรค์ ผลการศึกษาพบว่า การดำเนินการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านดนตรีมาใช้ในการเรียนการสอนในโรงเรียนต้องประกอบด้วยกระบวนการ ๕ ขั้นตอน คือ การวิเคราะห์ชุมชน การจัดทำชุดความรู้ การสร้างกิจกรรม การขยายผลสู่ชุมชนและการประเมินผล^{๔๗}

ธรรมรัตน์ โถวสกุล^{๔๘} ศึกษาเรื่อง รูปแบบและกระบวนการงานประดิษฐ์ในผลงานการค้นคว้าริเริ่มทางนาฏศิลป์หรือศิลปะการละครของนักศึกษาโปรแกรมวิชานาฏศิลป์ มหาวิทยาลัย

^{๔๖} วรรณัทธ์ บุนนาค, สุนีย์ กวีศราศัย และ สุปราณี วานมนตรี. (๒๕๕๑). รูปแบบศิลปวัฒนธรรมประเพณีฟ้อนแห่ต้นดอกไม้ : กรณีศึกษาบ้านอาฮี หมู่ที่ ๑, ๖ ตำบลอาฮี อำเภอท่าลี่ จังหวัดเลย. ขอนแก่น: กองทุนทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมภูมิปัญญาท้องถิ่น มหาวิทยาลัยขอนแก่น, หน้า บทคัดย่อ.

^{๔๗} ภิญโญ ภูเทศ. (มกราคม-มิถุนายน, ๒๕๕๓). การนำภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านดนตรีมาใช้ในการเรียนการสอนในโรงเรียนมัธยมศึกษาของจังหวัดนครสวรรค์, วารสารพิภูล ปีที่ ๘ ฉบับที่ ๑ หน้า ๙๕-๑๐๖.

^{๔๘} ธรรมรัตน์ โถวสกุล. (กรกฎาคม-ธันวาคม, ๒๕๕๐). รูปแบบและกระบวนการงานประดิษฐ์ในผลงานการค้นคว้าริเริ่มทางนาฏศิลป์หรือศิลปะการละครของนักศึกษาโปรแกรมวิชานาฏศิลป์ มหาวิทยาลัยราชภัฏจันทรเกษม. ใน วารสารจันทร์เกษมสาร. ปีที่ ๑๓ ฉบับที่ ๒๕. หน้า ๑๐๑-๑๐๗.

ราชภัฏจันทรเกษม ผลการศึกษา พบว่า รูปแบบการศึกษาในงานมี ๓ ลักษณะคือ รูปแบบของงานสร้างสรรค์ โดยมีลักษณะของการแสดงออกจากรูปแบบการปฏิบัติงาน รูปแบบการสร้างสรรคโดยการใช้เอาทำรำดั้งเดิมของนาฏศิลป์ไทย และรูปแบบการสร้างสรรคโดยเอาทำรำดั้งเดิมของนาฏศิลป์ไทยมาผสมผสานกับทำรำนานาฏศิลป์พื้นเมืองและนาฏศิลป์ต่างชาติ สำหรับรูปแบบในการศึกษาค้นคว้านั้น พบว่ามีขั้นตอนจากการเริ่มคิดหาหัวข้อ การดำเนินการค้นคว้าหาข้อมูล การกำหนดรูปแบบตามแนวความคิด หาเพลง และดนตรีประกอบ กำหนดนักแสดง รับผิดชอบทำพ็อนรำ การออกแบบเครื่องแต่งกายและเครื่องประดับ เพื่อนำเสนอสู่สาธารณะชน

สนอง อุปลา^{๔๙} ศึกษาเรื่อง พัฒนาการประเพณีผีตาโขน อำเภอด่านซ้ายจังหวัดเลย ผลการศึกษาพบว่า ผีตาโขนเป็นประเพณีและการละเล่นที่เกิดขึ้นจากความเชื่อเกี่ยวกับวิญญาณบรรพชน โดยที่ผีตาโขนนั้นสืบสายมาจากการละเล่นปู่เยอ-ย่าเยอของชาวหลวงพระบางแห่งล้านช้างโบราณ อย่างไรก็ตามในการพัฒนาการประเพณีผีตาโขนนั้นจากการศึกษาพบว่า แต่ละยุคมีรูปแบบการละเล่นที่แตกต่างกันไปตามเค้าโครงแห่งการเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากการครอบงำทางวัฒนธรรมจากส่วนกลาง ระบบกระแสทุนนิยมและความคิดสร้างสรรค์ของคนรุ่นใหม่ โดยเฉพาะในยุคปัจจุบันที่มีการปรับตัวของประเพณีให้สอดคล้องกับการท่องเที่ยว การละเล่นผีตาโขนจึงถูกปรับแนวให้เป็นการแสดงเพื่อให้นักท่องเที่ยวได้ชม มีการจัดฉากการแสดง การประกวดการแข่งขัน และการปรับปรุงอุปกรณ์ต่างๆเช่น คน กิจกรรม สถานที่ เช่นเดียวกับผู้ละเล่นผีตาโขนก็จะมีอยู่ ๒ กลุ่มคือ ๑) กลุ่มผู้เล่นตามพิธีกรรม และ ๒) กลุ่มผู้เล่นเพื่อการแสดง

ภาสินี เชื้อบุญมี^{๕๐} ศึกษาเรื่อง การบริหารจัดการงานประเพณีบุญหลวงและการละเล่นผีตาโขนเพื่อการท่องเที่ยว อำเภอด่านซ้ายจังหวัดเลย ผลการศึกษาพบว่า ผู้เกี่ยวข้องมีการบริหารงานตามหลักการบริหาร และมีประสิทธิภาพในการบริหารงานมาก ส่วนปัญหาที่เกิดขึ้นคือความไม่พร้อมของคณะกรรมการ จำนวนคน วัสดุอุปกรณ์ งบประมาณ การประชาสัมพันธ์ การใช้งบประมาณและการสั่งการ แต่มีแนวทางในการพัฒนาคือเน้นการมีส่วนร่วม และการประสานงานตลอดจนมีการประชาสัมพันธ์อย่างเป็นระบบ

สุทัศน์พงษ์ กุลบุตร^{๕๑} ศึกษาเรื่อง ประเพณีพิธีกรรมที่เกี่ยวกับพระธาตุศรีสองรัก อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย ผลการศึกษาพบว่า ความเชื่อของชาวอำเภอด่านซ้ายนั้นมีการปรับปรนผสมผสานระหว่างการนับถือผีหรือการนับถืออำนาจลี้ลับศักดิ์สิทธิ์ของวิญญาณผีเจ้านาย กับความเชื่อตามแนวพุทธศาสนาหรือการนับถืออำนาจศักดิ์สิทธิ์ของพระธาตุศรีสองรักโดยไม่มีความขัดแย้งกันแต่อย่างใด

^{๔๙} สนอง อุปลา.(๒๕๔๖). พัฒนาการประเพณีผีตาโขน อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาศึกษาศาสตร์เพื่อการพัฒนา บัณฑิตวิทยาลัย สถาบันราชภัฏเลย, หน้า บทคัดย่อ.

^{๕๐} ภาสินี เชื้อบุญมี.(๒๕๕๒). การบริหารจัดการงานประเพณีบุญหลวงและการละเล่นผีตาโขนเพื่อการท่องเที่ยว อำเภอด่านซ้ายจังหวัดเลย. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการและประเมินโครงการ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย, หน้า บทคัดย่อ.

^{๕๑} สุทัศน์พงษ์ กุลบุตร. (๒๕๓๖). ประเพณีพิธีกรรมเกี่ยวกับพระธาตุศรีสองรัก อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย. มหาสารคาม : วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, หน้า บทคัดย่อ.

สังคม พรหมศิริ^{๕๒} ศึกษาเรื่อง โลกทัศน์ของชาวบ้านต่อการละเล่นต้นดอกไม้ บ้านอาฮี ตำบลอาฮี อำเภอกำแพง จังหวัดเลย ผลการศึกษาพบว่า ๑) โลกทัศน์เกี่ยวกับการเข้าร่วมกิจกรรมการละเล่นแห่ต้นดอกไม้ พบว่า ชาวบ้านอาฮีทุกคนให้ความสนใจและให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี แม้ว่าจะไม่ได้ห้ามต้นดอกไม้ก็ตาม แต่ก็มีมีการปรับเปลี่ยนไปช่วยในการตีกลอง การฟ้อนและการเต้นตามจังหวะของดนตรีในขบวนแห่ต้นดอกไม้ ๒) โลกทัศน์เกี่ยวกับคุณค่าของต้นดอกไม้ที่มีต่อสังคมหมู่บ้าน พบว่า ประเพณีแห่ต้นดอกไม้ได้ส่งผลที่มีต่อคุณค่าด้านสังคมของหมู่บ้านอาฮีและยังเป็นเครื่องบ่งชี้ถึงการดำเนินชีวิตประจำวันของชาวบ้านอาฮีในด้านต่างๆ เช่นคุณค่าด้านนันทนาการ คุณค่าด้านสังคมและการปกครอง และคุณค่าด้านเศรษฐกิจ และ ๓) โลกทัศน์เกี่ยวกับการอนุรักษ์และแนวโน้มการละเล่นต้นดอกไม้ พบว่า ชาวบ้านในตำบลอาฮีต้องการที่รักษา อนุรักษ์กระบวนการ รูปแบบ วิธีการที่เกี่ยวกับการละเล่นแห่ต้นดอกไม้ในแบบดั้งเดิม เพราะเห็นว่าเป็นอัตลักษณ์ของชุมชน

สุริยา บรรพลา^{๕๓} ศึกษาเรื่อง ศึกษาเปรียบเทียบองค์ประกอบการละเล่นท้องถิ่น : กรณีผีตาโขนอำเภอด่านซ้ายกับผีขนน้ำบ้านนาข้าว อำเภอยางชุมน้อย จังหวัดเลย ผลการศึกษาพบว่า ๑) องค์ประกอบของการละเล่นผีขนน้ำกับผีตาโขนมีความเหมือนกัน แต่มีความต่างอยู่ที่ความเชื่อที่ว่า ผีตาโขนมาจากผีป่าเพื่อส่งพระเวสสันดรและนางมัทรีเข้าเมือง ส่วนผีขนน้ำนั้นมีความเชื่อว่าเป็นทหารของเจ้าปู่ผ่านพิภพ ที่เกิดจากผีควายที่ตายไปด้วยการเซ่นไหว้ ๒) เครื่องดนตรีที่ใช้ประกอบการละเล่นผีตาโขนนั้นมีวงดนตรีพื้นเองที่บรรเลงด้วยโปงลาง กลอง พิณ แคน ฉิ่งฉาบ กรับ มาร่วมบรรเลง ผู้เล่นผีตาโขนจะเต้นประกอบจังหวะส่วนเครื่องดนตรีประกอบการละเล่นผีขนน้ำนั้นใช้เครื่องดนตรีพื้นบ้านดั้งเดิมประกอบด้วยกลองบึงตี่นาจังหวะ ผู้เล่นผีขนน้ำตัวอื่นๆจะตีกลองประกอบจังหวะขณะเดินไปข้างหน้า หรือมีการตีฉิ่ง ฉาบ กรับ แต่ผู้เล่นทุกคนจะมีหมากกะเหล็กแขวนที่เอวไว้ด้านหลัง และ ๓) ความเชื่อที่เป็นพื้นฐานของการละเล่นผีขนน้ำและผีตาโขนคือความเชื่อที่ว่า การถวายผีเจ้านายและผีบรรพบุรุษ เพื่อที่จะได้รับการคุ้มครองจากผีเจ้าโคตรรวมทั้งการละเล่นยังทำให้ผู้เล่นมีความสุขที่ได้สืบสานความเชื่อของชุมชน

พงศพร พินิจวัฒน์^{๕๔} ศึกษาเรื่อง ศิลปกรรมท้องถิ่น : กรณีศึกษาหน้ากากผีตาโขน อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย ผลการศึกษาพบว่า หน้ากากผีตาโขนเป็นภูมิปัญญาด้านศิลปกรรมของชาวอำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย ที่ทำมาจากวัสดุทางธรรมชาติ คือ ไม้ไผ่ โคนก้านมะพร้าวและไม้หนูนผสมผสานกับลวดลายสีสันทึบงามด้วยเทคนิคการทำที่ต่างกัน ใช้แสดงร่วมในกิจกรรมประเพณีบุญหลวงที่รวมเอาบุญพระเวสและบุญบังไฟเข้าไว้ด้วยกัน เพื่อใช้เล่นถวายผีบรรพชนหรือผีเจ้านายตลอดจนการร่วมแห่พระเวสสันดรและนางมัทรีเข้าเมือง สำหรับหน้ากากผีตาโขนสมัยดั้งเดิมจะมาจากหวดเก่าที่ใช้แล้ว ในส่วนที่ครอบศีรษะจะเย็บติดกับโคนของก้านมะพร้าว ส่วนที่เป็นใบหน้าจะ

^{๕๒} สังคม พรหมศิริ. (๒๕๕๑). โลกทัศน์ของชาวบ้านต่อการละเล่นต้นดอกไม้ บ้านอาฮี ตำบลอาฮี อำเภอกำแพง จังหวัดเลย. ภาควิชานาฏศิลป์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย, หน้า บทคัดย่อ.

^{๕๓} สุริยา บรรพลา. (๒๕๕๖). ศึกษาเปรียบเทียบองค์ประกอบการละเล่นท้องถิ่น : กรณีผีตาโขนอำเภอด่านซ้ายกับผีขนน้ำบ้านนาข้าว อำเภอยางชุมน้อย จังหวัดเลย. โปรแกรมวิชานาฏศิลป์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย, หน้า บทคัดย่อ.

^{๕๔} พงศพร พินิจวัฒน์. (๒๕๕๘). ศิลปกรรมท้องถิ่น : กรณีศึกษาหน้ากากผีตาโขน อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย. สารนิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาศิลปศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, หน้า บทคัดย่อ.

ใช้ไม้หุ่นทำจุ่มสีน้ำตาลจุ่มคน ใช้สีที่ได้จากธรรมชาติ เช่น สีดำจากเขม่าไฟ สีขาวจากปูนขาว สีแดงจากปูนแดง สีเหลืองจากขมิ้นระบายเป็นสีพื้น ไม่ปรากฏลวดลายที่เด่นชัดเพราะเน้นให้หน้ากากมีความลึกลับน่ากลัว ส่วนหน้ากากผีตาโขนสมัยกลางนับตั้งแต่หน่วยงานการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยให้การสนับสนุนในปี พ.ศ.2531 มีความเปลี่ยนแปลงจากสมัยดั้งเดิมนอกเหนือจากการนำหน้ากากผีตาโขนมาเล่นตามจุดประสงค์หลักดังที่กล่าวมาแล้ว ยังได้มุ่งการทำหน้ากาก ผีตาโขนเพื่อเป็นการประชาสัมพันธ์และดึงดูดความสนใจตลอดจนเน้นผลทางธุรกิจจากนักท่องเที่ยวทั้ง ภายในและภายนอกประเทศ หน้ากากผีตาโขนในสมัยนี้จึงมีความสวยงามละเอียดประณีตขึ้นจากเดิม หวดที่ใช้ครอบศีรษะจะใช้หวดใหม่ ส่วนใบหน้ากากผีตาโขนมีความยาวขึ้น รวมทั้งจุ่มที่เค็งงอคล้ายวงช้าง สีที่ใช้จะมีทั้งสีน้ำพลาสติก สีน้ำมันซึ่งให้ความมันแวววาวและคงทน เทคนิควิธีการทำจะมีหลายวิธี เช่น การระบายสีแบบเรียบแบน การปะติด การฉลุลาย เป็นต้น ลวดลายที่ปรากฏก็จะมีทั้งลวดลายจากธรรมชาติ เรขาคณิต ลายไทย ลายตัวอักษร ฯลฯ ส่วนหน้ากากผีตาโขนสมัยปัจจุบันนั้นมีการคลี่คลายการทำต่อเนื่องจากสมัยกลาง ผลงานจะมีความละเอียดประณีตเพิ่มมากขึ้น ผู้ออกแบบทำหน้ากากผีตาโขนจะเป็นผู้ที่มีทักษะสูงทางด้านศิลปะและจัดแบ่งกลุ่มผู้จัดทำออกเป็นกลุ่ม เป็นหน่วยงานที่ชัดเจน มีการคิดค้นรูปแบบลวดลายสีสันทันที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะของกลุ่ม ขององค์กร เพื่อการจดจำง่ายและเป็นที่สะดุดตาของผู้ชมและเพื่อการ ชนະເລີၤในการประกวด

บทที่ ๓

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ผู้วิจัยมีวิธีการดำเนินการวิจัยดังนี้

๓.๑ ประชากรตัวอย่าง

คณะผู้วิจัยใช้วิธีการเจาะจง (Purposive Sampling) โดยเลือกจากผู้ที่สามารถให้ข้อมูลเกี่ยวกับวัฒนธรรมและประเพณีผีตาโขน ประเพณีผีขนน้ำและประเพณีแห่ดอกไม้ของจังหวัดเลย นอกจากนี้ยังใช้เทคนิคการสโนว์บอล (Snow Ball) เพื่อการค้นหาผู้ให้ข้อมูลหลัก แยกออกได้ดังนี้

๓.๑.๑ เขตพื้นที่ตำบลนาซาว อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย ประกอบด้วย ปราชญ์ชาวบ้าน วัฒนธรรมตำบลพระสงฆ์ ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน และชาวบ้านในชุมชนที่สามารถให้ข้อมูลและแลกเปลี่ยนเรียนรู้วัฒนธรรมขนบและประเพณี

๓.๑.๒ เขตพื้นที่ตำบลด่านซ้าย อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย ประกอบด้วย ปราชญ์ชาวบ้าน วัฒนธรรมตำบล พระสงฆ์ ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน และชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่นที่สามารถให้ข้อมูลและร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้วัฒนธรรมขนบและประเพณี

๓.๑.๓ เขตพื้นที่ตำบลอาฮี อำเภอท่าลี่ จังหวัดเลย ประกอบด้วย ปราชญ์ชาวบ้าน วัฒนธรรมตำบล พระสงฆ์ ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน และชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่นที่สามารถให้ข้อมูลและแลกเปลี่ยนเรียนรู้วัฒนธรรมขนบและประเพณี

๓.๑.๔ อื่น ๆ ประกอบด้วย ตัวแทนจากวัฒนธรรมจังหวัด ตัวแทนจากสำนักงานการกีฬาและการท่องเที่ยว ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านวัฒนธรรมจังหวัดเลย

๓.๒ เครื่องมือและเทคนิคที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล

๓.๒.๑ แบบสอบถาม ใช้เก็บข้อมูลเกี่ยวกับความเป็นมา ความเชื่อ รูปแบบด้านศิลปกรรม ความสอดคล้องกับวิถีการดำเนินชีวิต การรับอิทธิพลจากวัฒนธรรมภายนอก

๓.๒.๒ แบบสัมภาษณ์ ใช้เก็บข้อมูลเกี่ยวกับแนวความคิดและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับประเพณีผีตาโขน ประเพณีผีขนน้ำและประเพณีแห่ดอกไม้

๓.๒.๓ แบบบันทึกข้อมูล เพื่อเก็บข้อมูลเชิงพฤติกรรมในรูปแบบและวิธีการเล่นผีตาโขน ประเพณีผีขนน้ำและประเพณีแห่ดอกไม้

๓.๒.๔ เทคนิคการสนทนากลุ่ม ใช้เก็บข้อมูลเกี่ยวกับข้อจำกัด เงื่อนไขและสิ่งที่เป็นความสำคัญของการละเล่น และใช้เก็บข้อมูลเกี่ยวกับรูปแบบของประเพณีที่สามารถนำมาประยุกต์เพื่อการออกแบบสร้างสรรค์ชุดการแสดง

๓.๒.๕ เทคนิคการจัดเวทีสาธารณะ ใช้เก็บข้อมูลความคิดเห็นและความรู้สึกจากผู้เกี่ยวข้องเกี่ยวกับการนำเอาอัตลักษณ์ของขนบประเพณีไปใช้ในการออกแบบเพื่อการแสดง

๒.๒.๖ เทคนิคการระดมความคิดเห็น ใช้สำหรับการเปิดโอกาสให้ผู้เกี่ยวข้องได้นำเสนอความคิดเห็นเกี่ยวกับประเพณีกับการรูปแบบการแสดง การใช้ดนตรี เครื่องแต่งกายและอุปกรณ์เพื่อการแสดง และใช้เก็บข้อมูล เกี่ยวกับผลของการคิดรูปแบบการแสดงจากบุคคลที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรม ความเชื่อ การจัดการท่องเที่ยว และการแสดง

๓.๓ การพัฒนาคุณภาพเครื่องมือในการวิจัย

- ๓.๓.๑ ศึกษาทฤษฎี หลักการและประเด็นการศึกษาจากเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
- ๓.๓.๒ สร้างเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล
- ๓.๓.๓ ตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือจากผู้เชี่ยวชาญ โดยผู้เชี่ยวชาญมีคุณสมบัติดังนี้
  - ๓.๓.๓.๑ เป็นผู้รับผิดชอบงานที่เกี่ยวข้องกับศิลปะและวัฒนธรรม หรือ
  - ๓.๓.๓.๒ นักวิชาการด้านศิลปะและวัฒนธรรม
- ๓.๓.๔ ปรับปรุงแก้ไขตามข้อเสนอแนะของผู้เชี่ยวชาญ

๓.๔ วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล

คณะผู้วิจัยดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูล มีรายละเอียดดังนี้
ข้อมูลเชิงคุณภาพ คณะผู้วิจัยลงพื้นที่ใน ๓ เขตพื้นที่ เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูล ด้วยการใช้อุปกรณ์ในการวิจัย ประกอบด้วย แบบสอบถาม แบบสัมภาษณ์ การสนทนากลุ่ม การจัดเวทีสาธารณะ และการศึกษาเอกสาร

๓.๕ ขั้นตอนการดำเนินการกิจกรรมการวิจัย

คณะผู้วิจัยมีขั้นตอนในการดำเนินการกิจกรรมการวิจัยดังนี้

๓.๕.๑ ขั้นการเตรียมการดำเนินการวิจัย

๓.๕.๑.๑ ประชุมคณะนักวิจัยเพื่อเตรียมความพร้อมในการดำเนินการกิจกรรมการวิจัย

๓.๕.๑.๒ ศึกษาข้อมูลที่เกี่ยวข้องจากหนังสือ วารสาร วิทยานิพนธ์ที่เกี่ยวข้อง

๓.๕.๑.๓ สร้างเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล

๓.๕.๑.๔ ตรวจสอบความเหมาะสมของเครื่องมือโดยผู้เชี่ยวชาญ

๓.๕.๑.๕ จัดเตรียมบุคลากร วัสดุอุปกรณ์สำหรับการเก็บรวบรวมข้อมูล

๓.๕.๒ ขั้นการศึกษาชุมชน

๓.๕.๒.๑ สร้างความสัมพันธ์กับชุมชนอย่างไม่เป็นทางการ

๓.๕.๒.๒ คณะผู้วิจัยออกเก็บรวบรวมข้อมูลชุมชน โดยมีการนัดหมายกับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลักโดยคนในชุมชนมีส่วนร่วมในการเรียนรู้

๓.๕.๓ ขั้นการถอดบทเรียน

๓.๕.๓.๑ จัดระเบียบข้อมูลจากเครื่องมือและเทคนิคในการวิจัยที่คณะผู้วิจัยได้ดำเนินการตามกระบวนการวิจัย

๓.๕.๓.๒ สรุปผลการศึกษาข้อมูลบริบทชุมชน

๓.๕.๔ ขั้นการตรวจสอบข้อมูลของชุมชน

๓.๕.๔.๑ จัดเวทีสาธารณะเพื่อการตรวจสอบข้อมูลกับชุมชน

๓.๕.๔.๒ แลกเปลี่ยนความคิดเห็นเกี่ยวกับข้อมูล

๓.๕.๕ ขั้นการระดมความคิดเห็นเพื่อถอดรหัสและตีความหมายประเพณีท้องถิ่นเพื่อนำสู่การออกแบบสร้างสรรค์ชุดการแสดง

๓.๕.๕.๑ จัดเวทีระดมความคิดเห็นเพื่อนำสัญญาณที่เป็นตัวแทนของชุมชนแต่ละชุมชนออกมา เพื่อนำไปเป็นข้อมูลสำหรับการออกแบบสร้างสรรค์ชุดการแสดงสำหรับการนำเสนอภาพลักษณ์การท่องเที่ยวจังหวัดเลย

๓.๕.๕.๒ การประชุมกลุ่มย่อยเพื่อการตีความสัญลักษณ์ของประเพณี เพื่อการนำเข้าสู่กระบวนการตีความหมายใหม่ในสำหรับการออกแบบสร้างสรรค์ชุดการแสดง

๓.๕.๖ ขั้นการออกแบบชุดการแสดง

ออกแบบสร้างสรรค์ชุดการแสดงสำหรับการนำเสนอภาพลักษณ์จังหวัดเลย โดยครอบคลุมถึงการออกแบบการแสดง การออกแบบเครื่องแต่งกายเพื่อการแสดง การออกแบบดนตรี การออกแบบอุปกรณ์ประกอบการแสดง

๓.๕.๗ ขั้นการคืนข้อมูลและนำเสนอชุดการแสดง

๓.๕.๘ การวิเคราะห์ข้อมูล

ข้อมูลเชิงคุณภาพ วิเคราะห์โดยการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis)

๓.๕.๙ การนำเสนอข้อมูลการวิจัย

ข้อมูลเชิงคุณภาพนำเสนอในรูปแบบการพรรณนาเชิงวิเคราะห์ (Descriptive Analysis)

บทที่ ๔

ผลการวิเคราะห์ข้อมูล

การวิจัยเรื่องการศึกษาอัตลักษณ์ประเพณีผีตาโขน ประเพณีผีขนน้ำ และประเพณีแห่ดอกไม้ : การออกแบบสร้างสรรค์ชุดการแสดงสำหรับการนำเสนอภาพลักษณ์การท่องเที่ยวจังหวัดเลย มีผลการวิเคราะห์ข้อมูลดังนี้

๔.๑ บริบทเกี่ยวกับประเพณีและการละเล่นของจังหวัดเลย

๔.๑.๑ บริบทเกี่ยวกับประเพณีผีตาโขน

๔.๑.๑.๑ ที่มาของประเพณีผีตาโขน

ผีตาโขนเป็นชื่อการละเล่นชนิดหนึ่ง โดยที่ผู้เล่นจะมีการทำหน้ากากผีตาโขนขึ้นมาเพื่อการสวมใส่ โดยที่หน้ากากผีตาโขนนั้นจะมีลักษณะที่น่าเกลียดน่ากลัว มีการสวมเครื่องแต่งกายที่มีดัดและเต็มไปด้วยสีสันทึบจากกลดลายของผ้าและการประดับตกแต่งจากเศษผ้าแล้วเข้าร่วมเดินในขบวนแห่ สำหรับการละเล่นผีตาโขนนั้นมีเฉพาะงานบุญประเพณีท้องถิ่นในเขตอำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย ชาวบ้านเรียกว่า “งานบุญหลวง” หรือบางคนก็เรียกว่า “งานบุญใหญ่”^๑ จากการศึกษา ของสนอง อุปลา^๒ พบว่า ประเพณีผีตาโขนนั้นเป็นการละเล่นที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรม คือการบวงสรวงบูชาวิญญาณผีบรรพชนกลุ่มชาติพันธุ์ไทยลาว โดยมีความเชื่อว่า “ต้นตระกูลนั้นเป็นผู้สร้างบ้านแปงเมือง เมื่อบรรพชนได้สิ้นชีวิตไปเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่น่าเกรงขาม มีอำนาจที่จะดลบันดาลให้เกิดความอุดมสมบูรณ์หรือความหายนะแก่บ้านเมือง”

คำว่า “ผีตาโขน” นั้น มาจากคำว่า “ผีตามคน” ลักษณะเฉพาะของชนิดนี้คือที่ขอบตามีขนขึ้นอยู่มาหลายและยาวผิดปกติ ตามความเชื่อมาจากการแห่พระเวสสันดรและนางมัทรีเข้าเมือง คนป่าที่เคยอยู่รับใช้และปรนนิบัติพระเวสสันดรและนางมัทรีหรือจะมาส่งพระเวสสันดรพระนางมัทรีและกัณหา ซาลี แต่ก็มี ความอายชาวบ้านที่มาส่งเนื่องจากไม่เคยเข้าเมืองมาก่อน ทำให้ต้องหาวัสดุต่าง ๆ มาปกปิดร่างกาย ดังนั้นเมื่อมีงานบุญหลวง ซึ่งเป็นงานประจำปีของชาวอำเภอด่านซ้าย จึงมีการจัดขบวนแห่พระเวสสันดร พระนางมัทรีและกัณหา ซาลีเข้าเมืองโดยมีคนป่าร่วมขบวนเดินเข้ามาส่งด้วย ดังนั้นในการแต่งกายเพื่อร่วมขบวนจึงมีการคิดสร้างเป็นผีตาโขนขึ้นมาเพื่อเลียนแบบคนป่าซื่อๆ จึงได้นำเอาเศษวัสดุที่เหลือใช้ในครัวเรือนมาประดิษฐ์เป็นชุดผีตาโขนจนเป็นประเพณี ดังปรากฏว่าวัสดุที่นำมาใช้ในการสร้างหน้ากากผีตาโขนนั้นมีการทำมาจากหวดหนึ่งซ้าวเหนียวและส่วนโคนของกาบต้นมะพร้าวแห้งนำมาจะเป็นช่องลูกตา และเขียนหน้าตาด้วยเขม่าไฟจากดินหม้อ ขมิ้น และปูนขาว นอกจากนี้ยังใช้เศษผ้าห่ม มุ้งเก่าที่ขาดและ/หรือจีวรของพระที่ไม่ได้ใช้แล้วนำมาสู่การปรับปรุงและคิดออกแบบสร้างสรรค์เป็นชุดเครื่องแต่งกายสำหรับผีตาโขน

^๑ ธรรมาสัน นียมรัตน์จรูญ. (๒๕๕๓). การออกแบบเรขศิลป์สำหรับงานประเพณีผีตาโขน. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปกรรมศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาานฤมิตศิลป์ ภาควิชาานฤมิตศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, หน้า ๙.

^๒ สนอง อุปลา. (๒๕๕๖). พัฒนาการประเพณีผีตาโขน อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการศึกษาเพื่อการพัฒนา บัณฑิตวิทยาลัย สถาบันราชภัฏเลย, หน้า ๑๕๕.

ภาพที่ ๔.๑ ขบวนแห่พระเวสสันดรเข้าเมืองในงานประเพณีผีตาโขน อำเภอด่านซ้าย

ภาพที่ ๔.๒ การแสดงเป็นคนป่าที่ร่วมขบวนส่งเสด็จพระเวสสันดรและนางมัทรีเข้าเมืองของเด็กในชุมชนอำเภอด่านซ้าย

ภาพที่ ๔.๓ พิธีสูขวัญทางศาสนาพราหมณ์แก่เจ้าพ่อกวอน
ที่มา พงศธร พินิจวัฒน์, ๒๕๔๘, หน้า ๑๑๓

นอกจากนี้ยังมีความเชื่อสายที่สองที่ว่า ประเพณีผีตาโชนกำเนิดมาจากพระธาตุศรีสองรักอันเป็นที่สถิตของดวงวิญญาณของชายหญิงที่รักกันมาก แต่ถูกผู้ใหญ่กีดกันจึงเข้าไปแอบอยู่ในอุโมงค์ที่กำลังก่อสร้างพระธาตุศรีสองรัก เมื่อช่างได้ทำการปิดอุโมงค์ก็ทำให้ชายหนุ่มและหญิงสาวเสียชีวิต กลายเป็น “เจ้าพ่อกวน” และ “เจ้าแม่นางเทียม” ที่คอยเฝ้าดูแลปกป้องรักษาพระธาตุศรีสองรัก และมีบริวารที่เป็นวิญญาณของคนตายมากมาย เมื่อถึงเทศกาลแห่งพระธาตุศรีสองรัก วิญญาณเหล่านั้นก็จะออกมาแห่แห่นด้วยจึงเป็นที่มาของประเพณีผีตาโชน

สำหรับการจัดงานบุญหลวงนั้นถือว่าการนำเอาบุญประเพณีสองอย่างตามขนบประเพณีปฏิบัติในฮีตสิบสองมารวมเข้าไว้ด้วยกัน ซึ่งก็หมายถึง การนำงานบุญประเพณีประจำเดือน ๑๒ เดือน ที่รวมเอา “บุญพระเวส” หรือ “บุญพระเวสสันดร” ซึ่งนิยมทำกันในเดือน ๔ และ งานบุญบั้งไฟ ที่นิยมทำกันในเดือน ๖ มารวมเข้าไว้ด้วยกัน โดยการจัดเป็นงานเดียวกันและเรียกงานดังกล่าวว่า “งานบุญหลวง” สำหรับงานบุญพระเวสสันดรนั้น เป็นบุญที่จัดขึ้นเพื่อการฟังเทศน์ เรื่องมาลัยหมื่นมาลัยแสน เทศสังกาส และเทศน์เรื่องพระเวสสันดรตามลำดับ โดยชาวบ้านเชื่อว่า “ใครฟังเทศน์ดังกล่าวจบในวันเดียว จะได้กุศลแรง และจะได้เกิดในยุครพระศรีอาริยมมาตรไตรโยในชาติหน้า ซึ่งเป็นยุคที่มีแต่ความสุข ส่วนงานบุญบั้งไฟนั้น เป็นงานบุญที่จัดทำขึ้นเพื่อเพื่อบูชาอารักษ์ หล็กเมือง เป็นประเพณีการขอฝน เมื่อทำบุญนี้แล้วชาวบ้านเชื่อว่า “จะช่วยดลบันดาลให้ฝนฟ้าได้ตกต้องตามฤดูกาล อันจะทำให้การเพาะปลูกพืชพันธุ์ต่างๆ ได้ผลดี” ส่งผลทำให้ประชาชนอยู่ดีกินดี มีความร่มเย็นเป็นสุข^๓

ภาพที่ ๔.๔ ขบวนแห่เจ้าแม่นางเทียมบนหลังม้า และขบวนพ้อนรำในประเพณีผีตาโชน

สำหรับกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับงานบุญหลวงก็คือ “งานบุญบั้งไฟ” มีการจัดขึ้นมาเพื่อการขอฝน โดยที่มีการจัดตั้งขบวนแห่บั้งไฟในพิธีกรรมโดยอยู่ร่วมกับงานในพิธีนมัสการพระธาตุศรีสองรักและประเพณีบุญหลวง ลักษณะที่โดดเด่นคือ การแห่บุญบั้งไฟและการจุดบั้งไฟเพื่อการถวายพญาแถน เพื่อให้พญาแถนนั้นได้ดลบันดาลให้ฝนฟ้าตกถูกต้องตามฤดูกาล รวมทั้งพิธีกรรมดังกล่าวยังเป็นการถวายบั้งไฟให้กับวิญญาณผีเจ้านายไปพร้อมกันด้วย สำหรับพิธีกรรมดังกล่าวมีเจ้าพ่อกวนเป็นสื่อกลางในการติดต่อสื่อสารระหว่างผีเจ้านายกับชาวเมืองด่าน

^๓ ธรรมาสัน นียมรัตน์จรูญ. (๒๕๕๓). การออกแบบเรขศิลป์สำหรับงานประเพณีผีตาโชน. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปกรรมศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาานภูมิศิลป์ ภาควิชาานภูมิศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, หน้า ๙.

ชาย ส่วนขบวนแห่ในพิธีกรรมนั้นจะมีบั้งไฟที่ถูกชาวบ้านช่วยกันหามาพร้อม โดยมีเจ้าพ่อกวนนึ่งอยู่บนส่วนหัวของบั้งไฟ ทั้งนี้ก็เพื่อแสดงให้เห็นว่า “เป็นการแห่บั้งไฟของชาวบ้านนั่นเอง”^๔

ส่วนพิธีกรรมในตอนเย็นนั้นถือว่าเป็นวันสุดท้ายของการพึ่งเทศน์พึ่งธรรม ชาวบ้านจะต้องมีการเตรียมตัวแห่ “กัณฑ์หลอน” โดยทางวัดโพชนชัยก็จะมีกัณฑ์มนต์พระภิกษุตามวัดต่าง ๆ มาร่วมในการเทศน์

๔.๒.๒.๒ ผู้ที่เกี่ยวข้องกับประเพณีผีตาโขน

ประเพณีผีตาโขนสมัยโบราณของชาวอำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลยนั้นจะมีผีตาโขนใหญ่และผีตาโขนน้อยร่วมในพิธีการถวายผีเจ้านายหลังจากที่พิธีเชิญพระอุปคุตเสด็จสิ้น และมีการบายศรีสู่ขวัญเจ้าพ่อกวนและเจ้าแม่นางเทียมจะออกมาต้อนรับ โดยการนำสุราข้าวปลา อาหารมาเลี้ยงผีตาโขนเพื่อเป็นการตอบแทน

สำหรับพิธีการบายศรีสู่ขวัญนั้น จัดทำขึ้นเพื่อบูชาอารักษ์лікเองและเป็นการบวงสรวงดวงวิญญาณอันศักดิ์สิทธิ์ของเจ้าในอดีต และเพื่อให้เป็นสิริมงคลแก่เจ้าพ่อกวนซึ่งเป็นตัวแทนของดวงวิญญาณอันศักดิ์สิทธิ์ ในส่วนของการทำบายศรีสู่ขวัญนั้นจะมีการนำไปตองมาตัดเป็นกลีบซ้อนกัน ๙ ยอด ๒ ชั้น โดยที่ชั้นที่ ๑ นั้น มี ๖ ยอด และชั้นที่ ๒ มี ๓ ยอด ต่อจากนั้นจึงมีการนำดอกไม้สีขาวมาเสียบตรงปลายกลีบใบตองทุกกลีบ แล้วจึงนำเส้นด้ายสีขาวมาพันรอบบายศรีสู่ขวัญชั้นละ ๓ รอบ เช่นเดียวกับการนำเครื่องเซ่นมาประกอบในพิธีกรรมการบายศรีสู่ขวัญ โดยการนำไปใส่ไว้ตรงกลางของพานบายศรี อันประกอบด้วย หมาก กล้วย เมี่ยง อ้อย ข้าวสาร ขนมคาวหวาน ไข่ดิบ ๑ ฟอง ไข่ต้ม ๑ ฟอง ไก่ต้ม ๑ ตัว ข้าวเหนียว ข้าวต้มมัด เหล้าขาว ๔ ขวด เทียนไขสีเหลือง เทียนเวียนศีรษะและเงินตามแต่จิตศรัทธา^๕

อย่างไรก็ตามประเพณีผีตาโขนเป็นการละเล่นที่สืบเนื่องกิจกรรมประเพณีของชาวบ้านนั้นจะมีเจ้าพ่อกวนเป็นผู้นำในการทำกิจกรรม การเป็นผู้นำในขบวนแห่ การเข้าทรงและกำหนดวันเล่นผีตาโขน การละเล่นผีตาโขนยังเป็นพิธีปฏิบัติทั้งในเชิงความเชื่อถือในเรื่องภูตผีและวิญญาณ ศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์เกี่ยวกับศาสนาพุทธคือการแห่พระเวสสันดรเข้าเมือง เกี่ยวศาสนาพราหมณ์คือพิธีบายศรีสู่ขวัญและเกี่ยวกับภูตผีคือการอัญเชิญดวงวิญญาณผีเจ้านายในอดีตมาเข้าทรงและขออนุญาตก่อนจัดงานบุญหลวงและมีการแห่ขบวนผีตาโขนไปคารวะ “เจ้าพ่อกวน” เจ้าแม่นางเทียม” ซึ่งเป็นผู้ที่ให้ดวงวิญญาณในอดีตเข้าทรง^๖ ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่า หัวใจสำคัญของพิธีกรรมในรูปแบบของการแห่พระในประเพณีบุญหลวงนั้น อยู่ที่การอัญเชิญพระพุทธรูป ซึ่งเป็นองค์สมมติแทนพระพุทธรูปเจ้ามายังบริเวณพิธีการบายศรีสู่ขวัญและแห่ไปยังวัดโพชนชัย วัดที่เป็นศูนย์กลางทางพุทธศาสนาของชาวอำเภอด่านซ้าย ในพิธีกรรมนี้จะมีทั้งพระสงฆ์ ผู้เฒ่าผู้แก่ พวกเขาเล่นผีตาโขน คนที่เล่นเป็นคนป่า ทั้งบั้ง ตลอดจนการใช้เครื่องดนตรี

^๔ รัตนา แสงสว่าง. (๒๕๕๒). **ห้องสมุดผู้สูงอายุ**. เลย : คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย, หน้า ๑๔๓.

^๕ ศูนย์วัฒนธรรม จังหวัดเลย และคณะ. (๒๕๔๐). **สมบัติเมืองเลย**. เลย : รุ่งแสงธุรกิจการพิมพ์, หน้า ๘๑.

^๖ กาญจนา สวนประดิษฐ์. (๒๕๓๓). **ผีตาโขน : ศึกษาเฉพาะกรณีอำเภอด่านซ้าย**. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาไทยคดีศึกษา (เน้นมนุษยศาสตร์) มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, หน้า ๑๖๙-๑๗๙.

ต่างๆ เข้ามาร่วมบรรเลงและสร้างความครื้นเครงให้กับขบวนแห่ รวมถึงยังมีขบวนแห่ขึงไฟที่จะนำไปใช้จุดหลังจากเสร็จพิธีแห่ด้วย^๗

ภาพที่ ๔.๕ ผีตาโขนใหญ่ที่เป็นเพศชายและเพศหญิงเข้าร่วมขบวนแห่ในประเพณีการละเล่นผีตาโขน

สำหรับบทบาทหน้าที่ของเจ้าพ่อกวน ก็คือการติดต่อสื่อสารระหว่างผีเจ้านายกับชาวบ้านเพื่อให้การดำเนินกิจกรรมการละเล่นผีตาโขนของอำเภอด่านซ้ายดำเนินไปด้วยดีและพิธีกรรมนี้ก็มีการปฏิบัติซ้ำกันทุกปี โดยที่เจ้าพ่อกวนจะมีหน้าที่ในการจัดเลี้ยงวิญญาน ซึ่ง สุรียา บรรพลา^๘ กล่าวว่า เจ้าพ่อกวนเป็นผู้ชายจะมีตำแหน่งผู้เข้าทรง ขณะทำพิธีเช่นไหว้ประจำปี เจ้าพ่อกวนนี้ถูกแต่งตั้งโดยวิญญานพระเสื้อเมืองมาเข้าทรงผู้นำ ซึ่งการแต่งตั้งเจ้าพ่อกวนนี้ ปกติเมื่อเจ้ากวนถึงแก่กรรมหรือมีการถอดถอนออกจากตำแหน่งด้วยประพตติที่ไม่เหมาะสมหรือชราภาพ ไม่สามารถปฏิบัติหน้าที่ได้ การแต่งตั้งเจ้ากวนตามประเพณีที่มีการปฏิบัติสืบต่อกันมาก็คือ มักมีการแต่งตั้งลูกหรือหลานของเจ้ากวนเป็นผู้สืบแทนต่อไป อย่างไรก็ตามที่ผ่านมามีเจ้ากวนจะเป็นผู้สืบทอดมาจากเชื้อสาย “เชื้อบุญมี” เท่านั้น สำหรับการแต่งกายของเจ้าพ่อกวนในพิธีกรรมนั้น ก็จะแต่งให้มีความแตกต่างจากชาวบ้านโดยทั่วไป คือไว้ผมยาวเกล้าผมไว้ทางซ้าย ท้ายห้อย ใช้ผ้าขาวคาดศีรษะอยู่เสมอ นุ่งผ้าโจงกระเบนและเสื้อขาวแขนยาวคล้ายราชปะแตน อย่างไรก็ตามสิ่งที่เจ้าพ่อกวนจะต้องยึดมั่นก็คือการประพตตนเป็นคนดี ยึดมั่นในศีลธรรมและช่วยเหลือสังคมด้วย

จากการศึกษาของ รัตนา แสงสว่าง^๙ พบว่า เมื่อคณะผู้รักษาวัฒนธรรมในงานเดือน ๘ พอรู้ว่าจะจัดงานล่วงหน้า ๓-๔ วัน เจ้าพ่อกวน พ่อแสน นางแต่ง เจ้าแม่นางเทียมจะนำพี่น้องเข้าวัดเพื่อเตรียมข้าวของเครื่องใช้ต่าง ๆ ในวัดโพนชัย เจ้าพ่อกวนจะนำเอาไม้ไผ่มาจำลองเพื่อเป็นองค์ประกอบของงานบุญหลวง โดยมีตาบ หอก ปืน ดอกบัว ดอก

^๗ สอนง อุปลา. (๒๕๔๖). พัฒนาการประเพณีผีตาโขน อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาศึกษาศึกษาเพื่อการพัฒนา บัณฑิตวิทยาลัย สถาบันราชภัฏเลย, หน้า ๑๕๕.

^๘ สำนักวัฒนธรรมจังหวัดเลย. (๒๕๔๗). พระธาตุศรีสองรัก ดินแดนแห่งสัจจะและไมตรีอำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย. เลย : รุ่งแสงธุรกิจการพิมพ์, หน้า ๔๙-๕๐.

^๙ รัตนา แสงสว่าง. (๒๕๕๒). ห้องสมุดผู้สูงอายุ. เลย : คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย, หน้า ๑๓๖.

ปืบ อย่างละร้อยละพัน ฝ่ายเจ้าแม่นางเทียมจะจัดทำทางพันชั้น จัดเตรียมตกแต่งใส่อารามหลวง พอรอบ ๓ มื้อ สำหรับการตกแต่งจะมีจุดเด่นที่สำคัญคือ ต้นกล้วย ต้นอ้อยเอามาปักไว้ ๔ ทิศ ภายในอาราม แล้วดำเนินการทำห้างอุปคุตไว้ ๔ มุม พอวันรุ่งขึ้นซึ่งเรียกว่า “มื่อโฮม” หรือวัน เปิดงาน

โดยที่เวลาประมาณตี ๔ เศษๆ เจ้าพ่อกวนจะมอบให้คณะแสน ไปวัดโพนชัย ไปบวชพราหมณ์ ชีพราหมณ์ ไปรับศีล ๘ จากนั้นจึงแห่กลับมายังวัดโพนชัยตรงไป ยังเส้นทางสู่ม่าน้ำหมัน ในบริเวณจุดที่มาบรรจบกันระหว่างแม่น้ำอุ่นและแม่น้ำศอก หรือที่ เรียกว่า “บริเวณปากแม่น้ำหมัน ที่อยู่บริเวณบ้านเดินกับบ้านเหนือ” แล้วงมเอาพระครุฑขึ้นมา โดยผู้งมมหาครุฑ ก็คือ พ่อแสนเมืองจันทร์ โดยงม ๓ ครั้ง จึงจะได้พระครุฑ ซึ่งจะมีการใช้หิน จำลองมาอุปโลกน์ว่าเป็น “พระอุปคุต” ขึ้นมาริมฝั่งแม่น้ำ จากนั้นจึงเชิญเจ้าแสนเมือง พ่อแสน และชาวบ้านร่วมขบวนแห่แห่นมายังวัดโพนชัย มาเชิญพระอุปคุตขึ้น ๔ ทิศ ทิศแรกคือทิศ ตะวันออก ทิศที่ ๒ คือทิศเหนือ ทิศที่ ๓ คือ ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ และทิศที่ ๔ คือทิศใต้ จากนั้นชาวบ้านจะร่วมกันจัดขบวนแห่เดินแห่แห่นไปรอบวัดโพนชัย ๓ รอบ เมื่อเสร็จพิธีแล้ว ชาวบ้านจะเดินทางมารวมตัวกันที่บ้านเจ้าพ่อกวน หรือที่เรียกว่า “เฮือนใหญ่” ซึ่งจะมีการแต่งขัน ขึ้นเพื่อครอบเจ้านาย แล้วจึงขอเอาเสื้อผ้าของเครื่องทรงมาเล่นผีตาโขน หรือ เล่นบุญหลวง โดยมีผ้าสีดำ สีแดงแขวนอยู่หน้าบ้านเจ้ากวน เพื่อให้เจ้ากวนนำออกมาแจกจ่ายแก่พ่อแสน ซึ่งต่อมาก พ่อแสนและชาวบ้านจะสวัญให้กับเจ้าพ่อกวน เจ้าแม่นางเทียม แล้วเจ้าแม่นางเทียมและ ชาวบ้านจะช่วยกันผูกแขนสวัญให้กับเจ้าพ่อกวนจึงแล้วเสร็จพิธี และในเวลา ๙.๐๐ นาฬิกา เจ้า พ่อกวนจะนำหน้าเจ้าแม่นางเทียมเพื่อนำขบวนแห่ไปยังวัดโพนชัย เพื่อพาพี่น้องร่วมการเล่นบุญ

อย่างไรก็ตามในการกำหนดพิธีการในการจัดงานประเพณีบุญ หลวงนั้นก็ยังคงมีการปฏิบัติเหมือนเช่นเดิมนั้นก็คือ (๑) ในการกำหนดวันทำบุญและการเตรียม กำหนดวันทำบุญนั้น ซึ่งจะมีการประชุมคณะกรรมการและชาวบ้าน เพื่อการวางแผนและการ จัดเตรียมงาน สำหรับในปัจจุบันนั้นเทศบาลตำบลด่านซ้ายและการท่องเที่ยวก็ถือว่าเป็นผู้มี บทบาทในการเข้ามาจัดการเพื่อการส่งเสริมการท่องเที่ยวของจังหวัดเลย (๒) พิธีกรรมการ อัญเชิญพระอุปคุตขึ้นจากแม่น้ำ โดยจะมีพิธีอัญเชิญในช่วงเช้าของวันแรก โดยการอัญเชิญขึ้นมา จากลำน้ำเลยหรือลำน้ำที่อยู่ใกล้เคียง โดยมีความเชื่อที่ว่า “พระอุปคุตเป็นพระอรหันต์ผู้มี อิทิฤทธิ์ เนรมิตกุฎิแก้วอยู่ในท้องมหาสมุทร เมื่อพระเจ้าอโศกมหาราชทรงสร้างพระสถูปบรรจุ พระบรมสารีริกธาตุเสร็จก็จะทำการฉลอง แต่ทรงวิตกว่า พญามารจะเข้ามาขัดขวาง เหล่า พระสงฆ์สาวกของพระพุทธองค์จึงพร้อมกันช่วยอาราธนาพระอุปคุตมาช่วยคุ้มครองพระสถูป เมื่อ พญามารมารบกวนพิธีเฉลิมฉลองตามที่คาดไว้ พระอุปคุตก็สามารถที่จะแก้ไขปัญหาต่างๆได้ทุก ครั้งไป” ดังนั้น จึงถือเป็นประเพณีในการอัญเชิญพระอุปคุตให้มาช่วยปกป้องภัยอันตรายต่างๆ และให้เกิดความสงบเรียบร้อยต่อพิธีกรรมต่าง ๆ สืบต่อมา

ภาพที่ ๔.๖ ขบวนแห่พระอุคุตจากลำน้ำหมันสู่วัดโพชนชัย
ที่มา พงศพร พินิจวัฒน์, ๒๕๔๘, หน้า๑๑๓

สำหรับขบวนแห่พระอุคุตนั้นประกอบด้วย เครื่องอัฐบริหาร ได้แก่ บาทร ไตรจีวร กาน้ำ กระโถน รongเท้า โดยมีการแห่แห่นไปยังที่ท่าหน้า ซึ่งสมมุติว่าเป็นที่สถิตของพระอุคุต แล้วจึงทำพิธีอารธนาพระอุคุต โดยการสมมติก้อนหินขึ้นมาแทน แล้วอัญเชิญใส่พานแห่แห่นมายังศาลาการเปรียญ โดยมีการแห่เวียนประทักษิณ ๓ รอบ แล้วจึงอัญเชิญขึ้นประดิษฐานบนหอนพระอุคุตระหว่างพิธีบุญมหาชาติ ซึ่งก็จะต้องมีผู้คอยปรนนิบัติพระอุคุตด้วย เช่น มีการถวายภัตตาหาร ฯลฯ และหลังจากเสร็จพิธีบุญมหาชาติก็จะต้องมีการอัญเชิญพระอุคุตกลับไปสถิตยังที่เดิม สำหรับ (๓) ในพิธีแห่พระเวสสันดรกลับเมืองนั้น ถือว่าเป็นพิธีกรรมที่มีการสมมติว่า “เป็นสถานที่แห่งใดแห่งหนึ่งในป่าหิมพานต์ โดยมีคนสวมเครื่องแต่งกายเป็นพระเจ้ากรุงสัจชัย นางผุสดี พระเวสสันดร นางมัทรี กัณหา ชาลี แล้วอัญเชิญ ๖ กษัตริย์เข้าเมือง”

ภาพที่ ๔.๗ เจ้าพ่อกวน และ นางเทียมทรงม้า

ซึ่งชาวอำเภอด่านซ้าย จะเข้าร่วมทำพิธีแห่พระเวสสันดรในบ่ายวันเดียวกับการแห่พระอุคุต สำหรับในพิธีดังกล่าวนี้จะมีทั้งขบวนม้าจำลอง ผู้คนที่เดินทางเข้ามาร่วมกันอย่างมากมาย และหลังจากนั้นในช่วงเย็นจึงเข้าสู่พิธีการเจริญน้ำพระพุทธรณ์ การเทศน์ปัญญาบารมี การสวดอติปิโตโส โภธิสัตว์และการเทศน์มัลลย์หมื่นมัลลย์แสน ส่วนพิธีกรรมต่อไปก็คือ (๔) พิธีแห่กัณฑ์หลอน คำว่า “กัณฑ์หลอน” ก็คือ ต้นเงินที่มีการจัดทำขึ้นมาแล้วจึงทำการรวบรวมไปเป็น

กัณฑ์เทศน์ ซึ่งก็มีบางกัณฑ์ที่ชาวบ้านได้ช่วยกันบริจาคทรัพย์สินโดยไม่มีคนใดคนหนึ่งเป็นเจ้าของ กัณฑ์ แล้วจึงช่วยแห่มาจากหมู่บ้านไปถวายพระที่เทศน์กัณฑ์มัทรี อย่างไรก็ตามส่วนใหญ่มาแล้ว จะมีการอาราธนาพระที่แห่เสด็จมาเทศน์^{๑๐}

๔.๒.๒.๓ ลักษณะการเล่นผีตาโขน

ประเพณีผีตาโขนอำเภอด่านซ้าย แบ่งออกเป็นผีตาโขนน้อย และผีตาโขนใหญ่ สำหรับ “ผีตาโขนน้อย” จากการศึกษาพบว่า มีการเล่นมาตั้งแต่สมัยโบราณ สาเหตุที่เรียกว่า “ผีตาโขนน้อย” นั้นเป็นเพราะสัดส่วนและขนาดเท่ากับรูปร่างของคนจริงที่ซ่อน อยู่ภายใน ส่วนผีตาโขนใหญ่นั้นช่างชาวบ้านจะสร้างให้มีขนาดรูปร่างที่ใหญ่โตกว่าตัวจริงของคน ถึงสองเท่า วัสดุที่นำมาสร้างนั้นชาวบ้านจะช่วยกันขึ้นโครงสร้างของหุ่นด้วยไม้ไผ่โดยนำมาทำเป็น ตอก จากนั้นจึงนำมาประกอบเป็นโครงสร้างของผีตาโขนเพศชาย และผีตาโขนเพศหญิง อย่างละ หนึ่งตัว โดยมีความเชื่อดั้งเดิมว่า “เดิมคนโบราณเป็นคนที่มรูปร่างสูงใหญ่ สูง ๘ ศอก การสร้างผี ตาโขนใหญ่นั้นมีมากกว่า ๕๐ ปี โดยมีนายเกี้ยว เนตรผง เป็นผู้สร้างคนแรก หลังจากนั้นก็มีผู้สืบทอดต่อมาคือ นายกวนใจ หมื่นโสม

ภาพที่ ๔.๘ ผีตาโขนเล็กที่ถูกออกแบบในรูปแบบลักษณะต่างๆ

อย่างไรก็ตามประเพณีผีตาโขนใหญ่ที่เข้ามาอยู่ร่วมขบวนแห่ผีตาโขนนั้น ได้มีการรับมาอิทธิพลและรูปแบบทางความคิดมาจากหมู่บ้านแก่นท้าว เมืองแก่นท้าว แขวงไชยบุรี ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว โดยผีตาโขนใหญ่นี้จะมีรูปลักษณ์ที่จำลองแบบมาจากร่างกายของคนโบราณ ก่อนที่จะมีสร้างนั้นผู้สร้างต้องมีการแต่งกาย ชั้น ๕ ชั้น ๘ มีดอกไม้ขาวและเทียนขาวอย่างละ ๕ คู่ และ ๘ ๕ ขอขมาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ก่อนการสร้างผีตาโขน โดยมีความเชื่อเดียวกับ “ผีปู่เยอ ย่าเยอ” ที่มีตำนานกล่าวกันว่า “ปู่เยอ ย่าเยอ” ทั้งสอง

^{๑๐} ไชยวุฒิ มนตรีรักษ์ ประยงค์ อัมจักร สัมฤทธิ์ สุภามา และอภิญา กรรณ. (๒๕๔๘). แม่น้ำเลยสายน้ำของคนไทยเลย. ขอนแก่น : เพ็ญพรินทร์, หน้า๑๔-๒๔.

ต้องเสียชีวิตเพราะเครื่องเขากาดล้มทับ เนื่องจากรับอาสาที่จะไปตัดเครื่องเขากาดไม่ให้มาบดบังแสงอาทิตย์ ชาวลาวจึงได้มีการจัดพิธีกรรมแห่ปู่เยอ ย่าเยอผู้เป็นบรรพบุรุษของชาวลา

จากการศึกษาพบว่า ในงานประเพณีผีตาโขนนั้น คนถือว่าเป็นองค์ประกอบที่มีความสำคัญที่สุด โดยเฉพาะผู้เล่นผีตาโขนที่มีทั้งผู้เล่นที่ต้องการสืบทอดประเพณีและวัฒนธรรม โดยเฉพาะการละเล่นเพื่อถวายวิญญาณผีเจ้านายและร่วมขบวนแห่พระเวสสันดร ส่วนคนอีกประเภทหนึ่งคือ การเล่นผีตาโขนเพื่อร่วมกิจกรรมของทางราชการในขบวนแห่ประเพณีผีตาโขน ดังที่ กาญจนา สอนประดิษฐ์^{๑๑} ได้มีการค้นพบว่า “การละเล่นผีตาโขนนั้นมีลักษณะที่โลดโผน ไม่นิ่ง ดูซุกซน แต่มีความสนุกสนาน ทั้งนี้เป็นเพราะมีผู้ชายเป็นผู้เล่นส่วนใหญ่” นอกจากนี้จากการศึกษาของ สอนง อุปลา^{๑๒} ยังพบอีกว่า การพัฒนาการด้านยุคสมัยนั้นก็จะส่งผลทำให้มีผู้หญิงได้เข้ามามีบทบาทในการเล่นผีตาโขนในปัจจุบันมากขึ้น และมีการละเล่นเป็นกลุ่ม เช่นเดียวกับผู้ชาย แต่ที่มีความโดดเด่นก็คือการเต้นมีความพร้อมเพรียงกันและเหมือนกัน ส่งผลทำให้เกิดภาพลักษณ์ของความงามแบบใหม่ขึ้นในพื้นที่ทางวัฒนธรรมและประเพณีผีตาโขน

สำหรับการละเล่นผีตาโขนเล็กแต่เดิมในอดีตนั้นจะเล่นถวายวิญญาณผีเจ้านาย กลุ่มผีตาโขนจะออกเล่นแต่เช้าหลังพิธีเบิกอุทิศแล้วในวันแรก แต่ในปัจจุบันการละเล่นมีการปรับเปลี่ยนไป อย่างไรก็ตามการละเล่นผีตาโขนนั้นก็ล้วนเป็นไปและมีความเกี่ยวข้องกับความเชื่อที่เกี่ยวกับภูตผีวิญญาณและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวอำเภอด่านซ้ายมีความเชื่อถือ โดยเฉพาะผีบรรพบุรุษ เช่น ผีเจ้าเมืองกลาง เจ้าแสนเมือง เจ้าองค์ลาวและเจ้าองค์ไทย ซึ่งส่วนใหญ่แล้ว ชาวบ้านจะเรียกดวงวิญญาณเหล่านี้ว่า “เจ้านาย” โดยที่เจ้านายก็จะสถิตอยู่ในสถานที่ต่างๆ เช่น เมืองวังที่สถิตที่หอบหึ่งเจ้าพ่อกวน^{๑๓}

ภาพที่ ๔.๔ กลุ่มผีตาโขนเล็กที่มีการออกแบบลวดลายของหน้ากากและเสื้อผ้าเครื่องแต่งกายตามรสนิยมของผู้เข้าร่วมประเพณี

^{๑๑} กาญจนา สอนประดิษฐ์. (๒๕๓๓). ผีตาโขน : ศึกษาเฉพาะกรณีอำเภอด่านซ้าย. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาไทยคดีศึกษา (เน้นมนุษยศาสตร์) มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, หน้า ๑๓๙.

^{๑๒} สอนง อุปลา. (๒๕๔๖). พัฒนาการประเพณีผีตาโขน อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการศึกษาเพื่อการพัฒนา บัณฑิตวิทยาลัย สถาบันราชภัฏเลย, หน้า ๑๓๑.

^{๑๓} ไทยโรจน์ พวงมณี. (เมษายน-พฤษภาคม, ๒๕๔๖). หน้ากากผีตาโขน. วารสารดอกจาน. ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๔, หน้า ๑๗-๒๓.

๔.๒.๒.๔ การละเล่นอื่นๆที่ประกอบในงานประเพณีผีตาโขน

การละเล่นอื่นๆที่ประกอบอยู่ในงานประเพณีผีตาโขนที่นอกเหนือจากผีตาโขนแล้วนั้นในงานบุญหลวงยังมีการละเล่นอื่น ๆ ที่สามารถสร้างความครื้นเครงและสร้างความสนุกสนานให้กับผู้เข้าร่วมงานและนักท่องเที่ยวด้วย

๑) การเล่นบักแบ้น

บักแบ้น หมายถึง การเล่นรูปอวัยวะเพศชายและหญิง โดยการประดิษฐ์จากต้นจิ้งแล้วทาสี บักแบ้นบางอันจะมีขนาดใหญ่ชาวบ้านที่นำมาเล่นจะเล่นโดยการแบกไว้บนบ่าแล้วเดินแห่แห่นไปร่วมขบวนด้วย หรืออาจจะมีการทำบักแบ้นให้เป็นขนาดเล็กและนำมาทำการร้อยรูปอวัยวะเพศเพื่อการผูกธนูรอบเอว สำหรับในประเพณีผีตาโขนนั้นผู้เล่นก็จะมี การเดินเคลื่อนย้ายตัวเองไปในหลายๆมุมของขบวนแห่ เพื่อที่จะหยอกเข้ากับนักท่องเที่ยวที่เดินทางมาเที่ยวชม พร้อมกับกำบังกลไกของหุ่นบักแบ้นที่นอนอยู่บนบ่าให้เกิดการเคลื่อนไหวตอบรับกับคนดู เพื่อสร้างความสนุกสนานและความขบขันให้เกิดขึ้น

นอกจากนี้ยังมีการสร้างเป็นรูปการร่วมเพศระหว่างชายหญิง สำหรับการสร้างบักแบ้นของชาวบ้านในชุมชนด้านซ้ายเพื่อนำมาเข้าร่วมขบวนแห่นั้นมีความเชื่อที่ว่า “ในการจัดงานบุญหลวงที่ใหญ่โตนั้นก็มักที่จะมีหนุ่มมารเข้ามาผจญ และมารเหล่านี้จะทำให้เสียพิธี ดังนั้นเพื่อเป็นการป้องกันมารของชาวอำเภอด่านซ้าย จึงต้องทำการนิมนต์พระอุปคุตมาเป็นประธาน เหตุเพราะมารนั้นจะกลัวพระอุปคุต” สำหรับการสร้างรูปอวัยวะเพศประกอบการละเล่นก็เพื่อให้พวกมารหลงระเริง มีความสนุกสนานกับอวัยวะเพศและหลงชมการละเล่นแปลก ๆ จนลืมตัวที่จะมาเกาะกระหราน อาละวาดหรือขัดขวางงานบุญไม่ให้มารดำเนินการต่อไปได้ ดังนั้นการทำบักแบ้นมาร่วมในงานจึงทำให้งานดำเนินการได้อย่างลุล่วง

ภาพที่ ๔.๑๐ การเล่นบักแบ้นของชาวบ้านในเขตอำเภอด่านซ้าย

การละเล่นชนิดนี้นั้น สมัยก่อนชาวบ้านมักจะนำเอาไม้ท่อนขนาดเล็กโตเท่าหัวแม่มือหรือนิ้วมือยาวประมาณ ๑ คืบ เอามาทำเป็นรูปอวัยวะเพศชาย แล้วร้อยเป็นพวงยาว ผูกติดเข้ากับธนูรอบเอวและบางคนก็อาจมีการนำเอาวัตถุบางอย่างมาทำเป็นรูปอวัยวะเพศหญิง เพื่อนำมาประกอบการละเล่นด้วย สำหรับจุดมุ่งหมายในการเล่นก็คือ ความ

สนุกสนานและความขบขัน ซึ่งการเล่นดังกล่าวมาก็ไม่ได้ถือว่าเป็นเรื่องที่หยาบโหลนหรือหยาบคายใด ๆ เลย^{๑๔}

๒) การเล่นเกมขยตัวม่อน

การเล่นขยตัวม่อนนั้นถือว่าเป็นการจำลองเอาภาพวิถีการดำเนินชีวิตของชาวบ้านที่มีการปลูกหม่อนเลี้ยงไหมนำมาเสนอให้กับนักท่องเที่ยวได้ชมและยังเป็นการสร้างสีสันแห่งวิถีแห่งการดำเนินชีวิตเพิ่มเติมให้กับขบวนแห่ของคุ้มหมู่บ้านในแต่ละคุ้มด้วย กลุ่มชาวบ้านประมาณ ๕-๖ คนจะถืออุปกรณ์ประกอบการเล่นดังเช่น กระจาดใส่ใบหม่อนและตัวไหมเดินมาร่วมขบวนพร้อมกับการหยอกเย้ากันระหว่างกลุ่มในลักษณะเหมือนกับบอญเลี้ยงไหมที่บ้าน การนำเสนอภาพลักษณะดังกล่าวมานั้นก็มีเป้าหมายเพื่อ การสร้างความรู้ความเข้าใจให้กับคนนอกพื้นที่ที่เข้ามาชมในประเพณีนี้นั่นเอง ซึ่งในการเล่นนี้ ผู้เล่นก็จะนำอุปกรณ์ที่ใช้ในการเล่นเลี้ยงทั้งตัวไหม ใบหม่อน และมีการนำตัวอย่างรังไหมจริงมาเป็นองค์ประกอบร่วมของการแสดงในขบวนแห่ด้วย

๓) การเล่นเกมทอดแห

การเล่นทอดแหเป็นการจำลองภาพของชาวบ้านผู้ชายที่ต้องทำมาหากินด้วยการทอดแหหาปลาเสนอ เพื่อให้ผู้เข้าร่วมงานและชมขบวนแห่นั้นได้เห็นถึงสภาพวิถีการดำเนินชีวิตของชาวบ้านเกี่ยวกับการหาเลี้ยงปากเลี้ยงท้องเพื่อการยังชีพสำหรับองค์ประกอบในการเล่นนี้คือ แห ซึ่งเป็นเครื่องมือที่ชาวบ้านใช้ในการหาปลา เมื่อนำมาอยู่ร่วมกับขบวนแห่ก็จะสื่อให้เห็นถึงความเกี่ยวข้องกับแม่น้ำลำคลองที่ถือว่าเป็นชีวิตของชาวบ้านซึ่งในทางภูมิศาสตร์แล้ว อำเภอด่านซ้ายจะอยู่ติดกับลำน้ำเหือง และแม่น้ำหมัน ซึ่งแม่น้ำดังกล่าวนั้น ชาวบ้านก็จะมีการนำน้ำจากแม่น้ำขึ้นมาใช้สำหรับการเกษตรกรรม การใช้อุปโภคบริโภค และยังใช้ในการหาอาหารและทรัพยากรอย่างปลาที่มีความหลากหลายอยู่ในแม่น้ำอีกด้วย

สำหรับการเล่นที่ชาวบ้านนำการเล่นการทอดแหมาเล่นในประเพณีผีตาโขนนั้นก็เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของขบวนแห่ สร้างสีสัน ความหลากหลายให้เกิดขึ้น และยังสร้างความสัมพันธ์ระหว่างผู้เล่นในหมู่บ้านเดียวกันด้วย สำหรับผู้เล่นนั้นส่วนใหญ่จะแสดงโดยผู้ชายวัยกลางคน ด้วยการจับแหอย่างตะมัดตะแมงจากนั้นจึงทำการเหวี่ยงแหไปในพื้นที่ว่างของถนนที่เดินพาเหรด เมื่อเหวี่ยงไปแล้วก็จะทำท่าทางเลียนแบบการหาปลาในแม่น้ำลำคลองจริง มีการจับปลาที่ทอดติดแหจากนั้นก็จับเข้าข้องที่แขวนไว้ที่เอวด้วย ซึ่งการเล่นดังกล่าวมานั้นชาวบ้านก็จะมีการสร้างสรรค์ลีลาท่าทางต่าง ๆ อย่างหลากหลายและสนุกสนาน อันเป็นการเลียนแบบจากวิถีชีวิตจริง ๆ ออกมา โดยมีเป้าหมายเพื่อสร้างความคึกคักและคึกครื้นให้กับบรรยากาศในขบวนแห่เป็นสำคัญ

๔) การเล่นเกมช้อนปลา

การเล่นช้อนปลาเป็นกิจกรรมการทำมาหากินของฝ่ายหญิงที่มีการนำสวิงมาช้อนปลาตามแม่น้ำลำคลอง เพื่อการช้อนหา กุ้ง หอย ปู ปลาขนาดเล็กที่อยู่

^{๑๔} ธรรมาสัน นียมรัตน์จรูญ. (๒๕๕๓). การออกแบบเบรชศิลป์สำหรับงานประเพณีผีตาโขน. วิทยานิพนธ์ปริญญา

ตามริมคลองริมตลิ่ง ผู้เล่นก็จะแสดงลีลาเลียนแบบวิถีชีวิตของชาวบ้านในการช้อนปลาด้วยสวิงในชีวิตจริง โดยที่ผู้แสดงก็จะทำท่าทางประกอบจังหวะของดนตรีคล้ายกับการเข็งสวิง

๕) การเล่นควายตุ้

ควายตุ้ หมายถึง ควายตัวผู้ที่มีลักษณะเป็นควายตัวใหญ่ใช้ในการไถนา และเทียมเกวียนในสมัยโบราณ ในการละเล่นควายตุ้นั้นผู้เล่นจะต้องสร้างความตึงด้วยกระดาษและวัสดุในท้องถิ่น ตรงกลางหลังของควายตุ้จะมีการเจาะรูให้ผู้เล่นยืนอยู่ตรงกลาง มีการใช้สายร้อยรอบตัวควายและนำมาทอไว้บนป่าของผู้เล่นทั้งสองข้าง จากนั้นผู้เล่นจะต้องมีการเดินไปข้างหน้าเพื่อการเคลื่อนไหวแทนการเดินของควาย ผู้เล่นจะมีการทำท่าทางไล่ควาย หรือการต้อนควายให้เดินลงในหนองน้ำ ส่วนควายนั้นก็จะมีการส่ายหัว ลงอาบน้ำ กินหญ้า ซึ่งการแสดงก็ขึ้นอยู่กับจินตนาการของผู้เล่นแต่ละคนที่มีความผูกพันอยู่กับควายว่ามาน้อยเพียงใด สำหรับผู้เล่นควายตุ้นั้นอาจมี ๑ คน หรือ ๒ คน ก็ได้ โดยผู้เล่นคนหนึ่งจะมีหน้าที่นั่งอยู่บนหลังควาย ส่วนผู้เล่นรายอื่น ๆ ก็อาจมีการสร้างหุ่นด้วยไม้ไผ่สานเป็นรูปของม้า ช้าง เสือ แรด แต่ถ้าไม่มีการสร้างทั้งตัวก็อาจเลือกสัญลักษณ์อย่างใดอย่างหนึ่งมาแสดง เช่น ส่วนศีรษะ โดยการเล่นก็จะสวมหัวสัตว์ตามจินตนาการ จากนั้นก็เดินทยอยก้อสาว ๆ

ภาพที่ ๔.๑๑ การละเล่นเข็งร่วมในขบวนแห่ส่งพระเวสสันดรเข้าเมือง

๕) การเล่นทั้งบั้ง

ผู้ที่เล่นทั้งบั้งส่วนใหญ่จะเป็นผู้ชายเล่นโดยสมมุติตนเองว่าเป็นชาวป่า ผู้เล่นจะใช้ดินโคลนทาและพอกตามลำตัว ใบหน้า แขน ขา และมีการใช้ใบไม้ร้อยมัดรอบเอว และใช้เชือกมัดศีรษะ มือถือบั้งไม้ไผ่กระทัดเป็นจังหวะตามพื้นถนน ทำนองว่า “ชาวป่าได้เข้ามาร่วมทำพิธีกรรมสำคัญของชาวอำเภอด่านซ้าย” การเล่นของชาวป่านั้นผู้แสดงจะทำการพอกหน้า และแต้มสีบนใบหน้าให้แปลกตาและไม่ให้ใครๆ จำได้ เมื่อจะร่วมขบวนแห่ผีตาโขนชายที่แต่งเป็นชาวป่านั้นก็อาจมีการนุ่งผ้าเตี่ยวรัดแน่นส่วนล่าง โดยผ้าที่นุ่งก็จะเลือกใช้ผ้าที่มีสีแดง

ส่วนบนของผู้เล่นเปลือยกาย ทาด้วยโคลนหรือดินหม้อ มือถือกระบอกลมไม้ไผ่ (ไม้เทีย) กระแทกพื้นเป็นจังหวะพร้อม ๆ กัน ซึ่งเรียกว่า “ตังบั้ง” หรือการ “กระแทกไม้บั้ง” นั้นเอง

๖) การเล่นเซ็ง

การเล่นเซ็งของชาวบ้านประกอบขบวนแห่ผีตาโขน ส่วนทำให้เกิดความสนุกสนานจากการใช้เสียงของเครื่องดนตรี และการขับร้องเซ็ง ส่งผลทำให้ผู้เข้าร่วมงานนั้นมีความอยากกระโดดโลดเต้น ออกท่าออกทาง ขยับแขนขยับขา ออกลีลาท่าทางในการเล่นนั้นคนหนึ่งจะเป็นหัวหน้าร้องค่าน่าเซ็ง ฯลฯ มีเสียงของลูกคู่ร้องตาม ตันเสียงต้องดี มีความกังวานไพเราะ ชัดถ้อยชัดคำ มีการเน้นจังหวะและอารมณ์ประกอบคำร้องเซ็ง ผู้เป็นตันเสียงนั้น จำเป็นต้องมีไหวพริบปฏิภาณที่ดี มีการจดจำกลอนเซ็งได้อย่างแม่นยำ และสามารถที่จะคิดกลอนเซ็งสดได้อย่างรวดเร็วตามสถานการณ์ที่ดำเนินการไปข้างหน้าด้วยเช่นกัน

สำหรับการบรรเลงดนตรีพื้นบ้านในงานการเล่นผีตาโขนนั้น ส่วนใหญ่จะใช้เครื่องดนตรีประเภทพิณ แคน ซอ ซ้อง กลอง ฉิ่ง ฉาบ มาประกอบจังหวะการเล่น เพราะเครื่องดนตรีเหล่านั้นจะให้ท่วงทำนองที่มีความสนุกสนาน หนักแน่น ส่วนการร้องเซ็งนั้นก็ต้องร้องในลักษณะของกาพย์เซ็งบาทสี่ หรือ บาทคู่ ดังคำร้องที่ว่า

โอ เฮา โอ	เพลงมาฝนเพลงมา
ฝนบ่ตกข้าวไฮ่ตายคา	ฝนบ่ตกข้าวกล้าตายแล้ง
แม่กำแล้งลงกล้าค้อยเหม็ด	เพลงมาฝนเพลงมา
ให้นากูโฮงให้ใส่กุเปียง	ให้โดยกุเสียง จำบัก จำแกน

๔.๒.๒.๕ กระบวนการเตรียมการเล่นผีตาโขน

๑) การเตรียมงานเล่นในประเพณีผีตาโขน

ผู้เล่นผีตาโขนมักมีความความเชื่อบนพื้นฐานของชุมชน ท้องถิ่นอำเภอด่านซ้ายว่า “ถ้าผู้เล่นมีการเล่นไม่ครบ ๓ ปี กรณีชาย จะไม่ได้เกิดในโลกอริยมุต ไตรย์” ดังนั้นผู้เล่นผีตาโขนที่เป็นเด็กหนุ่มจึงมักที่จะเข้าร่วมการเล่นผีตาโขนติดต่อกันมา ๓ ปี และความเชื่อดังกล่าวก็ยังแสดงให้เห็นว่า “การเล่นผีตาโขนนั้นได้แสดงถึงการเป็นเลือดเนื้อของคนด่านซ้ายอย่างสมบูรณ์ด้วยเช่นกัน”

ดังนั้นการเตรียมงานของผู้ที่จะเข้าร่วมการเล่นในงานบุญหลวงและการเล่นผีตาโขน จึงต้องมีการตระเตรียมรายละเอียดเกี่ยวกับเครื่องแต่งกายที่ที่เป็นส่วนสำคัญ อันประกอบด้วย หน้ากากผีตาโขน และชุดแต่งกายผีตาโขน และเมื่อมีการเล่นเสร็จแล้วก็จะต้องมีการนำไปโยนทิ้งที่แม่น้ำหมัน ทั้งนี้เป็นเพราะความเชื่อดั้งเดิมที่ว่า “จะทำให้ความชั่วช้า ความไม่ดีนั้นติดไปกับหน้ากากและชุดผีตาโขนที่ทิ้งไป” ดังนั้นในสมัยก่อนหลังเมื่อพิธีกรรมการเล่นผีตาโขนเสร็จสิ้นลงจึงมักจะไม่มีการเก็บหน้ากากไว้ในปัจจุบันความเชื่อนี้ก็ลดทอนลง ดังคำกล่าวที่ว่า “สมัยเดิมนั้นผู้เล่นต้องทิ้งหน้ากากผีตาโขนลงแม่น้ำหมัน แต่ในปัจจุบันก็เปลี่ยนไปเป็นไม่มีการทิ้งและจะมีการเก็บไว้ใช้ปีต่อไป หรือเพื่อการจำหน่ายให้กับผู้สนใจนำไปใช้ในการประดับตกแต่งอาคารสถานที่”

ภาพที่ ๔.๑๒ การแสดงการฟ้อนรำร่วมในขบวนแห่ผีตาโขน

สำหรับก่อนวันเล่นผีตาโขน เด็กวัยรุ่นหญิงชายจะมีการรวมกลุ่มกันประติประคองหน้ากากของตนเองที่จะใช้ในการแสดงอย่างพิถีพิถันงดงาม และเก็บเป็นความลับไม่ให้กลุ่มอื่น ๆ ได้รู้ว่ากลุ่มของตนเองนั้นมีรูปแบบของหน้ากากผีตาโขนและชุดสำหรับการสวมใส่เป็นอย่างไร

๒) วันเวลาในการเล่นผีตาโขน

การเล่นผีตาโขนนั้นในสมัยก่อนมีวันเล่นที่แน่นอน คือเล่นในงานประเพณีบุญหลวง ซึ่งจัดในเดือน ๗ หรือเดือน ๘ โดยจะมีการจัดงานบุญ ๓ วัน ผู้เล่นผีตาโขนส่วนใหญ่ๆนั้น มักจะออกมาเล่นวันกันในวันแรกและวันที่ ๒ สำหรับวันแรกนั้นจะมีการละเล่นผีตาโขนเพื่อการถวายผีเจ้านาย หรือ วิญญาณเจ้าเมืองวังและเจ้าเมืองกลาง ส่วนวันที่สองจะเล่นในลักษณะการเข้าร่วมขบวนแห่พระเวสสันดรเข้าเมือง โดยมีเป้าหมายหลักเพื่อสร้างความสนุกสนานและสีสันให้กับงานประเพณีบุญหลวง

อย่างไรก็ตามเมื่อการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยเข้ามาจัดกิจกรรมการละเล่นในประเพณีผีตาโขน รูปแบบและเอกลักษณ์เฉพาะจึงมีการปรับเปลี่ยนไป ซึ่งจะจัดเป็นเทศกาล โดยเฉพาะในเดือนมิถุนายนของทุกปี การกำหนดวันสำหรับการเล่นผีตาโขนก็ขึ้นอยู่กับเจ้ากวนที่จะทรงวิญญาณของเจ้านายก่อน แล้วจึงกำหนดวัน ซึ่งในแต่ละปีนั้นจะมีการกำหนดวัน เดือนและเวลาที่ไม่ตรงกัน แต่ส่วนใหญ่แล้วก็จะอยู่ในเดือนมิถุนายน

๓) สถานที่เล่นผีตาโขน

สถานที่สำหรับการละเล่นผีตาโขนนั้นสมัยก่อนนั้นใช้พื้นที่ในเขตวัดโพชนชัย ตามท้องถนนและหมู่บ้านในเขตอำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย แต่ในปัจจุบันมีการเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารและการเข้าสู่ระบบของการจัดการท่องเที่ยวของอำเภอและจังหวัด ส่งผลทำให้เกิดการเข้ามาสัมผัสประสบการณ์ของนักท่องเที่ยว จึงทำให้มีการละเล่นกันอย่างกว้างขวางมากขึ้น

สำหรับวัดโพชนชัยที่เป็นพื้นที่ในการจัดงานบุญหลวงนั้น ตั้งอยู่ในเขตตำบลด่านซ้าย ตามประวัติของวัดโพชนชัย ระบุว่าตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ.๒๑๐๕ ได้รับ

พระราชทานวิสุงคามสีมา เมื่อ พ.ศ. ๒๑๑๐ ชาวบ้านจะช่วยกันปรับพื้นที่ให้เป็นเนินคล้ายจอมปลวกที่มีเรื่องเล่าว่า “เป็นขุยของพญานาค” และเชื่อว่า “มีรูของพญานาคยังปรากฏอยู่ที่วัด จึงตั้งชื่อวัดว่า “วัดโพนชัย” ส่วนชาวบ้านมักเรียกกันว่า “วัดโพน” ถือว่าเป็นวัดคู่บ้านคู่เมืองด่านซ้าย ที่มีการจัดให้มีงานทำบุญเทศน์มหาชาติในเดือน ๗ หรืองานบุญหลวงนั่นเอง^{๑๕}

๔) ผู้เล่นผีตาโขน

ผีตาโขนจะมีผู้เล่นเฉพาะที่ต้องมีการสืบทอดจากตระกูลเนตรผง ส่วนผีตาโขนน้อยนั้นผู้เล่นอาจเป็นเด็ก ผู้ใหญ่ ผู้หญิง ผู้ชาย ก็สามารถเล่นได้ ด้วยการสวมหน้ากากผีตาโขนที่ถูกประดิษฐ์และออกแบบขึ้น พร้อมกับอุปกรณ์การเล่นซึ่งก็คืออับแบ้น เมื่อสวมหน้ากากผู้เล่นก็จะออกไปหยอกล้อผู้เข้ามาร่วมงาน ซึ่งก็ไม่มีใครจะถือสา เพราะเห็นว่าเป็นเรื่องของประเพณี อย่างไรก็ตาม สุรียา บรรพลา^{๑๖} กล่าวว่า ในเทศกาลผีตาโขนในอดีตนั้น เด็กหนุ่มจะเข้ามาเล่นอย่างสนุกสนาน โดยการแต่งกายในลักษณะปกปิดร่างกายอย่างมิดชิดโดยมีความเชื่อที่ว่า “ผีป่ามีความอายต่อผู้คนในเมือง จึงหาเศษผ้าจากการมัดตราสัง ผ้าจิวรพระมาทำเป็นเครื่องปกปิดร่างกาย”

๕) เครื่องแต่งกายผีตาโขน มีส่วนประกอบที่สำคัญคือ ส่วนของหน้ากาก และส่วนของลำตัว แยกออกได้ดังนี้

๕.๑) ผีตาโขนใหญ่ หมายถึง หุ่นผีตาโขนที่มีขนาดใหญ่ ชาวบ้านในชุมชนจะทำเป็นคู่คือเป็นรูปชายหนึ่งตนและหญิงหนึ่งตน ผู้มีหน้าที่ในการจัดทำเป็นตระกูลหนึ่งที่อยู่ใต้อำเภอด่านซ้าย ซึ่งมีหน้าที่ในการจัดทำมาหลายชั่วอายุคน โดยที่ช่างในตระกูลหนึ่งจะถือว่าเป็นหน้าที่ของตนเองที่จะต้องกระทำ และถ้าปีใดไม่ทำก็อาจทำให้คนในตระกูลนั้นเกิดภัยพิบัติต่าง ๆ เช่น เจ็บไข้ได้ป่วย ฯลฯ^{๑๗} จากการศึกษาของ สอนอง อุบลลา^{๑๘} พบว่า การทำผีตาโขนใหญ่นั้นผู้ที่จะทำได้ต้องเป็นชาวบ้านในตระกูล “เนตรผง” ที่มีเคยจัดทำกันมาหลายชั่วอายุคน ซึ่งผู้สร้างจะต้องมีการทำพิธีขออนุญาตจากผีเจ้านายโดยแต่งขัน ๕ และขัน ๘ มาทำพิธีขอต่อเจ้ากวน เจ้าแม่นางเทียมก่อนจึงจะสร้างได้ และจะต้องมีการสร้างเป็นเวลา ๓ ปีติดต่อกัน เนื่องจากมีความเชื่อว่า “ถ้าหากไม่ปฏิบัติตามจะทำให้ผู้สร้างเจ็บไข้ได้ป่วย และเกิดเภทภัยกับคนในตระกูล

เมื่อได้รับอนุญาตให้สร้างได้ ผู้สร้างก็จะเตรียมอุปกรณ์อันประกอบด้วย ไม้ไผ่ กระดิ่ง กระดาก เศษผ้า กาบมะพร้าว ไม้จิว กาว หรือแป้งเปียก กะลามะพร้าว สี ลวด และด้าย นำมาดำเนินการสร้างในบริเวณพื้นที่บ้านของตนเอง

^{๑๕} ศรีศักดิ์ วัลลิโกดม. (๒๕๕๐). ผีกับพุทธ ศาสนาและความเชื่อในสังคมด่านซ้าย ดุลยภาพทางจิตวิญญาณของชาวบ้านในลุ่มน้ำหมัน. กรุงเทพฯ : มูลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์, หน้า ๑๓๗.

^{๑๖} สุรียา บรรพลา. (เมษายน-พฤษภาคม, ๒๕๕๖). ผีตาโขนกับการพัฒนา. วารสารดอกจาน. ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๔, หน้า ๘๓-๘๙.

^{๑๗} ภาสินี เชื้อบุญมี. (๒๕๕๒). การบริหารจัดการงานประเพณีบุญหลวงและการละเล่นผีตาโขนเพื่อการท่องเที่ยวอำเภอด่านซ้ายจังหวัดเลย. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการและประเมินโครงการ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย, หน้า ๕๓.

^{๑๘} สอนอง อุบลลา. (๒๕๕๖). พัฒนาการประเพณีผีตาโขน อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการศึกษาเพื่อการพัฒนา บัณฑิตวิทยาลัย สถาบันราชภัฏเลย, หน้า ๑๐๗.

เพราะเชื่อว่า “ผีตาโขนใหญ่นั้นมีการจำลองมาจากคนแปดศอก คือคนสมัยโบราณจะมีรูปร่างใหญ่ ดังนั้นเพื่อนบ้านก็จะมาช่วยสร้างก็สามารถที่จะทำได้ แต่ก็มีข้อห้ามสำคัญว่า ห้ามยกออกนอกบริเวณบ้าน”

การทำผีตาโขนใหญ่นั้นเริ่มต้นการทำด้วยการตัดไม้ไผ่เป็นท่อนยาว ๆ ๒ เมตร จากนั้นจึงทำการผ่าซีกเล็ก ๆ หรือมีการจักตอก ให้มีความหนาประมาณ ๑ เซนติเมตร เพื่อนำตอกไม้ไผ่มาสานประกอบเป็นท่อนให้มีโครงร่างเหมือนคนขนาดใหญ่ คือมีหัว มีลำตัวและแขน เพื่อที่จะทำให้ผีตาโขนดูตัวใหญ่ขึ้น การเคลื่อนไหวมีลักษณะที่คล้ายคน ซึ่งช่างก็จะมีการทำส่วนศีรษะก่อนโดยสานเป็นทรงกลม ทาผ้าฝืนใหญ่มาห่อหุ้มลำตัว ส่วนใหญ่ผ้าฝ้ายจากที่นอนเก่า แล้วทาสีที่เป็นเส้น เช่น เส้นใยขนาดใหญ่ของทางมะพร้าวที่มีการทุบเอาเนื้อออกแล้ว หรือเศษผ้าที่ตัดเป็นริ้วยาวๆนำมามัดหรือเย็บติดที่บนศีรษะให้เป็นผม โดยการให้ผมผู้หญิงยาวกว่าผมผู้ชาย ใบหน้าสานด้วยตอกไม้ไผ่เป็นวงกลมคล้ายกระดิ่งฝัดข้าว แล้วนำมาผูกติดเข้ากับส่วนศีรษะ แล้วนำกาบมะพร้าวมาตกแต่ง โดยมีการสร้างคิ้ว ตา จมูก ปากผ่านการเขียนสีหรือการใช้กระดาษคลุกกาวหรือกาบมะพร้าวติดให้เป็นรูปทรงของคิ้ว ตา จมูก ปาก จากนั้นจึงนำไม้จิวมาตากและเอียนให้เป็นรูปจมูก และนำมาเย็บติดใบหน้า ส่วนใบหูทำจากกระดาษแข็ง ตัดเป็นรูปใบหูติดกับส่วนของของหัว ใช้สีทาตามใบหน้าและทูลวมทั้งผมด้วยเพื่อจะดูรู้ว่าเป็นเพศชายหรือเพศหญิง ทั้งนี้เพื่อให้หน้ากาผีตาโขนใหญ่นั้นมีลักษณะและความคล้ายคลึงกับผู้หญิงและผู้ชายมากที่สุด

สำหรับผีตาโขนใหญ่ที่เป็นเพศชายนั้นใช้ไม้เนื้ออ่อนตากแห้ง ทำเป็นอวัยวะเพศชาย ตอนปลายอวัยวะเพศแถมด้วยสีแดง แล้วนำมาผูกติดเข้ากับลำตัวตอนหน้าใต้บั้นเอวหรือใต้สะดือ ส่วนผีตาโขนใหญ่เพศหญิงมีการทำอวัยวะเพศที่มีขนาดใหญ่เพื่อให้สอดคล้องกับลำตัวที่มีขนาดใหญ่ ซึ่งทำขึ้นด้วยโคนต้นกล้วยหรือกาบต้นมะพร้าว และเย็บติดไว้ตรงสะดือ ส่วนตรงหน้าอกทั้งสองข้างนำกะลามะพร้าวมาติดทำเป็นรูปนมติดไว้ภายในลำตัวของผีตาโขนใหญ่จะมีการเอาไม้ไผ่มามัดไขว้ผูกติดไว้สำหรับให้คนยืนข้างในจับยกร่างผีตาโขนให้มีการเคลื่อนไหวได้ และด้านหน้าตอนลำตัวก็จะมีการเจาะรู ๒ รูให้คนถือผีตาโขนใหญ่ได้มองเห็นและสำหรับให้ผู้ที่ต้องการบริจาคเงินให้กับคนที่อยู่ด้านในให้สามารถยื่นมือออกมาจับได้^{๑๙}

อย่างไรก็ตามส่วนของลำตัวผีตาโขนใหญ่นั้นก็มักจะหุ้มด้วยเศษผ้ามุ้ง หรือที่นอนมีการตกแต่งด้วยสัญลักษณ์ทางเพศให้เด่นชัดว่าผีตาโขนใหญ่ตัวใดที่เป็นเพศผู้และตัวใดเป็นเพศเมีย สำหรับบริเวณลำตัวนั้นช่างผู้ทำจะมีการเจาะช่องให้ใหญ่พอสมควร เพื่อให้ตาของผู้ที่อยู่ด้านในสามารถมองออกไปข้างนอกได้ สำหรับความสูงโดยประมาณของผีตาโขนใหญ่นั้นอยู่ที่ประมาณ ๒.๓๐ -๒.๕๐ เมตร^{๒๐}

^{๑๙} สอนง อุปลา. (๒๕๔๖). พัฒนาการประเพณีผีตาโขน อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการศึกษาเพื่อการพัฒนา บัณฑิตวิทยาลัย สถาบันราชภัฏเลย, หน้า ๑๐๘.

^{๒๐} ธรรมาสัน นียมรัตน์เจริญ. (๒๕๕๓). การออกแบบเรขศิลป์สำหรับงานประเพณีผีตาโขน. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปกรรมศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาานภูมิสถาปัตย์ ภาควิชาภูมิสถาปัตย์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, หน้า ๑๕.

๕.๒) ผีตาโขนน้อย

ผีตาโขนน้อย หรือผีตาโขนเล็กนั้นเป็นหน้ากากที่ผู้เล่นทุกคนในเขตอำเภอด่านซ้ายที่ต้องการเข้ามาร่วมในการเล่นต้องมีการจัดทำขึ้นมาเพื่อการสวมใส่ในวันงานบุญหลวง ดังนั้นก่อนถึงเทศกาลงานบุญหลวง เด็กๆ และชาวบ้านต่างก็จะต้องมีการเตรียมดำเนินการด้านเสื้อผ้าเครื่องแต่งกายของผีตาโขน โดยเฉพาะหน้ากากผีตาโขนนั้น ทุกคนต้องใช้เวลาทำและประดิษฐ์ประดอยออกมาอย่างน้อยก็ต้องใช้เวลา ๑๕ วัน สำหรับคนที่อยู่ในชุมชนเดียวกันนั้นก็มักที่จะมีการรวมกลุ่มกันเพื่อการทำหน้ากากผีตาโขนและเครื่องแต่งกายร่วมกัน โดยมีเป้าหมายเพื่อสร้างทีมหรือกลุ่มของผีตาโขน โดยการออกแบบและการประดิษฐ์ทั้งหน้ากากผีตาโขน และชุดจะมีลักษณะเหมือนกัน เมื่อมาเดินในขบวนจะให้ความรู้สึกถึงความเป็นกลุ่มเฉพาะได้ดี โดยส่วนใหญ่แล้วมักจะเป็นเครือญาติ

ภาพที่ ๕.๑๓ รูปแบบของผีตาโขนที่เยาวชนในชุมชนต่างกลุ่มกันทำขึ้นมา และผีตาโขนแต่ละตัวก็จะมีอาวุธประจำตัวนั่นคือ บักแบ่น

อย่างไรก็ตาม การทำหน้ากากผีตาโขนในปัจจุบันนั้นก็มีความแตกต่างจากในอดีต เดิมนั้นใช้หวดหนึ่งข้างเหนียวที่ใช้หนึ่งข้างมาแล้วทำ แต่ปัจจุบันใช้หวดที่ยังไม่ผ่านการใช้งาน และมีการตกแต่งด้วยสีสมัยใหม่อย่างดีและแวววาวจากการเคลือบสี และยังมีการเขียนข้อความและสำนวนตามความพึงพอใจของผู้ทำแต่ละคนด้วย เช่น เลย-ด่านซ้าย กว่าจะมีวันนี้ ส่วนเสื้อผ้าเครื่องแต่งกายของผีตาโขนนั้นเดิมใช้เศษผ้าและผ้าเก่าที่เหลือทิ้งมาเย็บติดต่อกันแล้วทำการสวมใส่ ปัจจุบันเสื้อผ้ามีความหลากหลายขึ้น มีสีสันสวยงามดึงดูดความสนใจต่อผู้พบเห็น และบางครั้งอาจเห็นเครื่องแต่งกายที่ผ่านการตัดเย็บโดยช่างที่มีฝีมือประณีต ส่งผลทำให้เสื้อผ้าเครื่องแต่งกายของผีตาโขนมีความสะอาดสะอ้านขึ้น ซึ่ง จากการศึกษาของ สนอง อุปลา^{๒๑} พบ

^{๒๑} สนอง อุปลา. (๒๕๔๖). พัฒนาการประเพณีผีตาโขน อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการศึกษาเพื่อการพัฒนา บัณฑิตวิทยาลัย สถาบันราชภัฏเลย, หน้า ๑๓๗.

และเรียกว่า “เป็นยุคที่ผีตาโชนดูหยาบโหยงและเป็นผีตระกูลผู้ดี ซึ่งเหตุผลในการทำก็คือหวังเงินรางวัลจากการประกวดแข่งขัน” นั้นแสดงให้เห็นว่ารูปแบบของหน้ากากผีตาโชนในปัจจุบันมีการประยุกต์ขึ้นมาจากจินตนาการและความคิดสร้างสรรค์ที่ไม่หยุดนิ่ง

ภาพที่ ๔.๑๔ ลักษณะรูปแบบของการลงสีบนหน้ากากผีตาโชนเพื่อการตกแต่งและการสร้างอัตลักษณ์เฉพาะของหน้ากาก

ภาพที่ ๔.๑๕ ความงามของรูปทรงและลวดลายบนหน้ากากผีตาโชนที่ถูกสร้างสรรค์ขึ้นตามความชอบและความสนใจของผู้สวมใส่ โดยมีเป้าหมายหลักก็คือความโดดเด่นในงานบุญ

อุปกรณ์ที่ใช้ในการทำผีตาโชนน้อยประกอบด้วย ประกอบด้วย มีด ค้อน ตะปู เข็มเล่มใหญ่ ด้าย เชือก สี พู่กัน เศษผ้า ไม้จิ้ม หวดหนึ่งข้าวเหนียว โคน ก้านมะพร้าวแห้ง สำหรับวิธีการทำนั้นก็เริ่มทำตั้งแต่การตกแต่งด้วยการถากบริเวณส่วนของโคนทางมะพร้าวด้วยมีด ให้มีลักษณะเรียวคล้ายคาง โดยส่วนใหญ่จะมีความความยาวไม่น้อยกว่า ๑ ฟุต เจาะช่องตาโดยการวัดจากตำแหน่งของตาผู้สวมใส่หน้ากากผีตาโชน จากนั้นจึงใช้มีดถากไม้จิ้มเพื่อการสร้างจมูก เมื่อถากเสร็จแล้วจึงมีการให้กะในส่วนของตำแหน่งกึ่งกลางระหว่างตาทั้งสองข้างและใช้ตะปูเป็นตัวยึดระหว่างจมูกกับโคนมะพร้าวที่จะทำเป็นหน้าเข้าด้วยกัน สำหรับส่วนของหัวนั้นมักเลือกใช้หวดหนึ่งข้าวเหนียวมาสร้างเป็นหัว โดยมีการพับกึ่งกลางหวดหนึ่งข้าวเหนียวให้ส่วน

ปลายของหวดหงายขึ้น หูของหวดทั้งสองข้างนั้น ช่างจะใช้เชือกเย็บติดระหว่างหน้ากากกับหวดให้ติดกัน จากนั้นจึงใช้ผ้ามาเย็บปกคลุมส่วนคอและส่วนไหล่

ส่วนบริเวณใบหน้านั้นส่วนใหญ่มีการตกแต่งด้วยการวาดภาพระบายสี หรือการเขียนลวดลาย ส่วนใหญ่จะเขียนด้วยสีน้ำมันให้เกิดสีสันและลวดลายที่สวยงามตามจินตนาการของผู้ทำแต่ละคน ส่วนบริเวณลำตัวนั้นจะใช้เศษผ้านำมาเย็บติดต่อกันหลายชั้น และหลายสีให้เป็นรูปลำตัว มีแขนทั้งสองข้างและขาสองข้าง สำหรับเสื้อผ้าของผีตาโขนในอดีตนั้นจากการศึกษาพบว่า “ชาวบ้านผู้ละเล่นนั้นจะใช้เศษผ้าห่ม ที่นอน หรือมุ้งที่ขาดแล้ว นำมาเย็บให้ต่อกันเป็นเครื่องแต่งกายสำหรับใส่ร่วมกับหน้ากากผีตาโขน หรืออาจใช้จีวรของพระสงฆ์มาสร้างแบบเครื่องนุ่งห่ม” อย่างไรก็ตามจากการศึกษาพบว่า ในการละเล่นผีตาโขนในงานบุญหลวงนั้นมีหน้ากากผีตาโขนออกมาปรากฏให้เห็นในลักษณะและรูปแบบที่หลากหลายดังนี้^{๒๒}

(๑) รูปแบบหน้าเกิดแบบเดิม คือมีการใช้วัสดุและสีแบบเดิมในลักษณะของการอนุรักษ์ทั้งจากการใช้สีจากธรรมชาติและการออกแบบเครื่องแต่งกาย

(๒) รูปแบบที่มีการพัฒนาปรับปรุงเพิ่มเติม ด้วยการนำวัสดุสมัยใหม่ที่แปลกๆมาใช้ในการประดิษฐ์ประดอย รวมทั้งมีการคิดค้นเทคนิคใหม่ๆที่นอกเหนือจากการระบายสี เช่น การแกะสลัก การนำเอาวัสดุสมัยใหม่อย่างกากเพชรมาตกแต่งประดับประดาแล้วทำการเคลือบด้วยแล็คเกอร์

(๓) รูปแบบที่มีการพัฒนาจนไม่เหลือเค้าโครงเดิมอยู่เลย เป็นรูปแบบที่ผู้เล่นนั้นมีการคิดค้นขึ้นเองทั้งหมด แต่มีเป้าหมายเพื่อการสวมใส่และนำมาเข้าร่วมในประเพณีผีตาโขน เช่น การทำหน้ากากจากยางพาราให้เป็นหน้าตาของบุคคลสำคัญ

ภาพที่ ๔.๑๖ ลักษณะรูปแบบของ หน้ากากผีตาโขนสมัยดั้งเดิมช่วงแรก
ที่มา พงศธร พิณีวัฒน์, หน้า ๔๓

^{๒๒} ไทโยโรจน์ พวงมณี. (เมษายน-พฤษภาคม, ๒๕๔๖). หน้ากากผีตาโขน. วารสารดอกจาน. ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๔, หน้า ๑๗-๒๓.

นอกจากนี้ ภิษารัตน์ คำสุข^{๒๓} ยังได้กล่าวว่า การทำหน้ากากผีตาโขนนั้นจะมีการวางลวดลายบนหน้ากากผีตาโขนที่เป็นลวดลายตัวและลวดลายอิสระ โดยจะมีการร่างลวดลาย ลอกลายฉลุลาย ลงสี ตกแต่งส่วนประกอบอื่นของใบหน้า คือจมูก เขา คิ้วและฟัน ส่วนสไตส์ในการสร้างหน้ากากเพื่อให้เป็นเอกลักษณ์ อาจสร้างด้วยการเขียนข้อความลงในส่วนบริเวณหน้าผาก อย่างไรก็ตามลักษณะของผีตาโขนที่มีปรากฏให้เห็นสามารถแยกออกได้ดังนี้ (๑) ผีตาโขนลายเขียนสี โดยการร่างลวดลายด้วยดินสอหรือปากกา ร่างลวดลายตามที่ต้องการตามแต่ความชำนาญแล้วทำการลงลายด้วยสี (๒) ผีตาโขนฉลุลาย โดยการวางลายบนไม้อัดหรือไม้เนื้ออ่อน เช่น การทำจมูกจากต้นไม้จ้าว หรือต้นนุ่น ส่วนฟันมีการฉลุจากไม้อัด หรือหล่อจากเรซินหรือมีการใช้สีโป๊วรถยนต์อัดลงไปในแม่แบบหรือแบบพิมพ์แล้วนำไปติดด้วยกาวลาเท็กซ์ผสมซีลี้อยึดติดประกอบเป็นรูปหน้ากากผีตาโขน และ (๓) ผีตาโขนแกะสลักบนหน้าผาก โดยการร่างแบบลงบนกาบมะพร้าวที่จะทำเป็นหน้าการแล้วใช้เครื่องมือแกะสลักตามลวดลายที่ร่างไว้ ด้วยการแกะลายนูนต่ำนำมาติดประกอบเป็นหน้ากากผีตาโขนตามประสงค์

๖) รูปแบบการเล่นประเพณีผีตาโขน

การเล่นผีตาโขนนั้นแต่เดิมจะเล่นที่วัดโพธิ์ชัย ก่อนการจัดงานบุญหลวงประมาณ ๑ อาทิตย์ ชาวบ้านจะมาช่วยกันทำ “ผาม” หรือ “ปะรำ” ไม้รอบๆ โปสท์ เพื่อใช้เป็นที่พักของชาวบ้านในหมู่บ้านอื่นๆที่จะมาเข้าร่วมในงานบุญหลวง และยังใช้เป็นที่เก็บอุปกรณ์ เครื่องถ้วยทาน เลี้ยงข้าวปลาอาหารและที่พักอาศัย ส่วนบรรดาแสนและนางแต่งและผู้เฒ่าผู้แก่ก็จะช่วยกันจัดเตรียมเครื่องประกอบพิธีกรรม อันมีข้าวตอกดอกไม้ เครื่องเบิกพระอุปคุต เครื่องประกอบพิธีเทศน์มหาชาติ และเครื่องประกอบพิธีแห่พระเวสสันดรเข้าเมือง โดยที่ชาวบ้านทุกคนจะช่วยกันตามความศรัทธา^{๒๔}

การเล่นผีตาโขนนั้นไม่มีรูปแบบบังคับตายตัว ผู้เล่นสามารถเล่นได้อย่างอิสระ ขอเพียงมีหน้ากากและเสื้อผ้าสำหรับการสวมใส่ก็เล่นได้ สำหรับผู้สวมใส่ชุดผีตาโขนในสมัยก่อนนั้นจะมีเฉพาะแต่ผู้ชายเท่านั้น แต่ในปัจจุบันก็มีผู้หญิงเข้ามาร่วมเล่นกันอย่างกว้างขวางขึ้น เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงของยุคสมัยและความเชื่อของคนรุ่นใหม่ ซึ่งสำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย^{๒๕} กล่าวว่า “ความสนุกสนานของผีตาโขนนั้นอยู่ที่การใช้อาวุธปรากาย ซึ่งมีลักษณะเหมือนปลัดขิก ที่ทำขึ้นมาจากไม้จ้าว ใช้ในการหยอกล้อสาวๆ เพื่อให้เกิดความสนุกสนาน จากกรณีดังกล่าวมาการเล่นผีตาโขนจึงมีแต่เฉพาะผู้ชาย เนื่องจากการละเล่นที่ดูไม่สุภาพและต้องมีการกระโดดโลดเต้นไปเรื่อยๆ ดังนั้นการละเล่นนี้จึงไม่เหมาะสมที่จะใช้ผู้หญิงมาเป็นตัวแสดง”

ผู้เล่นผีตาโขนจะมีการออกท่าทางหรือวาดลวดลายด้วยการเคลื่อนไหวร่างกาย คือมีลักษณะของการขยับตัว สายสะโพก โยกขาและขยับเอวไป

^{๒๓} ภิษารัตน์ คำสุข. (๒๕๕๑). การออกแบบและพัฒนาบรรจุภัณฑ์สำหรับผลิตภัณฑ์ของที่ระลึกประเพณีผีตาโขนของร้านกรีนทิพย์หัตถกรรมอำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต มหาวิทยาลัยนเรศวร, หน้า ๑๓๒.

^{๒๔} สอนง อุปลา. (๒๕๔๖). พัฒนาการประเพณีผีตาโขน อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาศึกษาศึกษาเพื่อการพัฒนา บัณฑิตวิทยาลัย สถาบันราชภัฏเลย, หน้า ๑๐๕.

^{๒๕} สำนักศิลปะและวัฒนธรรม สถาบันราชภัฏเลย. (๒๕๔๐). เบิ่งจังหวัดเลย ศิลปกรรมวัฒนธรรมและธรรมชาติ. เลย : ม.ป.ท., หน้า๒๒.

ตามจังหวะของเครื่องดนตรีพื้นบ้าน การเล่นพิตักโชนนั้น จะมีความเกี่ยวข้องกับพิธีกรรมความเชื่ออื่น ๆ ดังเช่น การเชิญพระอุปคุต (ศาสนาพุทธ) การบายศรีเจ้าพ่อกวน (ศาสนาพราหมณ์) และการเล่นพิตักโชนนั้นก็มีการกำหนดวันเวลาอย่างชัดเจนดังนี้

	วันแรก	
โพนชัยไปริมแม่น้ำหมันแล้วแห่กลับมาทำพิธีที่วัดโพนชัย)	๐๓.๐๐ น.	พิธีเบิกพระอุปคุต (ขบวนจะเคลื่อนจากวัดโพนชัยไปริมแม่น้ำหมันแล้วแห่กลับมาทำพิธีที่วัดโพนชัย)
กวน)	๐๘.๓๐ น.	พิธีบายศรีสู่ขวัญเจ้าพ่อกวน (บ้านเจ้าพ่อ
	๑๐.๐๐ น.	พิธีโหมพิตักโชน (วัดโพนชัย)
	๑๓.๐๐ น.	การประกวดพิตักโชน
	๑๘.๐๐ น.	มหรสพ (วัดโพนชัย)
การอำเภอด่านซ้าย)	๑๙.๐๐ น.	การแสดงดนตรีและศิลปวัฒนธรรม (หน้าที่ว่าการอำเภอด่านซ้าย)
	วันที่สอง	
ชุมชนบ้านด่านซ้าย)	๐๘.๐๐ น.	ตั้งขบวนพิตักโชนและการแสดง (โรงเรียนชุมชนบ้านด่านซ้าย)
	๑๐.๐๐ น.	พิธีเปิด (หน้าที่ว่าการอำเภอด่านซ้าย)
(วัดโพนชัย)	๑๕.๐๐ น.	พิธีแห่พระเวสสันดรเข้าเมืองและแห่บั้งไฟ
โพนชัย)	๑๙.๐๐ น.	เทศน์พระมาลัยหมื่น เทศน์มหาลัยแสน(วัดโพนชัย)
	๑๙.๐๐ น.	ปาร์ตี้พิตักโชน (หน้าที่ว่าการอำเภอด่านซ้าย)
	วันที่สาม	
	๐๔.๐๐ น.	เทศน์มหาชาติ (วัดโพนชัย)
	๐๘.๐๐ น.	พิธีสะเดาะเคราะห์บ้านเมือง (วัดโพนชัย)
บอกบุญบริเวณตลาดแล้วกลับมาที่วัดโพนชัย)		แห่กัณฑ์หลอน (แห่จากบ้านเจ้าพ่อกวนไปบอกบุญบริเวณตลาดแล้วกลับมาที่วัดโพนชัย)

อย่างไรก็ตาม กำหนดการดังกล่าวก็อาจมีการเปลี่ยนแปลงได้ เนื่องจากจะต้องมีการเข้าทรงเพื่อการกำหนดวันก่อนโดยเจ้าพ่อกวน ล่วงหน้าอย่างน้อยเป็นเวลาหลายเดือน เพื่อการประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวในระดับจังหวัดและระดับประเทศ อย่างไรก็ตาม การจัดงานบุญหลวงในปัจจุบันก็อาจมีการเปลี่ยนแปลงไปบ้าง โดยเฉพาะการเล่นพิตักโชนที่มีหน้าากเป็นองค์ประกอบของเครื่องแต่งกายที่มีความสำคัญ ที่ปัจจุบันก็มีการปรับตกแต่งด้วยสีสันทัน และการออกแบบลวดลายอย่างสวยงาม เช่นเดียวกันชุดเครื่องแต่งกายของพิตักโชนก็มีการ

ปรับเปลี่ยนจากผ้ามุ้งเก่ามาเป็นผ้าสมัยใหม่ที่มีสีสันและลวดลายที่น่าสนใจและมีความโดดเด่น จนเป็นที่สะดุดตาและยังเป็นที่ชื่นชอบของนักท่องเที่ยวในการเข้ามาถ่ายภาพด้วย^{๒๖}

ภาพที่ ๔.๑๗ ผีตาโขนใหญ่และการละเล่นผีตาโขนหน้าวัดโพนชัย

๗) อุปกรณ์ประกอบการเล่นผีตาโขน

อุปกรณ์ที่นิยมนำมาใช้ในการเล่นผีตาโขน คืออาวุธและหมากกะหล่ง และอาวุธประจำตัวของผีตาโขนคือดาบ ทั้งนี้เพื่อให้ผีตาโขนนั้นมีรูปลักษณ์ที่มีความสง่างามและมีความน่าเกรงขาม สำหรับลักษณะของอาวุธนั้นจะสร้างด้วยไม้เนื้ออ่อน เช่น งิ้ว ด้วยการใช้มีดถากให้มีรูปทรงคล้ายดาบ งิ้ว มีปลายแหลม ส่วนด้ามดาบนั้นทำเป็นรูปอวัยวะเพศชายทาด้วยสีแดง ผู้เล่นก็จะนำอาวุธนี้ถือไปใช้กระเช้าเข้าแห่หยอกล้อกับสาว ๆ และเด็กๆ หรือผู้คนที่เข้ามาร่วมงานให้เกิดความตกใจเพื่อสร้างความสนุกสนาน ตื่นเต้น และขบขันเป็นสำคัญด้วย

อย่างไรก็ตามการละเล่นในลักษณะนี้นั้นเมื่อร่วมอยู่ในงานประเพณีบุญหลวงจะถือว่าเป็นเรื่องที่ยาบหรือลามกแต่อย่างใด เพราะมีความเชื่อว่า “หากเล่นตลกและนำเอาอวัยวะเพศชายหญิงมาเล่นโชว์ในพิธีแห่งงานบุญหลวงจะทำให้พญาแถนพึงพอใจ ฝนฟ้าจะตกถูกต้องตามฤดูกาล พืชพันธุ์ธัญญาหารจะอุดมสมบูรณ์”^{๒๗}

สำหรับนัยยะเชิงความหมายของสีแดงที่มีการนำมาทำในส่วนของบริเวณอวัยวะเพศชายนั้น จะมีนัยยะที่แสดงให้เห็นถึง “สัญลักษณ์แห่งความอุดมสมบูรณ์” ดังมีคำกล่าวจากการสัมภาษณ์ที่ว่า “ผู้ชายข้าวเปลือก ผู้หญิงข้าวสาร” ซึ่งก็หมายถึงผู้ชายเป็นเพศที่มีความอุดมสมบูรณ์ในตัวเปรียบได้กับเป็นฟ้า ฝน ผู้หญิงเป็นดินเมื่อฝนตกลงมาที่ดินพืชพันธุ์ต่างๆ ก็จะงอกงามเจริญเติบโต เหมือนชาวเปลือกตกลงดินที่ใดก็จะเกิดการงอก

^{๒๖} ภาสินี เชื้อบุญมี. (๒๕๕๒). การบริหารจัดการงานประเพณีบุญหลวงและการละเล่นผีตาโขนเพื่อการท่องเที่ยวอำเภอตำบลจันทน์จังหวัดเลย. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการและประเมินโครงการ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย, หน้า ๕๙.

^{๒๗} ธรรมาสัน นิมมรัตน์จรูญ. (๒๕๕๓). การออกแบบเรขศิลป์สำหรับงานประเพณีผีตาโขน. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปกรรมศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาานภูมิสถาปัตย์ ภาควิชาภูมิสถาปัตย์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, หน้า ๑๕.

งามเจริญเติบโตขึ้นเป็นต้นกล้าขยายผลต่อไป ถ้าหากว่าไม่มีฝน ดินก็จะแห้งแล้ง ไม่มีพืชผลที่จะก่อให้เกิดเป็นอาหารของมนุษย์และสัตว์ ความหมายโดยนัยยะนี้แล้วนั้นจึงเปรียบเสมือนผู้หญิงที่ไม่มีคู่ก็จะตายที่สุด

รายละเอียดเกี่ยวกับการเล่นอวัยวะเพศของผู้เข้าร่วมงาน ประเพณีผีตาโขนนั้น ยังแสดงถึงความเชื่ออีกว่า “เป็นการป้องกันเหตุเภทภัยอันจะมาจากมารหรือสิ่งไม่ดี” ดังนั้นจึงมีผู้คิดค้นนัยยะเชิงอุปมาให้มีการสร้างอวัยวะเพศขึ้นมาด้วยไม้และนำมาถากและเกลาที่อ่อนไม้นั้นให้เหมือนกับอวัยวะเพศชายจริงๆ และให้ผู้เล่นผีตาโขนนำเอาอวัยวะเพศเข้ามาประกอบการเล่นด้วย เมื่อมารเข้าพบเห็นก็จะเกิดพฤติกรรมการหลงระเริง สนุกสนานกับอวัยวะเพศ จนกลุ่มมารเหล่านั้นเกิดการลืมหำการอาละวาดและทำการขัดขวางกิจกรรมในงานบุญหลวง ส่งผลทำให้การดำเนินงานบุญหลวงสามารถที่จะดำเนินการไปได้อย่างราบรื่น สำหรับแนวคิดเกี่ยวกับมารนั้น จากการศึกษาพบว่า “มารในโลกมนุษย์นั้นก็คือพวกอันทพาลที่มีใจคอโหดร้ายชอบเกาะเกาะอาละวาด เมื่อได้เล่นสนุกกับเพศ แล้วก็จะทำให้เพลิดเพลิด จึงทำให้ไม่เข้าไปข้องเกี่ยวกับกิจกรรมงานบุญ”

ภาพที่ ๔.๑๘ คนป่าในขบวนแห่ผีตาโขน

สำหรับหมากกะแห่งนั้น หมายถึง วัตถุที่ใช้สำหรับการแขนคอวัวควาย เพื่อให้มีเสียงดัง เป็นวัตถุที่มีลักษณะคล้ายกระดิ่งแต่เป็นรูปสี่เหลี่ยม ผีตาโขนจะนำมาผูกกับเอ็นหรือเชือกที่คล้องคอวัวควาย ซึ่งอาจมีการประยุกต์ใช้กระดิ่ง กระพรวนผูกห้อยตามขา แขนหรืออาจมีการใช้กระป๋องใส่ลูกหินไว้ด้านใน จากนั้นจึงนำมาผูกกับเอ็นเพื่อให้เกิดเสียงดัง “กะแห่งๆๆ” บางครั้งของการเดินก็จะมีการขย่มตัว จนเกิดท่าทางเฉพาะทำให้เกิดเสียงดังไปตามจังหวะการเคลื่อนไหวของร่างกาย^{๒๘} เมื่อเดินในทิศทางใดก็จะเป็นสัญลักษณ์ให้รู้ว่าผีตาโขนอยู่ในบริเวณนั้น อย่างไรก็ตามหมากกะแห่งที่ผูกติดกับเอ็นนั้น ผีตาโขนบางส่วนจะมีการออกแบบให้เป็นเข็มขัดในลักษณะคาดไปรอบเอว

^{๒๘} ธรรมาสัน นียมรัตน์จรรยา. (๒๕๕๓) การออกแบบเรขศิลป์สำหรับงานประเพณีผีตาโขน. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปกรรมศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาานภูมิศิลป ภาควิชาานภูมิศิลป คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, หน้า ๑๘.

พร้อมกับการห้อยและแขวนหมากกะແห่งเพื่อให้เกิดภาพแห่งความสมบูรณ์และอัตลักษณ์ของผีตาโชน^{๒๙}

หมากกะແห่งนั้นมีลักษณะคล้ายหมากกะโหล่ง แต่มีขนาดเล็กกว่าหมากกะโหล่ง ซึ่งบางครั้งเรียกว่า “บั๊กกะโหล่ง” ซึ่งหมายถึง โลหะบางชนิด อย่างเช่น เหล็ก เหลือองกลวงที่มีตุ้มแวงเวลาเคลื่อนไหวร่างกายก็จะมีเสียงกระทบสำหรับการใช้แขวนคอว้าว ควาย ถ้านาขนาดเล็กจะเรียก “กระແห่ง”

ภาพที่ ๔.๑๙ รูปแบบของการออกแบบหน้ากากและเครื่องแต่งกายผีตาโชนในลักษณะเป็นกลุ่มที่ทำงานร่วมกัน

๔.๒.๒.๖ ท่าทางประกอบการเล่นผีตาโชน

ผู้เล่นผีตาโชนนั้นจะเป็นใครก็ได้ แต่ต้องแต่งกายให้เป็นไปตามแนวและอย่างเดียวกับผีตาโชน ด้วยการสวมหน้ากากผีตาโชนปกปิดหน้าตาและร่างกายให้มิดชิด และจะต้องมีหมากกะແห่งแขวนประดับไว้ที่เอวด้วย โดยมีเป้าหมายเพื่อให้เกิดเสียงดังเป็นจังหวะในขณะที่เดินเคลื่อนไหวหรือมีการเต้นขึ้น ส่วนมือของผีตาโชนของแต่ละคนนั้นก็จะมีถือดาบเป็นอาวุธ เพื่อให้ผีตาโชนนั้นเกิดความสง่างาม และยังสามารถใช้เป็นอุปกรณ์ในการหยอกล้อผู้คนให้เกิดความสนุกสนานได้

สำหรับผีตาโชนทุกตัวนั้นต้องทำพิธีการเล่นถวายกับเจ้านายบริเวณบ้านเจ้ากวนก่อน จากนั้นผีตาโชนจึงจะสามารถออกไปทำการละเล่นได้อย่างอิสระ เมื่อกล่าวถึง คำว่า “อัตลักษณ์ (Identity)” ของผีตาโชนที่มีความโดดเด่นก็คือ ลักษณะบุคลิกภาพและท่าทางการเดินของผีตาโชนในลักษณะของการเดินขยับตัว สายสะโพก ขยับขา โยกขา และขยับเอวอย่างมีจังหวะจะโคนร่วมไปกับเสียงกระทบกันของหมากกะແห่งที่มีการขยับตามแรงเคลื่อนไหวของร่างกายด้วย ดังนั้นผู้เต้นจึงมีอิสระในการออกแบบลีลา ลวดลายและท่าทางไปตามความคิดเห็น ทักษะและความสามารถของตนเอง อย่างไรก็ตามผีตาโชนแต่ละตัวนั้นจะมีลีลาในการแสดงออกที่แตกต่างกันไปตามแต่จินตนาการว่าจะให้ออกมาสนุกสนานอย่างไร

^{๒๙} เข็ดเกียรติ กุลบุตร. (๒๕๔๘). ศิลปกรรมจังหวัดเลย. เลย : คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย, หน้า ๑๖๘.

จากการศึกษาของ อภาภรณ์ วรรณ และคณะ^{๓๐} พบว่า การเต้นฟิดาโชนในงานบุญหลวงนั้น วิธีการเต้นจะมีการถ่ายทอดจากรุ่นพี่สู่รุ่นน้อง โดยจังหวะการเต้นที่โดดเด่นคือ “การขยับตัว สายสะโพก โยกขา และขยับเอว” โดยที่การขยับตัวจะมีลักษณะของการก้าวขาไปข้างหน้าข้างหนึ่งพร้อมกับการโน้มตัวลงไปด้านหน้านับเป็นหนึ่งจังหวะ ส่วน การสายสะโพกนั้นสามารถทำได้ด้วยการขยับสะโพกไปมาซ้ายและขวา และการโยกขา ก็มีลักษณะของการยกขาขึ้นมาพอประมาณจากนั้นจึงทำการแกว่งขาที่ยกขึ้นไปทางด้านซ้าย ส่วน สุรียา บรรพลา มีความคิดเห็นว่า “การประยุกต์การเต้นของฟิดาโชนนั้นมีเป้าหมายหลักคือเพื่อความสนุกสนาน” ดังนั้นให้คนแต่ละคนที่เข้ามาร่วมในงานประเพณีจึงมีการเต้นที่ไม่เหมือนกันและไม่พร้อมกัน เพราะต่างคนต่างก็เต้นกันไปในันแสดงให้เห็นว่าในการเต้นของฟิดาโชนจำเป็นต้องมีการแสดงท่าทางของการเต้นให้ดูครึกครื้นด้วยการออกท่าเต้นแรงๆ เพื่อที่จะให้มากกระแหล่งที่ผู้ดูอยู่ที่บริเวณเอนั้นเกิดมีเสียงกระทบกันและเกิดเป็นเสียงที่ดังมากที่สุด ส่งผลกระตุ้นให้เหล่าผู้เล่นฟิดาโชนเกิดความคึกคะนอง กระโดดโลดเต้นตามเสียงเพลง ซึ่งจากการเข้าร่วมสังเกตการพบว่า ลักษณะการใช้มือในการจับเป็นวงหรือการออกท่าทางที่สวยงามนั้นไม่ปรากฏผ่านออกมานั่นเอง อย่างไรก็ตาม สุรียา บรรพลา^{๓๑} ยังได้กล่าวเพิ่มเติมว่า การออกแบบท่าทางของฟิดาโชนในการแสดงในประเพณีงานบุญหลวงนั้นมีรายละเอียดดังนี้

การขยับตัวด้วยการเต้นกระที่บส้นเท้าตามจังหวะของเพลง วิธีการขยับนั้นจะขยับด้วยการใช้ขาทั้งสองข้าง พร้อมกับมีการเข็งส้นเท้าขึ้นและลงตามอย่างหนักหน่วง

การส่ายสะโพก เป็นการแสดงท่าทางการส่ายสะโพกไปข้างใดข้างหนึ่ง พร้อมกับการยกขาด้านหน้าขึ้นและตามด้วยด้านหลังตามจังหวะของเพลง บางครั้งฟิดาโชนนั้นอาจมีการส่ายสะโพกไปทั้งสองด้านพร้อมๆกันโดยที่เท้ายืนอยู่กับที่

การโยกขา เป็นการแสดงออกด้วยการยกขาขึ้นด้านใดด้านหนึ่งแล้วทำการส่ายขาไปมา การโยกขาของฟิดาโชนนั้นอาจปฏิบัติได้ในขณะที่ผู้เล่นก้าวเท้าข้างใดข้างหนึ่งไปด้านหน้า อีกข้างหนึ่งจะเปิดส้นเท้าทรงตัวในลักษณะของการก้าวแล้วยกเท้าหลังที่เปิดส้นจังหวะสุดท้าย พร้อมกับยกขา เพื่อให้มากกระแหล่งนั้นมีเสียงที่ดัง

การขยับเอว เป็นวิธีการแสดงที่เกิดจากการเคลื่อนไหวร่างกาย เฉพาะส่วนด้านบนนับจากเอวขึ้นไป คล้ายกับการยกตัวในท่ารำนาฏศิลป์ภาคกลาง

การยกไหล่เป็นการแสดงออกด้วยการส่ายหน้าไปมาซ้ายและขวา โดยการให้หัวไหล่ด้านใดด้านหนึ่งส่ายไปข้างหน้า ซึ่งไหล่ที่เหลือก็จะยกตามด้านหลัง

การส่ายหน้า เป็นการแสดงออกด้วยการส่ายเฉพาะส่วนหน้าของฟิดาโชนไปมา จากซ้ายไปขวาในลักษณะของการกำมือหลวมๆ ยกแขนซ้ายขวาขึ้นสลับกันไปมา

^{๓๐} อภาภรณ์ วรรณ และคณะ. (๒๕๔๙). โครงการวิจัยและพัฒนาห้องสมุดมีชีวิต: การจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น เรื่อง ฟิดาโชน อำเภอด่านซ้ายจังหวัดเลย. เลย : คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย, หน้า ๔๙.

^{๓๑} สุรียา บรรพลา. (เมษายน-พฤษภาคม, ๒๕๔๖). ฟิดาโชนกับการพัฒนา. วารสารดอกจาน. ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๔, หน้า ๘๓-๘๙.

การขยับแขน เป็นวิธีการแสดงออกด้วยการยกแขนข้างใดข้างหนึ่งออกไปข้างหน้าและอีกข้างหนึ่งจะทำการยกตามไปด้านหลังในลักษณะของการกำมือหลวมๆ มีการยกแขนซ้ายและขึ้นลงสลับกันไป

การแอ่นตัว เป็นการแสดงออกด้วยท่าทางของการขยับแขน และการแอ่นตัวไปข้างหน้าหรือข้างหลัง โดยเฉพาะส่วนของร่างกายนั้นจะนับจากสะดือเป็นต้นไป

ภาพที่ ๔.๒๐ รูปแบบของผีตาโขนที่มีการนำเสนอในรูปแบบใหม่ๆ ที่มีความงามมากขึ้น

อย่างไรก็ตามท่าทางการเต้นของผีตาโขนนั้นก็มักจะเน้นที่ความคึกคักครื้นเครงเป็นสำคัญ ผู้เต้นผีตาโขนจึงมีการขยับแอ่นในลักษณะของการเคลื่อนไหวและการส่ายสะโพกไปข้างหน้า ในลักษณะเด่นหน้าเด่นหลัง คล้ายกับคนร่วมเพศ ซึ่งในการเต้นทำนองนี้ก็จะส่งผลต่อการรับรู้ในการดูและชมของคนที่อยู่แวดล้อมด้วย ทั้งในเรื่องของความสนุกสนาน ความเพลิดเพลิน ความแปลกหูแปลกตา จากการศึกษาพบว่า “คนส่วนใหญ่ที่พบเจอกับผีตาโขนแล้ว มักจะมีความชอบกับท่าทางดังกล่าว เนื่องจากเป็นท่าทางที่สื่อให้เห็นถึงสัญชาตญาณและความต้องการทางการร่วมเพศของมนุษย์ อันเป็นกิจกรรมทางธรรมชาติของมนุษย์ทุกผู้ทุกนามนั่นเอง” อย่างไรก็ตามการเต้นของผีตาโขนเหล่านั้นก็เป็นการแสดงที่สมมุติตนเองของผู้แสดงเพื่อที่จะเข้าร่วมในพิธีกรรมการแห่ส่งพระเวสสันดรเข้าเมือง

สำหรับด้านการใช้มิติตาบของผีตาโขนที่มีการนำรูปแบบหลักอันเป็นอวัยวะเพศชายมาทาสีแดง จากนั้นจึงนำมาถือประกอบและร่วมกับการเต้น แต่รูปแบบดั้งเดิมนั้นมิติตาบจะมีการทำขึ้นมาให้มีขนาดความยาวประมาณ ๕๐-๗๐ เซนติเมตร หรืออาจจะมีความยาวมากกว่านั้น

วิธีการเล่นก็ด้วยการกระทุ้งกับไม้สะพานจนมีเสียงดังกึกก้องเพื่อสร้างความน่าเกรงขาม แต่ในสภาพปัจจุบันมีการประดิษฐ์และทำให้สั้นลงเหลือความยาวโดยประมาณ ๘-๙ นิ้วเท่านั้น ซึ่งผู้เต้นผีตาโขนก็จะเอาอาวุธรูปอวัยวะเพศไปแตะผู้ชมเบา ๆ แล้วเลื่อนตาบไปมาบนร่างกายของผู้ถูกสัมผัส นั่นคือจะมีการถูไถไปบนลำตัวของผู้ชมไปมา ด้วยการถู ๒-๓ จังหวะ ซึ่งก็ไม่ได้นำเอาอวัยวะเพศนั้นมาทิ่มแทงตามร่างกายของผู้ชมอย่างรุนแรงหรือทำให้ตกใจแต่อย่างใด

อย่างไรก็ตามในปัจจุบันได้มีการปรับประยุกต์ทำเต็นต์ผีตาโชนเพื่อสนองตอบนโยบายการท่องเที่ยวไทย ดังจะพบว่ามีการออกแบบทำเต็นต์ให้มีความคล้ายคลึงกัน มีการแปรแถวเป็นหน้ากระดาน การจับคู่แถวตอน ครึ่งวงกลม และรูปวงกลม ซึ่งรับอิทธิพลด้านแนวคิดมาจากภาคกลาง แต่ในการละเล่นผีตาโชนก็ยังคงมีการเต็นในลักษณะอิสระตามความชอบและจินตนาการของแต่ละคนอยู่ นอกจากนี้ในขบวนแห่ผีตาโชนก็จะเห็นว่า มีการนำเอาเพลงและการเต้นแบบหมอลำซึ่งมาใช้ ส่งผลให้ผีตาโชนมีการเต็นในท่าทางและอากัปกริยาที่ดูเฝ้าชวนใจ และต้องให้เข้ากันกับหมากกะแหล่งหรือกระป๋องขนาดเล็กที่มีการใส่ก้อนหินหรือก้อนกรวดแล้วห้อยอยู่บริเวณเอวด้วย เมื่อมีการเคลื่อนไหวร่างกายในจังหวะที่เฝ้าชวนเสียงก็จะดังสอดคล้องกับการเคลื่อนไหวของก้อนกรวดในกระป๋อง ทั้งนี้มีเป้าหมายเพื่อสร้างความสนุกสนานและให้ถูกใจผู้ดูเป็นสำคัญ

๔.๒.๒.๗ เครื่องดนตรีประกอบผีตาโชน

จากการศึกษา พบว่า ในประเพณีผีตาโชนนั้นมีการใช้เครื่องดนตรีประกอบการละเล่นผีตาโชนอยู่หลายชนิด ซึ่งการในดนตรีมาใช้ก็เพื่อกำหนดจังหวะของการเคลื่อนไหวและสร้างบรรยากาศแห่งความครึกครื้นให้กับผู้เล่นได้เต้น และเคลื่อนไหวร่างกายไปตามจังหวะ ซึ่ง เชิดเกียรติ กุลบุตร แสดงความคิดเห็นว่า “ดนตรีที่ใช้ประกอบการเต็นของผีตาโชนนั้นในอดีตจะมีการใช้การตีเกราะเคาะไม้เป็นหลัก แต่ปัจจุบันนั้นมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบให้ความรู้ใจและน่าสนใจมากขึ้นด้วยเปิดเพลงเต็นด้วยเครื่องเสียงที่ตั้งกระหิม”^{๓๒} แต่อย่างไรก็ตามดนตรีในขบวนแห่ผีตาโชนนั้น ส่วนใหญ่แล้ววงดนตรีที่นำเข้ามาเล่นก็มักจะเป็นวงดนตรีพื้นบ้านที่นิยมบรรเลงประสมวงกันในหมู่บ้านเป็นหลักอยู่แล้ว อันประกอบด้วยเครื่องมือในการสร้างเสียงและจังหวะดังนี้

๑) กลอง อาจเป็นกลองยาวและกลองตุ้ม เพราะให้เสียงกังวาน เมื่อมีการตีกลองขึ้นมา ผีตาโชนก็จะใช้เป็นจังหวะในการเต็น

๒) พิณ ภาษาท้องถิ่นเรียกว่า “เต็ง” ทำจากไม้ขนุน มีสามสาย ทำจากเส้นลวด ใช้บรรเลงเพื่อให้จังหวะกับผู้เล่นผีตาโชน

๓) ฉาบ เครื่องดนตรีระนาดใหญ่ขนาดใหญ่ ใช้ในการตีเพื่อการประกอบจังหวะ

๔) ฉิ่ง เครื่องดนตรีประกอบจังหวะขนาดเล็ก ตีประกอบจังหวะกลอง

๕) หมากกะแหล่ง เพื่อให้เกิดเสียง ส่วนใหญ่จะติดตัวผู้เล่นผีตาโชน

๖) กระดิ่งมีขนาดเล็กกว่าหมากกะแหล่ง มีเสียงดัง

๗) แคน มีการนำมาใช้ในลักษณะของการเป่าพ่อนในลักษณะจับม้วนมือ

^{๓๒} เชิดเกียรติ กุลบุตร. (๒๕๔๘). ศิลปกรรมจังหวัดเลย. เลย : คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย, หน้า ๑๖๘.

ภาพที่ ๔.๒๑ อีกรูปแบบหนึ่งที่มีการประยุกต์ไปสู่รูปแบบของหน้ากากอื่น ๆ ที่ดูไม่ใกล้เคียงกับผีตาโขน

๔.๒.๑ บริบทเกี่ยวกับประเพณีผีขนน้ำ

๔.๒.๑.๑ ประวัติความเป็นมาของผีขนน้ำ

คำว่า “ผีขนน้ำ” หมายถึงการละเล่นที่ผู้เล่นแต่งกายคล้ายวัว ควาย มีขนตามลำตัว จากการศึกษาพบว่า ผีขนน้ำอาจมีที่มาจาก ๒ นัยยะคือ นัยยะที่ ๑ ความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับวิญญาณของสัตว์ จำพวกวัวควาย ที่ตายไปแล้วแต่วิญญาณยังล่องลอยอยู่ ตามสถานที่เคยอยู่อาศัย เช่น ตามลำห้วย หนอง แม่น้ำ เมื่อชาวบ้านไปตักน้ำหรืออาบน้ำก็จะตามคนเข้ามาอยู่ในหมู่บ้าน ส่วนนัยยะที่ ๒ นั้นจะมาจากการเล่นผีขนน้ำเป็นประจำทุกเดือน ๖ แล้วฝนตกทุกครั้ง จึงเรียกว่า “ผีขนน้ำ”

ผีขนน้ำหรือผีที่อาศัยอยู่ตามลำห้วย หนอง คลองบึง คนโบราณมักเรียกว่า “ผีขนน้ำ” ซึ่งคนในเขตตำบลนาข้าว อำเภอเชียงคานก็เรียก การเรียกชื่อแต่เดิมว่า “ผีขน” “ผีโขน” หรือ “ผีขุน” ต่อมาจึงพัฒนาการเรียกมาสู่ “ผีขนน้ำ” ซึ่งมีการเล่นในงานบุญบั้งไฟ หรืองานบุญเดือน ๖ ในวันแรม ๑ ค่ำถึง ๑๕ ค่ำ โดยชาวบ้านมีความเชื่อว่า “เมื่อเล่นผีขนน้ำแล้วจะเป็นที่ชื่นชอบใจของเจ้าปู่จिरมานพ เวลาเจ้าปู่ผ่านพิภพซึ่งถือว่าเป็นผีเจ้าบ้านมีอิทธิฤทธิ์สามารถที่ดลบันดาลใจ และส่งผลต่อชาวบ้านนาข้าวให้พบแต่สิ่งที่ดีๆ เหตุเภทภัยต่างๆไม่เกิดขึ้นอย่างไรก็ตามจากการศึกษาพบว่า “หากปีใดจำนวนผีขนน้ำที่เข้ามาร่วมเล่นในงานบุญเดือนหกเป็นจำนวนมาก เจ้าปู่ก็จะชื่นชอบและดลบันดาลให้ฝนฟ้าตกถูกต้องตามฤดูกาล ชาวไร่ชาวนาปลูกข้าวอย่างอุดมสมบูรณ์”

๔.๒.๑.๒ พัฒนาการเล่นผีขนน้ำ

การเล่นผีขนน้ำเกิดขึ้นมาเป็นเวลานาน ส่วนใหญ่จะเล่นกันในวันเทศกาลงานบุญเดือนหก แรม ๑ ค่ำ ถึง ๓ ค่ำของทุกปี โดยจะมีการละเล่นในงานบุญเดือน ๖ ของทุกเขตอำเภอเชียงคานก่อน เนื่องจากมีความเชื่อว่า “ต้องให้เชื่อผู้พี่เจ้าคกคำ เนื่องจาก

เจ้าคกคำ (วิญญูณเจ้าปู่เขตสุขาภิบาล วัดมหาธาตุ) เป็นผู้พี่เจ้าจिरมานพ ซึ่งอยู่บ้านนาข้าวและมีศักดิ์เป็นน้อง และการละเล่นก็จะส่งท้ายที่บ้านนาข้าว จึงส่งผลให้เกิดความสนุกสนานทุกปี”

ภาพที่ ๔.๒๒ เจ้าปู่ที่เข้ามาเข้าร่วมพิธีกรรมในวันที่ ๒ ของการเปิดงานประเพณีผีขนน้ำขององค์การบริหารส่วนตำบลนาข้าว อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย

สำหรับการละเล่นผีขนน้ำนั้น แต่เดิมเรียกว่า “ผีขน” เนื่องจากผู้สวมใส่มิมีการสวมหน้ากากที่ทำขึ้นจากไม้เนื้ออ่อนอย่างเช่น ไม้จากตีนเป็ด ไม้จ้าว หลังจากที่มีการละเล่นถวายเจ้าปู่ประจำดอนห่อเสร็จ บรรดาเหล่านางเทียม ขะจ้ำละสมุนนางแต่ง จะมีการทำผีขนออกมาเล่นในชุมชนอย่างสนุกสนานที่หน้าลานวัดโพธิ์ศรี ซึ่งเรียกงานในวันนี้ว่า “งานวันโฮม” หรืองานวันรวมนั่นเอง ส่วนวันที่ ๒ นั้น เรียกว่า “วันเล่น” หรือ “มื่อม่วนขึ้น” ถือว่าเป็นวันที่ชาวบ้านในชุมชนและชาวบ้านอื่น ๆ ไกลเคียงจะเข้ามาร่วมเล่นเพื่อเอาบุญ คือจะมีพิธีการถวายปัจจัยและร่วมพ้อนรำ

ภาพที่ ๔.๒๓ ขบวนแห่ในงานประเพณีผีขนน้ำ ที่ประกอบด้วยผู้ถือป้ายผ้า และผู้เดินประกอบขบวนแห่

อย่างไรก็ตามผีขนน้ำในเขตบ้านนาข้าวแต่เดิมนั้นจะมีการเล่นอยู่ ๒ กลุ่มคือ กลุ่มชะจ้ำ นางเทียม นางแต่ง สมุนนางแต่งด้วยการพ้อนรำไปตามจังหวะของ

เสียงดนตรีอย่างเป็นทางการเป็นระเบียบ ส่วนกลุ่มที่ ๒ คือ กลุ่มผีโขน ที่ประกอบด้วย คนหนุ่ม สาว เด็กเล็ก ที่พ่อแม่พาออกมาเล่นฟ้อนรำหน้าวัดอย่างสนุกสนาน และกลุ่มที่ ๓ คือ กลุ่มเด็กหนุ่มที่คุยกะนอง ที่มีความรู้ในเรื่องวิชาอาคมการอยู่ยงคงกระพัน กินวานที่ช่วยทำให้ร่างกายแข็งแรง ฟันแทงไม่เข้า ซึ่งเรียกว่า “วานสามพันตึง วานเต่าหนังหยาบ”^{๓๓}

๔.๒.๑.๓ บุคคลสำคัญที่เกี่ยวข้องกับการละเล่นผีขนน้ำ

การละเล่นผีขนน้ำของบ้านนาช่าวนั้น สันนิษฐานว่ามีมาพร้อมกับการจัดพิธีกรรม เช่นไหว้บรรพบุรุษ หรือเจ้าโคตรของหมู่บ้านนาช่าวน เพราะถ้ามีการจัดพิธีกรรมเลี้ยงผีประจำหมู่บ้านก็เพื่อการละเล่นบุญเดือน ๖ แรม ๑ ค่ำถึง ๓ ค่ำเดือนหก จะมีผีขนน้ำมาเล่นเป็นจำนวนมาก ถ้าหากปีใดผีขนน้ำออกมาเล่นน้อยปุจิริมานจะไม่พอใจ อาจมีการดลบันดาลให้ฝนตกน้อยกว่าปกติ ซึ่งจะมีผลต่อการทำเกษตรของชาวบ้าน

สำหรับเจ้าปู่ผ่านพิภพนั้นก็จะมีโปรดปรานผีขนน้ำหรือตัวแมงหน้างามเป็นอย่างมาก โดยที่วิญญานบรรพบุรุษจะแจ้งความประสงค์ผ่านร่างทรงหรือคนทรงที่รับการถ่ายทอดพิธีกรรมเลี้ยงผีปู่ตาซึ่งเป็นผู้หญิง ซึ่งผู้หญิงก็ถือว่าเป็นบุคคลที่มีบทบาทหน้าที่ในการสืบทอดแนวคิดและสืบทอดมรดกจากบิดารมารดาโดยเฉพาะผู้หญิงที่เป็นลูกคนสุดท้อง จะเป็นผู้รับมรดกและสืบทอดเจตนารมย์ของบิดา

ภาพที่ ๔.๒๔ หน้ากากผีขนน้ำ ที่มีการใช้ไม้พื้นบานอย่างต้นพญาสัตตบันมาสร้างสรรค์เป็นรูปทรงที่มีความงามแบบพื้นถิ่น

๔.๒.๑.๔ ประเภทของผีขนน้ำ

ลักษณะเฉพาะของผีขนน้ำคือการไม่แบ่งแยกว่าเป็นผีขนน้ำใหญ่หรือผีขนน้ำเล็ก แต่ผีขนน้ำจะมีขนาดเดียว ซึ่งมีความเชื่อว่า “ผีขนน้ำคือ บรรดาทหารของเจ้าปู่ที่คอยพิทักษ์รักษาดอนห่อและหมู่บ้านแทนเจ้าปู่” ซึ่งก็หมายถึงเจ้าผ่านพิภพและเจ้าปู่จิริมานพ สำหรับการสร้างหน้ากากผีขนน้ำนั้น จากการศึกษาพบว่า ชาวบ้านจะมีการใช้วัสดุที่หลากหลายมาประกอบสร้างกัน และวัสดุส่วนใหญ่ก็นั้นก็อยู่ในชุมชนท้องถิ่นบ้านนาช่าวนั่นเอง เช่น กระตอกขาดหรือกะต๋ามีหูหิ้วหาบได้ ไม้แกนป้อ หวดนึ่งข้าวเหนียว ทางมะพร้าว นอกจากนี้จากการศึกษายังพบว่า ในอดีตที่ผ่านมานั้นหน้ากากแมงหน้างาม หรือผีขนน้ำนั้นจะมีการนำเอากะระจกมาเป็น

^{๓๓} สุรียา บรรพลา. (เมษายน-พฤษภาคม, ๒๕๕๖). การละเล่นผีขนน้ำ. วารสารดอกจาน. ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๔, หน้า ๑๐๙-๑๒๕.

ส่วนประกอบสำหรับการประดับตกแต่งตามบริเวณหน้าผากและตามส่วนต่างๆ ของหน้ากากให้เกิดความสวยงาม ซึ่งถือว่าเป็นภูมิปัญญาในการคิดสร้างและประดิษฐ์ของชาวบ้านในชุมชนเอง เพราะเมื่อนำมาสวมใส่แล้วผีขนน้ำได้เดินไปตามรอบโบสถ์วัดโพธิ์ศรี แสงแดดที่ส่องกระทบเข้ามาปะทะกับหน้ากากผีขนน้ำนั้นจะส่งผลทำให้เกิดการสะท้อนแสงแดดอย่างสวยงามและเข้าตาผู้เข้ามาร่วมงานคนอื่นๆ ด้วย^{๓๔}

๔.๒.๑.๕ ขั้นตอนการเล่นผีขนน้ำ

ประเพณีการเล่นผีขนน้ำนั้นจะมีรูปแบบของการจัดขบวนแห่ เดิมทีนั้นชาวบ้านบ้านนาข้าวจะเล่นผีขนน้ำก็เพื่อที่จะสืบทอดประเพณีการเล่นแมงหน้างาม เพื่อเอาใจเจ้าปู่ผ่านพิภพ ซึ่งเป็นเจ้าโคตรของหมู่บ้าน

ภาพที่ ๔.๒๕ ผีขนน้ำ เครื่องแต่งกายและเครื่องเคาะประกอบจังหวะที่ใช้งานบุญและงานประเพณีผีขนน้ำของบ้านนาข้าว

ในช่วงพิธีกรรมจะเริ่มตั้งแต่เวลา ๐๖.๐๐ น. นางเทียมและชะจ้ำจะจัดแต่งเครื่องเส้นไหว้ประกอบด้วยชั้น ๕ ชั้น ๘ หมาก ๕ คำ มวนยา หรือกอกยา ๕ มวน เทียนไข ๒ เล่ม น้ำหอม ๑ ขวด สำหรับการถวายเจ้าปู่ที่หอแกนบ้าน ซึ่งเป็นหอสำหรับการเซ่นไหว้สำหรับการละเล่นผีขนน้ำนั้นมีขั้นตอนดังนี้

๑) นำผีขนน้ำที่ชาวบ้านสร้างเสร็จแล้วทุกตัวมาครอบในวันเลี้ยงผีประจำหมู่บ้านหรือเจ้าบ้าน เพื่อการละเล่นผีขนน้ำจะเกิดความขลัง เล่นแล้วมีความสุขสนาน ซึ่งในวันแรม ๑ ค่ำ เดือนหกเป็นการเล่นถวายเจ้าปู่

^{๓๔} สุรียา บรรพลา. (เมษายน-พฤษภาคม, ๒๕๔๖). การละเล่นผีขนน้ำ. วารสารดอกจาน. ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๔, หน้า ๑๐๙-๑๒๕.

๒) ผู้เป็นร่างทรงเจ้าปู่ผ่านพิภพและเจ้าปู่จirmanพคือ นางจันดี คำบุญยอและ นางดอกไม้ ม่องชา จะนำขบวนผีขนน้ำมาทำการร้ายรำไปรอบหมู่บ้านและลานวัดโพธิ์ศรี โดยมีการนำเครื่องประกอบดนตรีอย่างเกราะ กลองมาสร้างจังหวะ

๓) ร่างทรงหรือนาเทียม นางแตง ขะจ้ำ จะเล่นฟ้อนบุญเดือนหก วันที่ ๑-๒-๓ คือ แรม ๑ ค่ำ ๒ ค่ำ และ ๓ ค่ำ

๔) เมื่อเล่นผีขนน้ำเสร็จแล้วก็จะนำหน้ากากและเครื่องกายที่เป็นชุดผีขนน้ำไปเก็บไว้ในเล้าข้าวเพื่อที่จะได้มีการนำกลับมาเล่นต่อไปในงานบุญเดือนหกปีหน้า

๔.๒.๑.๖ สัญลักษณ์ของการละเล่นผีขนน้ำ

การละเล่นท้องถิ่นอย่างผีขนน้ำของชาวบ้านบ้านนาขานนั้นถือว่าเป็นกิจกรรมหนึ่งที่เชื่อมโยงเข้ากับความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ว่า “เล่นผีขนน้ำถวายบรรพบุรุษอันเป็นเจ้าโคตรประจำหมู่บ้าน ที่หมายถึงเจ้าปู่ผ่านพิภพ และเจ้าปู่จirmanพที่ขึ้นชอบผีขนน้ำ โดยเรียกผีขนน้ำในความหมายเชิงสัญลักษณ์ว่า “แมงหน้างาม” ซึ่งก็หมายถึง คนที่แต่งตัวเป็นผีใส่หน้ากากที่มีรูปหน้าเป็นคน มีเขาเป็นควาย มีการสวมใส่เสื้อผ้าเครื่องแต่งกายที่มีลักษณะรุ่มร่ามด้วยเศษผ้า หรือวัสดุเหลือใช้อื่น ๆ เช่นที่นอนขาด มุ้งขาด

ภาพที่ ๔.๒๖ บรรยากาศของงานประเพณีผีขนน้ำ จะเห็นถึงการเดินพาเหรดของเหล่าผีขนน้ำที่สวยงามจากการประดับด้วยเศษผ้าหลากสี

การละเล่นนั้นเกิดจากแนวคิดที่จะเอาใจผีบรรพบุรุษ และคาดหวังว่าจะมีสิ่งสิ่งตอบแทนที่เป็นน้ำฝนและความอยู่ดีกินดี ความมั่นคง มั่งคั่งและความอุดมสมบูรณ์ทางการเกษตรซึ่งจะมีการทำนาปลูกข้าวปีละ ๒ ครั้ง ซึ่งเป็นเรื่องของวิถีการดำเนินชีวิตที่ส่งผลทำให้เกิดการคิดค้นรูปแบบออกมา สำหรับวิธีการเล่นแบบโบราณนั้น ผีขนน้ำจะผูกกะล่อ หรือ ขะเหล็บ หรือ กระโหล่งไว้บริเวณเอวหรือคอ แล้วผู้เล่นก็จะทำการย่อตัวลงอย่างเป็นจังหวะ ซึ่งอาจเรียกว่าเป็นการ “ย่มตัว” จากนั้นจึงเฝ่นตัวขึ้นตามจังหวะของเสียงกลอง ที่ถูกตีและให้จังหวะผ่านกลองบั้ง ที่มีลักษณะคล้ายกับบั้งไม้ไผ่คือมีลักษณะเป็นทรงกลม สำหรับการขย่มตัวนั้นผีขนน้ำจะทำโดยประมาณ ๓ จังหวะ แล้วจึงทำมือจีบม้วนสองข้าง ด้วยการกางมือออกระดับศีรษะตามจังหวะของเสียงกลองที่ถูกตีจนมีเสียงดังเป็นจังหวะ ตึง ตึง ตึง รวมทั้งสิ้น ๓ ครั้ง

ภาพที่ ๔.๒๗ ลักษณะของเครื่องแต่งกายของผีขนน้ำ

๔.๒.๑.๗ การละเล่นอื่นๆ ที่อยู่ในประเพณีผีขนน้ำ

การละเล่นผีขนน้ำนั้นเป็นการสร้างความหมายด้านความเชื่อ ความศรัทธาของกลุ่มที่อยู่ในหมู่บ้าน

๑) การเล่นตีเครื่องหมากสะบ้า

เครื่องหมากสะบ้าเป็นต้นไม้ประเภทเถาวัลย์ที่มีเส้นผ่าศูนย์กลาง ๓-๔ นิ้ว ความยาวประมาณ ๑๐ เมตร ถึง ๑๕ เมตร วิธีการเล่นของชาวบ้านคือจะเข้าไปหาเครื่องหมากบ้ำมาจากป่าตามขนาดที่ได้ระบุไว้เพื่อนำมาเก็บไว้ที่ลานวัด ต่อมาช่วงบ่ายชาวบ้านก็จะมีการแบ่งกลุ่มออกเป็น ฝ่ายชายและฝ่ายหญิง ซึ่งอาจใช้จำนวนคนข้างละ ๑๐ คน ๕ คน หรือ ๑ คน หรืออาจแบ่งแบบเพศเดียวกันก็ได้ แนวคิดในการเล่นเครื่องสะบ้าก็เพื่อความสนุกสนาน เพื่อการเสี่ยงทายฝนฟ้า เมื่อตีเครื่องหมากบ้ำแล้วฝ่ายล้มฝนฟ้าปีนั้นก็จะมีดี หากตีเครื่องหมากบ้ำแล้วล้มไปทางฝ่ายหญิง ฝนฟ้าปีนั้นก็จะมีดี เมื่อเล่นเพื่อเสี่ยงทายฟ้าฝนแล้ว จะเล่นเพื่อความสนุกสนานโดยมากฝ่ายชายจะถูกฝ่ายหญิงแกล้ง โดยการปล่อยเครื่องหมากบ้ำในขณะออกแรงตีเต็มที่ อย่างไรก็ตามปัจจุบันประเพณีนี้ก็ไม่ได้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมงานบุญ ทั้งนี้เป็นเพราะบทบาทหน้าที่ทางสังคมและการประกอบอาชีพเป็นสำคัญ รวมทั้งการที่ระบบการศึกษาสมัยใหม่เข้ามา ก็ส่งผลทำให้คนรุ่นใหม่ไม่เห็นความสำคัญของกิจกรรมในลักษณะนี้ด้วยเช่นกัน

๒) การเล่นคนเต้ากันหรือบักแบ้น

การเล่นคนเต้ากันหรือตุ๊กตาชายหญิงร่วมเพศกันที่ชาวบ้านมีการประดิษฐ์ขึ้นมาเองในทำการร่วมเพศ ซึ่งส่วนใหญ่แล้วผู้เล่นจะเป็นผู้ชาย เพศหญิงจะไม่อนุญาตให้เล่น เพราะเป็นเรื่องที่ไม่เหมาะสมไม่ควร การเล่นคนเต้ากันเป็นกิจกรรมของชายอารมณ์ดีค่อนข้างขี้เล่น ชุกชอนและมีอารมณ์ขบขัน ซึ่งจะมีการสร้างตุ๊กตาขึ้นมาจากไม้เนื้ออ่อนจากนั้นจึงมีการสร้างโครงสร้างเป็นตัวหุ่นที่มีรูปลักษณะเป็นเพศหญิงและเพศชาย

นอกจากนี้ยังมีการแต่งหน้าทาปากด้วยสีสันทึบสีดำ เช่น สีแดง สีดำ สำหรับสีแดงนั้นนำมาใช้สำหรับการทาที่อวัยวะเพศเพื่อสร้างความโดดเด่นและความสำคัญ ให้เกิดขึ้นกับความเป็นสัญลักษณ์ทางเพศที่หมายถึงความอุดมสมบูรณ์นั่นเอง ผู้สร้างจะทำกลไก การบังคับควบคุมขึ้นมาในบริเวณจุดของแขนและขา จากนั้นจึงใช้เชือกป่านหรือไนลอนขนาดเล็ก มาต่อเชื่อมโยงให้ความสัมพันธ์ระหว่างจุดต่าง ๆ จากนั้นจึงทำการลากดึงเพื่อให้หุ่นที่ทำจากไม้จันทน์นั้นเกิดการเคลื่อนไหวไปมาในอากัปภิกิริยาของการร่วมเพศ และมีการนำเอาเศษผมมาตกแต่ง บริเวณอวัยวะเพศเพื่อให้เห็นเป็นอวัยวะเพศที่เด่นชัดขึ้น

สำหรับงานเทศกาลบุญเดือนหกนั้นจะมีคนสัก ๒-๓ รายที่มีการประดิษฐ์และทำขึ้นมาในเทศกาลนี้ โดยมีความเชื่อว่า “การเล่นคนเต้ากันแล้วจะทำให้ฝนฟ้าตก ถูกต้องตามฤดูกาล อย่างไรก็ตามการเล่นคนเต้ากันและการเล่นบักแบ้นนั้นจะเกิดความสุขสนุกสนาน มากขึ้นก็ต่อเมื่อมีการนำมาเป็นส่วนหนึ่งของขบวนแห่บุญบั้งไฟ และการเล่นเกี่ยวกับเพศหรือการ ร่วมเพศนั้นถ้ามองตามวิถีชีวิตประจำวันหรือในสภาวะปกติก็อาจเป็นเรื่องที่ไม่เหมาะสมไม่ควร แต่ สำหรับในงานพิธีกรรมแล้วนั้นถือว่า “อวัยวะเพศหรือเครื่องเพศเป็นเครื่องมือทำให้พวกมารเกิดความหลงใหล สร้างความหลง ระวัง ทำให้ไม่เข้ามายุ่งเกี่ยวกับศาสนา ดังนั้นการดำเนินกิจกรรม ทางศาสนาจึงเป็นไปด้วยความราบรื่น” สำหรับปัจจุบันการเล่นในลักษณะนี้ถูกจำกัดขอบเขตลงไป ทำให้ไม่ปรากฏอยู่ในขบวนแห่

ภาพที่ ๔.๒๘ ควายตุ้ที่เข้าร่วมในขบวนแห่ผิชนน้ำ

๓) การเล่นควายตุ้

ผู้เล่นควายตุ้มักเป็นผู้ชาย มีการสร้างควายตุ้ด้วยไม้ไผ่จากนั้นจึงนำ กระดาษสีดำมาติดปะติดกับโครงสร้างของควายไว้ โดยจะพยายามทำให้ใกล้เคียงหรือคล้ายกับควายมากที่สุด สำหรับช่องกลางที่คนเล่นจะเข้าไปอยู่นั้นให้มีการเว้นว่างพื้นที่ไว้ให้เหมาะสมเพื่อที่ผู้เล่นจะได้เดินหรือเคลื่อนไหว จากนั้นจึงใช้เชือกผูกกับลำตัวของควายที่สร้างขึ้นโยงขึ้นไปจนถึงไหล่และเอวของผู้เล่นที่อยู่ตรงกลางด้านข้างของทั้งสองของผู้เล่น สร้างขาคนจำลองขึ้นด้วยการใช้ กางเกงต่อออกไปด้านนอก เพื่อให้คนอื่น ๆ มองเห็นเหมือนกับว่ากำลังขี่ควาย การเล่นควายบักแบ้น

มีอยู่ในกลุ่มบ้านนาข้าวหมู ๑๔ จำนวน ๒ ตัว มีการใช้น้ำขบวนแห่ทำนองว่าเป็นหัวหน้าควายที่เป็นทหารของเจ้าปู่ผ่านพิภพ

๔) การเล่นกลั๊บทเทศ

ผู้เล่นส่วนใหญ่เป็นผู้ชายแต่งตัวเป็นผู้หญิง เช่น นุ่งกระโปรง ใส่เสื้อผู้หญิงแล้วทำนมให้มีความใหญ่โตขึ้นมาด้วยลูกบอลหรือลูกโปรง ผู้เล่นส่วนใหญ่จะมีการจำลองท่าทางอากัปกริยาของผู้หญิงบ้างใช้น้ำหลายไหล้อย หยด ลืม ทาปากแดง หกล้มบ้าง เดินสะบัดสะบิ้งไปมาบ้าง ซึ่งสามารถสร้างความสนุกสนานให้กับผู้ชมได้เป็นอย่างดี การเล่นลักษณะนี้สามารถที่จะสะท้อนพฤติกรรมของผู้เข้าร่วมขบวนซึ่งแสดงพฤติกรรมออกมาอย่างตรงไปตรงมา กลุ่มของผู้เล่นจะไม่ถือโทษโกรธกันอย่างเด็ดขาด

๕) การเล่นโยนตม

การเล่นโยนตม หมายถึง การเล่นของผู้ชายในช่วงของการจุดบั้งไฟประจำปีของบุญเดือนหกจุดแล้วบั้งไฟแตกหรือไม่พุ่งสูง เจ้าของบั้งไฟจะถูกเพื่อ ๆ อุ้มเพื่อไปโยนลงในน้ำผสมน้ำโคลน ถือว่าเป็นการละเล่นของผู้ใหญ่ที่สนุกสนานครื้นเครง โดยไม่ผิดกับผู้เล่น

นอกจากนั้นการเล่นโยนตมยังมีการจับคนที่เข้ามาร่วมงาน โดยส่วนใหญ่แล้วจะเป็นชาวบ้านด้วยกันโยนลงไปบ่อโคลน ซึ่งชาวบ้านในชุมชนจะร่วมมือกันสร้างบ่อโคลนขึ้นมาเพื่อจำลองการปักโคลนของควายนั่นเอง

ภาพที่ ๔.๒๙ กระล่อเครื่องเคาะจังหวะประกอบการเดินและการให้เสียงของผีขนน้ำ และควายตุ้มการละเล่นประกอบขบวนแห่ที่สร้างความแตกต่างและแสดงถึงวิถีชีวิตของชุมชนที่ผูกพันอยู่กับควายได้เป็นอย่างดี

๔.๒.๑.๘ องค์ประกอบของการเตรียมการละเล่นผีขนน้ำ

การเล่นประเพณีผีขนน้ำนั้นผู้จัดในหมู่บ้านจะจัดการละเล่นในวันที่ตรงกับวันแรม ๑ ค่ำ ๓ ค่ำเดือนหก ชาวบ้านบ้านนาข้าวหมูมีความเชื่อว่า “ผีบรรพบุรุษมีความชื่นชอบการเล่นผีขนน้ำมาก” ดังปรากฏว่าเจ้าปู่จิริมานพ ได้โปรดให้มีการหาแมงน้ำงาม (ผีขนน้ำ) มาเล่นเป็นประจำ และชาวบ้านก็ยังเชื่อกันอีกว่า “เมื่อเล่นแล้วฝนฟ้าก็จะดีมีความอุดมสมบูรณ์ เนื่องจากมีฝนตกในปริมาณมาก” จึงนิยมเล่นกันในงานบุญประเพณีที่เรียกว่า “บุญเดือนหกหรือบุญบั้งไฟ ถ้าหากว่าปีใดไม่มีการละเล่นแล้วฝนฟ้าก็อาจจะแล้ง ลมแรง คนจมน้ำ ลมพัดพา

บ้านเรือนพัง ต้นไม้โค่นล้ม สัตว์เลี้ยงจะตาย พืชที่ปลูกไว้จะเกิดการแห้งเหี่ยว ไม่สามารถเก็บผลผลิตได้ ถ้าเป็นพืชเศรษฐกิจก็จะขาดทุน และชาวบ้านยังเชื่ออีกว่า “สิ่งที่เกิดขึ้นนี้เป็นอำนาจอันศักดิ์สิทธิ์ที่เหนือธรรมชาติที่เจ้าปู่จिरมานพและเจ้าปู่ผ่านพิภพ”

๑) การเตรียมงานการเล่นผีขนน้ำ

ก่อนถึงงานประเพณีบุญเดือนหกประมาณ ๔-๕ วัน หมู่ ๆ ในหมู่บ้าน ผู้สูงอายุ ผู้หญิง ผู้ชายต่างก็เตรียมชุดผีขนน้ำ โดยจะดูว่าหน้ากากผีขนน้ำยังอยู่ในสภาพดีใช้งานหรือไม่ ถ้าหากว่ามีการเกิดชำรุดก็จะซ่อมแซม หากว่าซ่อมไม่ได้ก็จะทำขึ้นมาใหม่ โดยการหาต้นพญาสัตตบั้น หรือต้นตีนเป็ด ส่วนใหญ่ต้นไม้ดังกล่าวจะหาได้ในป่าของหมู่บ้านทางทิศตะวันออก จากนั้นจึงนำไม้มาตัดให้เป็นท่อน ๆ มีการใช้เครื่องมือช่างไม้มาจัดสร้างหน้ากากผีขนน้ำคนละ ๑ หน้ากาก เตรียมไว้ก่อนวันแรม ๑ ค่ำ ซึ่งในครอบครัวหนึ่ง ๆ อาจมีคนเล่นผีขนน้ำได้หลายคนตามความสมัครใจ การเตรียมงานการเล่นนั้นจะมีการมอบหมายผู้รับผิดชอบในหมู่บ้านให้ปฏิบัติหน้าที่ของตนตามบทบาทที่เป็นมาตั้งแต่โบราณ เช่น ผู้ประกอบพิธีกรรมต้องจัดเตรียมข้าวของเครื่องใช้ในการประกอบพิธีกรรมเพื่อสื่อสารกับผีบรรพบุรุษให้พึงพอใจ ผู้นำชุมชนจะเป็นผู้ประสานงานให้ระบบการทำงานมีความต่อเนื่อง และชาวบ้านก็จะช่วยกันทำผีขนน้ำสำหรับใช้เล่นในงานบุญเดือนหก

ภาพที่ ๔.๓๐ เวทีที่ทำการเปิดงานบุญเดือนหกของบ้านนาข้าว นำเอารูปหน้ากากผีขนน้ำมาประดับตกแต่งเพื่อสร้างเอกลักษณ์เฉพาะ

๒) วันเวลาในการเล่นผีขนน้ำ

ชาวบ้านนาข้าวจะเริ่มเล่นผีขนน้ำในวันแรม ๓ ค่ำ เดือนหก ในวันแห่บั้งไฟควายเจ้าปู่ ซึ่งตรงกับแรม ๑ ค่ำ และในวันแห่บั้งไฟก็มีการแข่งขันกันที่วัดโพธิ์ศรี โดยมีการแข่งขันกันเป็นคุ้มบ้าน

๓) สถานที่เล่นผีขนน้ำ

สถานที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรมเช่นไหว้ ผีเจ้าปู่จิริมานพ และเจ้าปู่ผ่านพิภพมีทั้งดอนทอเก่าและดอนทอท้ายบ้าน (บ้านไต้) ซึ่งเป็นสถานที่ที่เหล่าผีขนน้ำต้องเล่นถวายผีเจ้าปู่ก่อน จากนั้นจึงนำขบวนผีขนน้ำออกไปเล่นประกอบงานบุญเดือนหกที่ลานวัดโพธิ์ศรี สำหรับในปัจจุบันนั้นสถานที่เล่นผีขนน้ำอยู่บริเวณพื้นที่ขององค์การบริหารส่วนตำบลบ้านนาข้าว ซึ่งมีพื้นที่กว้างขวางกว่า สามารถที่จะจัดรูปแบบของขบวนไปตามลำดับของคุ้มหมู่บ้านและจุดสุดท้ายที่ทุกขบวนแห่ในแต่ละหมู่บ้านก็จะมาเล่นที่วัดโพธิ์ศรี

๔) ผู้เล่นผีขนน้ำ

ผู้เล่นผีขนน้ำ คือชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในบ้านนาข้าวที่ประกอบด้วยผู้สูงอายุ วัยกลางคน ส่วนเด็กหนุ่มสาวจะเป็นกลุ่มที่นิยมเล่นผีขนน้ำมากกว่าวัยอื่น ๆ เนื่องจากการละเล่นนั้นได้หยอกล้อสาว ๆ ในหมู่บ้าน ชายหนุ่มในหมู่บ้านเมื่อมาถึงวันงานก็จะมีการแต่งชุดผีขนน้ำไปร่วมขบวนเพื่อการแห่แหนไปรอบอุโบสถวัดโพธิ์ศรี

ภาพที่ ๔.๓๑ รูปแบบของหน้ากากผีขนน้ำและเสื้อผ้าเครื่องแต่งกายของคนในชุมชนที่แต่งกายมาร่วมเดินพาเหรดในงานบุญหลวงเดือนหก

ผู้เล่นผีขนน้ำในแต่ละกลุ่มมีความเชื่อว่า “ตนเองเป็นทหารของเจ้าปู่จิริมานพและเจ้าปู่ผ่านพิภพ” ดังนั้นผู้เล่นผีขนน้ำบ้านนาข้าวในเทศกาลงานบุญเดือนหก จะมีคนเข้ามาเล่นประมาณ ๑๐๐-๑๒๐ คน โดยจะมีการแบ่งออกเป็นคุ้มหมู่บ้าน

๕) การแต่งกายของผู้เล่นผีขนน้ำ

หน้ากากผีขนน้ำในปัจจุบันนั้นมักสร้างขึ้นต้นไม้ที่ชื่อว่า พญาสัตตบัน หรือต้นตีนเป็ด เพราะเป็นไม้เนื้ออ่อนที่มีมากตรงบริเวณทิศตะวันออกของหมู่บ้าน โดยการเข้าไปตัดมาและเลื่อยให้เป็นท่อน แล้วใช้มีดฉาก ให้เป็นรูปหน้ากากโดยมีองค์ประกอบของหน้าผาก คิ้ว จมูก ตา และปาก โดยการทำโครงสร้างรวมหน้ากากผีขนน้ำจะมีความกว้างประมาณ ๓๐ เซนติเมตร และมีความยาวเท่ากับ ๕๐ เซนติเมตร จากนั้นจึงใช้สีน้ำมันเขียนลวดลายดอกบังเครือ ลายเถาวัลย์ตามคิ้ว ปาก หน้าผากและประดับหน้าตาของผีขนน้ำด้วยกระจก

ใส่ที่มีความแวววาว หรือกระจกส่องหน้า จากนั้นจึงใช้ไม้ไผ่สำหรับนำมาทำเป็นเขาคิดกับโครงสร้างของศีรษะด้วยกระดาษแก้ว

เสื้อผ้าเครื่องแต่งกายนั้นจะใช้เสื้อผ้าเก่า ๆ ที่ทิ้งแล้ว เช่น ที่นอนมุ้ง แห จากนั้นจึงนำมาเย็บเป็นส่วนของลำตัว ส่วนแขน และขาเย็บติดกับส่วนหัวของผีขนน้ำ อย่างไรก็ตามความนิยมสร้างหน้ากากผีขนน้ำของชาวบ้านบ้านนาซาวด้วยไม้พญาสัตตบันที่มีขนาดใหญ่ เมื่อสวมใส่หน้ากากอยู่บนหน้าผากก็จะเกิดการถ่วงน้ำหนักของหน้ากากด้วยไม้ที่หนักจนจำนวน ๔-๕ ท่อนหรืออิฐ ๑ ก้อนระหว่างหน้าผากกับศีรษะของผู้เล่น ซึ่งจะมีการสานด้วยไม้ไผ่กรอบที่เรียกกันว่า “ค่อม” คล้ายกับที่สวมศีรษะของอบ จากส่วนหน้ากากซึ่งอยู่ระหว่างหัวกับคอถึงซุดของผีขนน้ำที่มีการใช้ผ้าดิบคลุมหัวเจาะให้เป็นรูสำหรับการมองเพื่อเดินไปข้างหน้าได้ การสวมหน้ากากผีขนน้ำจึงเป็นการสวมหัวพอเป็นพิธีเท่านั้น ทำให้ภาพที่ปรากฏจึงมีลักษณะคล้ายกับการเดินอยู่บนศีรษะ เมื่อเดินจะให้ความรู้สึกถึงความพลัวไหวจากกระดาษสีที่นำมาตกแต่งโดยการติดอยู่ระหว่างเขาสองข้างที่ยาว โง่งเข้าหากัน บางครั้งเรียกว่า “ไม้ไผ่” ส่วนของใบหูของผีขนน้ำจะทำขึ้นจากกระดาษโดยการทำให้เหมือนกับหูควาย มีสีดำ การใช้หน้ากากผีขนน้ำเดินศีรษะขณะเต้น ผีขนน้ำจะมีการย่อตัวลงไปเพื่อให้หมากกะหล่ำ หมากกะโหล่งที่มีเสียงดัง ส่วนของลำตัวที่อยู่ส่วนของไหล่ จนถึงศีรษะจะมีอาการส่ายไปมาเหมือนการเดินของควาย

ภาพที่ ๔.๓๒ วัสดุอุปกรณ์และการถากหน้ากากผีขนน้ำจากต้นพญาสัตตบัน และหน้ากากที่ผ่านการประกอบรูปทรงและลงสีแล้ว

สำหรับการเขียนหน้ากากผีขนน้ำนั้นนอกจากคิ้ว ตา ปาก จมูก ใบหูเพื่อให้เกิดความสวยงามก็ขึ้นอยู่กับทักษะและประสบการณ์ของผู้ทำเป็นสำคัญและค่านิยมของแต่ละคุ้ม ดังเช่น หมู่ที่ ๑ มีการเขียนหน้ากากผีขนน้ำด้วยลวดลายดอกบัวเครือน้อย ส่วนใหญ่จะใช้เส้นและลวดลายเรขาคณิต เช่น เส้นหยักที่ปาก หน้าผาก หนวด แวดตาและส่วนของปากที่ทำให้ดูคล้ายกับการแยกเขี้ยว ส่วนหมู่ที่ ๑๔ นั้นมีการเขียนหน้ากากผีขนน้ำโดยการใช้ดอกบัวเครือตามใบหน้า ส่วนใหญ่แล้วจะเป็นดอกบัวเครือที่เป็นกิ่งตามหน้าผาก จมูก คาง แก้ม

ส่วนใหญ่มักสร้างอารมณ์ให้กับผิชนน้ำให้ดูอารมณ์ดี มีรอยยิ้มบริเวณมุมปากยาว สำหรับหมู่ที่ ๑๓ การเขียนหน้ากากผิชนน้ำจะใช้เส้นเรขาคณิต เช่น เส้นหยัก เส้นตรง เส้นโค้งแบบง่าย ๆ ตามอารมณ์ของผู้เขียนใบหน้าของหน้ากากผิชนน้ำ แม้ว่าจะมีเค้าหน้าที่เหมือนกันแต่อารมณ์และความรู้สึกจะน่ากลัวมากกว่าหมู่อื่น ๆ รวมทั้งยังมีการเลือกใช้สีดำนกับสีแดงที่มากเกินไป

ส่วนหมู่ที่ ๗ มีการเขียนหน้ากากผิชนน้ำด้วยการเลือกใช้สีหลายสี ผสมผสานกัน เช่น สีแดง สีเขียว สีน้ำเงิน สีขาว สีดำ เน้นการใช้เส้นในลักษณะตรง เส้นโค้ง เส้นหยักและเส้นลายผักกูดบ้าง และหมู่ที่ ๔ มีการเขียนหน้ากากผิชนน้ำด้วยความเรียบง่ายของสี และเส้นก็ดูเรียบง่าย แสดงฝีมือแบบพื้นบ้านที่มีจินตนาการของผีที่ดูน่ากลัวมากกว่าน่ารัก เช่น คุ่มอื่น ๆ

ภาพที่ ๔.๓๓ เด็กที่อยู่ในชุมชนบ้านนาซาวก็เดินทางเข้าร่วมในงาน ถือว่าเป็นการปลูกฝังจิตสำนึกเกี่ยวกับ ความรู้และความรักในรากเหง้าของวัฒนธรรมตนเอง

๖) ท่าทางประกอบการเล่นผิชนน้ำ

การเล่นผิชนน้ำเป็นการเล่นพื้นบ้านที่ต้องมีการใช้ท่าทางประกอบการเล่น ซึ่งผิชนน้ำของบ้านนาซาวก็ไม่ได้มีกฎเกณฑ์ที่เป็นแบบแผนใด ๆ แต่จะใช้ความคล่องตัวของผู้เล่นเป็นหลักในการแสดง เช่น การม้วนมือพ้อนตามจังหวะแต่ไม่กำหนดระบบของมือ แต่ก็ มีหลักใหญ่ในการเล่นคือการย่อตัวลง การขยับตัว ยึดยุบตามจังหวะของกลองบั้ง ผู้เล่นผิชนน้ำนั้นสามารถที่จะออกท่าออกทางได้อย่างอิสระ การเล่นผิชนน้ำจะเล่นในวันแรม ๑ ค่ำ ซึ่งเป็นวันแรกที่มีการเล่นผิชนน้ำถวายเจ้าปู่ผ่านพิภพ และเจ้าปู่จิริมานพก่อนการเล่นจริงในช่วงแห่บั้งไฟรอบหมู่บ้าน และที่รอบวัดโพธิ์ศรี ผู้เล่นจะต้องทำพิธีครอบครุที่ศาลผีประจำหมู่บ้านนาซาว โดยผ่านร่างทรง สำหรับการที่ต้องมีการทำพิธีครอบเสียก่อนก็เพราะด้วยความเชื่อถือและเกรงกลัวว่า “หากฉวยพลาดพลังหรือละเลยปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ที่ได้รับการตราไว้ ก็อาจทำให้ผู้เล่นเป็นบ้าไปหรือล้มหายตายจากได้”

การเล่นผีขนน้ำบ้านนาชวานั้นผู้เล่นจะมีการสวมหน้ากากเมื่อจะเล่นก็ต้องมีการเล่นฟ้อนรำตีกลองข่มตัว มีการเดินทางไปข้างหน้า เดินไปในระยะที่กำหนดไว้เท่านั้น เพราะหน้ากากไม่นิยมมีการเจาะรู ดังนั้นผู้เล่นบางคนจึงมีการสวมหน้ากากที่ลักษณะคล้ายหมวก เพราะอาจมองไม่เห็นผู้เล่นด้วยกันและคนที่อยู่ด้านหน้า

๗) เครื่องดนตรีประกอบการเล่นผีขนน้ำ

๗.๑) กลองบั้ง มีรูปร่างลักษณะเป็นรูปทรงกระบอกยาวไม่เกินครึ่งหนึ่งฟุต เหตุที่เรียกกลองบั้งเพราะเหมือนบั้งไฟ แต่เดิมนั้นชาวบ้านบ้านนาชวามักจะสร้างกลองบั้งมาจากการขุดเจาะไม้เนื้อแข็งแล้วใช้หนังวัว ควายมาเป็นหน้ากลองทั้งสองด้าน ซึ่งผู้ตีก็จะใช้ไม้ตีเพื่อให้เกิดเสียงในด้านใดก็ได้

ภาพที่ ๔.๓๔ เครื่องดนตรีพื้นบ้านที่มีการทำขึ้นแบบงายๆที่นำเข้าร่วมขบวนในประเพณีผีขนน้ำ

อย่างไรก็ตาม กลองบั้งนั้นถือว่าเป็นเครื่องดนตรีหลักที่ใช้ในการตีนำเครื่องดนตรีอื่น ๆ แต่ในปัจจุบันกลองบั้งก็มีการปรับเปลี่ยนวัสดุและรูปลักษณ์ไป ชาวบ้านจะนำถังสีทาบ้านที่ใช้แล้วและใช้ถุงปุ๋ยแทนหนังวัวหนังควายเพื่อทำเป็นที่ปิดหน้ากลอง ซึ่งเมื่อทดสอบการตีก็จะพบว่า มีลักษณะที่ใกล้เคียงกับของเดิม

๗.๒) ฆ้อง เป็นฆ้องโหม่งขนาดเล็กใช้ในการตีประกอบจังหวะดีทุกจังหวะพร้อมกับการตีกลองบั้ง ซึ่งถือว่าเป็นเครื่องดนตรีที่สำคัญลำดับสองในการใช้ตีประกอบการเล่นผีขนน้ำ

๗.๓) ฉาบ เป็นเครื่องดนตรีที่สร้างขึ้นด้วยโลหะทองเหลืองรูปร่างคล้ายฉิ่ง แต่หล่อบางกว่าฉิ่ง มีขนาดใหญ่กว่าและกว้างกว่า ตอนกลางมีปุ่มกลมทำเป็นกระพุ้งขนาดวางลงในอุ้งมือ ๕ นิ้ว ขอบนอกแบนราบออกไปโดยรอบ และมีการเจาะรูตรงกลางกระพุ้งสำหรับไว้ใช้ในการร้อยเส้นเชือกหรือเส้นหนังสำหรับถือ ในการนำมาใช้เล่นกับการเล่นผีขนน้ำนั้นจะใช้ฉาบตีเป็จังหวะผสมกับการตีกลองและฆ้อง

ภาพที่ ๔.๓๕ ผู้ถือป้ายชื่อหมู่ ๑๓ แต่งกายด้วยชุดสมัยใหม่ ตามด้วยขบวนแห่ผีขนน้ำ

๗.๔) **กระล่อ** สร้างจากกระบอกไม้ไผ่ ๑ ปล้อง ซึ่งเป็นไม้ไผ่ขนาดใหญ่ ชาวบ้านเรียกว่า “ไผ่บ้าน หรือ ไผ่สีทอง ใช้มีดเจาะข้างกระบอกไม้ไผ่ให้เป็นรูตามยาว ส่วนด้านบนใกล้ที่จับ เจาะตามขวางใกล้ข้อปล้องไม้ไผ่เพื่อให้เกิดเสียงดังกึกก้อง กระล่อมักไว้ตีบอกสัญญาณ ชาวร้ายเกิดเหตุเพลิงไหม้โดยผู้ตีจะเร่งแจ้งหว่าที่เร็วมาก ส่วนถ้าตีเป็นจังหวะ หมายถึง การตีเพื่อการนัดหมายการประชุม หรือบอกเตือนเรื่องที่มีการนัดหมายกัน

๗.๕) **ขิก** เป็นอุปกรณ์ที่ใช้แขวนคอควาย สร้างจากไม้แก่นหรือไม้ไผ่มีลูกผูกติดสองข้าง เมื่อควายเดินขิกก็จะมีเสียงดัง ขิก ขิก เพราะถูกกระทบตัวขิก ซึ่งมีรูปร่างคล้ายโป่งที่ดีสำหรับการบอกเวลาในวัด ชาวบ้านบางกลุ่มเรียกว่า “ขอ” หรือ “ขอลอ” ภาคกลางเรียก “กระดิ่ง”

๗.๖) **กระดิ่ง** หล่อด้วยทองเหลืองทองแดง มีรูปร่างคล้ายขิกใหญ่บ้างเล็กบ้างใช้สำหรับการแขวนคอวัว ควายหรือสัตว์เลี้ยง สำหรับการละเล่นผีขนน้ำนั้นผู้เล่นจะใช้กระดิ่งแขวนเอาไว้ด้านหลัง เมื่อตัวผีขนน้ำเต้นหรือย่อตัวก็เกิดเสียงดัง

๗.๗) **ชะเหล็ก** หรือ หมากชะเหล็กเป็นอุปกรณ์สำหรับใช้แขวนคอควายทำจากไม้ไผ่หรือไม้แก่น มีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมคางหมู ขนาดความยาวไม่เกิน ๘ นิ้ว และกว้างไม่เกิน ๔ นิ้ว โดยมีการเจาะไม้ให้เป็นรูยาวตามรูปของไม้ ข้างในรูที่เจาะเป็นโพรงมีลูกทำจากไม้ลักษณะกลมๆ แขวนไว้ตรงกลาง เมื่อแขวนคอควายก็เกิดเสียงดัง “เกร็บ เกร็บ” จึงเรียกชื่อตามเสียงว่า “ชะเหล็ก” ผู้ที่เล่นผีขนน้ำจะแขวนชะเหล็กไว้ที่เอว โดยให้ตัวชะเหล็กนั้นอยู่ด้านหลัง เมื่อคนแขวนย่อตัวลง หรือแสดงท่าทางเต้นก็เกิดเสียงดังขึ้น

๗.๘) **กะโหล่ง** เรียกชื่อตามเสียงที่ดัง สร้างจากเหล็กตีให้เป็นรูปทรงกลม มีลูกอยู่ตรงกลางคล้ายกระดิ่ง แต่การหล่อกะโหล่งให้มีความบาง มีขนาดความยาวไม่เกิน ๕ นิ้ว กว้างไม่เกิน ๔ นิ้ว ใช้แขวนคอควาย จะเกิดเสียงดัง โกล่ง โกล่ง จึงเรียกว่า “หมากกะโหล่ง”

๗.๙) **แคน** เป็นเครื่องดนตรีประเภทเครื่องเป่ายุคดั้งเดิมที่ทำมาจากไม้ฮ้อหรือกอข้าว รวมทั้งไม้ซางและไม้ไผ่รวมกันหลาย ๆ อันเสียบเข้ากับเต้า เป่าได้หลาย

เสียงหรืออย่างน้อยก็ตั้งแต่สองเสียงขึ้นไป สำหรับการเล่นผิชนน้ำนั้นใช้แคนเป่าคลอไปตามจังหวะของเสียงกลอง และฆ้อง รวมทั้งเครื่องดนตรีประกอบจังหวะชนิดอื่น ๆ เสียงแคนจะทำให้ผู้เล่นผิชนน้ำอยากเต้นร่วมสนุกสนาน เพราะเสียงแคนนั้นมีเสียงสามารถเร้าใจได้

ภาพที่ ๔.๓๖ ความร่วมมือร่วมใจของชาวบ้านในหมู่บ้านต่าง ๆ ที่นำผิชนน้ำในหมู่บ้านของตนเองมาร่วมแสดงในงาน

๔.๑.๓ ประเพณีแห่ต้นดอกไม้

บ้านอาฮี อำเภอท่าลี่ จังหวัดเลย เป็นหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำเหือง ซึ่งเป็นแม่น้ำที่เป็นเส้นแบ่งเขตแดนกั้นระหว่าง ไทย กับ สปป.ลาว เป็นหมู่บ้านที่มีความเจริญรุ่งเรืองมาตั้งแต่อดีตตั้งแต่เป็นที่ตั้งของเมืองตูมการเป็นที่ตั้งของอำเภออาฮี ตลอดจนการเป็นแหล่งศูนย์กลางของวัฒนธรรมไทยลาว กลุ่มแม่น้ำเหืองก่อนที่ไทยจะเสียดินแดนฝั่งขวาของแม่น้ำโขงให้แก่ประเทศฝรั่งเศสก็มีเมืองที่เป็นอารยธรรมร่วมสมัยกับหมู่บ้านหรือชุมชนที่ตั้งอยู่ในแขวงไซยะบุรี ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวเป็นอย่างดี และในอดีตนั้นบ้านอาฮีที่เป็นหมู่บ้านที่เดินทางไปมาหาสู่มิได้ค่อยสะดวกจึงทำให้วิถีชีวิตต่าง ๆ ยังคงยึดถือดำเนินสืบทอดผ่านภูมิปัญญา ของชาวบ้านมาแต่ละรุ่นได้อย่างค่อนข้างยั่งยืน จึงทำให้หมู่บ้านอาฮีในปัจจุบันมีการสืบทอดขนบธรรมเนียมประเพณีในอดีตไว้อย่างดีจึงทำให้ไม่ค่อยเสื่อมคลายและที่สำคัญการใช้ภาษาพูดที่เป็นภาษาไทยเลยสำเนียงหลวงพระบางและภาษาพูดบางคำยังใช้เฉพาะเช่นกับที่เคยใช้ในอดีต นอกจากนั้นวัฒนธรรมการกินอยู่ การประกอบอาชีพ และพิธีกรรมทางศาสนาก็ยังคงยึดถือสืบต่อกันมาเป็นอย่างดีจนถึงปัจจุบัน

๔.๑.๓.๑ บริบทเกี่ยวกับประเพณีแห่ต้นดอกไม้

ประเพณีแห่ต้นดอกไม้เป็นประเพณีท้องถิ่นของชาวบ้านที่มีพื้นที่ตั้งอยู่ตามที่ราบลุ่มแม่น้ำเหือง แม่น้ำเลย แม่น้ำโขง ถือว่าเป็นประเพณีของการเอาบุญในงานบุญสงกรานต์ หรือที่เรียกว่า “ การเอาบุญต้นดอกไม้ ” โดยชาวบ้านจะใช้วัดเป็นศูนย์กลางในการ

ปฏิบัติการบูชาด้วยการทำต้นดอกไม้ เป้าหมาย คือ การบูชาการปฏิบัติตามคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ประเพณีแห่ต้นดอกไม้มีขึ้นหลังวันสงกรานต์คือวันที่ ๑๖ เมษายนของทุกปี ใช้เวลาในช่วงกลางวันในการทำต้นดอกไม้ถือว่าเป็นงานที่สร้างความสนุกสนานครื้นเครงให้กับผู้เข้าร่วมและประชาชนในหมู่บ้านเอง สำหรับวันที่ใช้ในการแห่ต้นดอกไม้ นั้นชาวบ้านเรียกว่า “วันสังกัจ” ขึ้น ซึ่งชาวบ้านในคุ้มต่าง ๆ จะพร้อมใจกันทำต้นดอกไม้ขึ้นมา เมื่อถึงเวลาบ่ายก็จะนำต้นดอกไม้ที่ตกแต่งร่วมกับเครื่องจัดปัจจัยจากคุ้มบ้านของตนมาที่วัด ไหว้พระรับศีลฟังเทศน์อันสงฆ์ถวายต้นดอกไม้ และทำพิธีการขอขมาครวระต่อพระรัตนตรัย จึงเสร็จพิธี สำหรับคำกล่าวในการถวายต้นดอกไม้ก็คือ

อิมานิ มะยัง ภันเต บุพผานิ สะปะริวารานิ ภิกขุสังฆัสสะ

นะโมชะยามะ สาธุโนภันเต ภิกขุสังโฆ อิมานิ บุพผานิ สะปะริวารานิ

ปฏิบัติกันหาตุ อิมทากัง ทิฆะรัตตัง ติตายัง สุขายัง

คำแปลคือ “ข้าแต่พระสงฆ์ผู้เจริญ ข้าพเจ้าขอน้อมถวายดอกไม้กับบริวารทั้งหลายเหล่านี้ แต่ภิกษุสงฆ์ ขอพระภิกษุสงฆ์จงรับดอกไม้ กับบริวารทั้งหลายเหล่านี้ เพื่อประโยชน์และความสุขแก่ข้าพเจ้าทั้งหลาย สีนกาลนานเทอญ”

ภาพที่ ๔.๓๓ เครื่องดนตรี เกราะ กลองยาวที่ใช้ประกอบขบวนแห่ประเพณีแห่ต้นดอกไม้

การจัดประเพณีแห่ต้นดอกไม้ของชาวบ้านอาฮี ตำบลท่าลี่นั้นมีเป้าหมายเพื่อการกราบไหว้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สิงสถิตอยู่ภายในวัดของหมู่บ้านและพระรัตนตรัย ซึ่งในวันสงกรานต์นั้นชาวบ้านจะมีการอัญเชิญพระพุทธรูปลงมาจากแท่นที่เคยประดิษฐานกราบไหว้มาแห่แหนและและสร่งน้ำกันอย่างสนุกสนาน ทั้งภิกษุสงฆ์ สามเณรและชาวบ้าน ซึ่งการกระทำดังกล่าวอาจมีการล่วงเกินด้วยกายกรรม วาจากรรม และมโนกรรมใด ๆ ดังนั้นก่อนที่จะมีการอัญเชิญกลับที่ประดิษฐานเดิมนั้น ชาวบ้านจะมีการนำเอาดอกไม้ ของหอม รูปเทียนมากราบขอขมาลาโทษและขอให้ชาวบ้านอยู่ดีมีความสุข มีฝนฟ้าตกถูกต้องตามฤดูกาล มีเศรษฐกิจดีและไม่เกิดภัยพิบัติในหมู่บ้าน ตลอดจนไม่เกิดเหตุที่ต้องมีการสร้างบาปและกรรมหรือสิ่งอันเป็นอัปมงคลติดต่อกันทั้งในชาตินี้และชาติหน้า

ภาพที่ ๔.๓๔ ต้นดอกไม้และการเดินในขบวนแห่ต้นดอกไม้

สำหรับเป้าหมายสูงสุดของประเพณีแห่ต้นดอกไม้ นั่นก็คือ “อานิสงส์ผลบุญ” เช่นเดียวกับการทำให้ชาวบ้านที่เข้าร่วมประเพณีและชาวบ้านที่มีร่วมกันสร้างต้นดอกไม้ ในทุกขั้นตอนเกิดความสามัคคี มีความเห็นอกเห็นใจกันและยังเป็นการส่งเสริมวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นให้คงอยู่กับชุมชนบ้านอาฮี ตำบลท่าลี่ต่อไปอย่างยั่งยืนด้วยเช่นกัน

ภาพที่ ๔.๓๕ ต้นดอกไม้ที่วางเรียงรายประกวดประชันความงามก่อนการจัดแสดง

การทำต้นดอกไม้ของชาวบ้านในเขตตำบลอาฮีนั้นจะมีลักษณะของการร่วมมือร่วมใจหรือด้วยช่วยกันด้วยการนำเอาไม้ไผ่มาทำเป็นโครงสร้างหลักก่อน จากนั้นจึงหุ้มด้วยกาบกล้วยหรือหญ้าคาและประดับต่อด้วยใบไม้และดอกไม้ เช่นดอกกุณ ดอกจำปาและดอกไม้ป่าอื่น ๆ ที่ขึ้นอยู่รอบหมู่บ้าน ส่วนใหญ่แล้วจะทำต้นดอกไม้ให้มีความสูงประมาณ ๓-๕ เมตร ในขณะที่ผู้ร่วมขบวนแห่ก็จะมีการถือดอกไม้ ฐูปเทียนไปด้วย

อย่างไรก็ตามชาวบ้านมีการร่วมกันทำต้นดอกไม้ให้เป็นคู่ซึ่งเรียกว่า “ต้นผู้และต้นเมีย” และในปัจจุบันก็มีการทำต้นดอกไม้ขนาดใหญ่ขึ้นมาซึ่งเรียกว่า “ต้นลูก” โดยกำหนดความสูงอยู่ที่ ๒-๓.๕ เมตร

สำหรับรูปแบบในการจัดขบวนแห่นั้นจะประกอบด้วยคนถือป้าย ๒ คน คนหามต้นดอกไม้ ๔ คน วงมโหรี ประกอบด้วยกลองยาว ฉิ่ง ฉาบ ขลุ่ย กระโห่่ง รวม ๑๒

คน ผู้แสดงฟ้อนรำอยู่หน้าต้นดอกไม้ สวมใส่เสื้อม่อฮ่อม ใส่ผ้าถุง คล้องผ้าสไบหรือผ้าเปียง ๒๐ คน ชุดผู้ติดตามอยู่ข้างหลังต้นดอกไม้ ส่วนใหญ่สวมเสื้อม่อฮ่อม ใส่กางเกงขายาว ๓๐ คน และผู้ควบคุมทีม ๖ คน

ภาพที่ ๔.๓๖ การเคลื่อนขบวนของของกลุ่มชาวบ้านที่ร่วมขบวนแห่ต้นดอกไม้

๔.๑.๓.๒ ประวัติการทำและแห่ต้นดอกไม้

ประเพณีแห่ต้นดอกไม้มีมาตั้งแต่ครั้งไหนไม่ทราบแน่ชัด แต่ได้มีการอนุรักษ์และปฏิบัติสืบสานโดยพี่น้องชาวตำบลอาฮีจากคนรุ่นต่อรุ่นมาจนทุกวันนี้ กล่าวคือ เมื่อถึงวันสิ้นศักราช หรือวันสังขารล่วง ตรงกับวันที่ ๑๓ เมษายน ชาวบ้านจะทำน้ำหอมจากมวลดอกไม้และสมุนไพร ไปสรงพระพุทธรูป รดน้ำผู้สูงอายุเพื่อขอพร จากนั้นจึงเที่ยวสาตสรงแก่คนทั่วไป เรียกว่า เล่นสงกรานต์อย่างถึงวันรุ่งขึ้น ๑๔ เมษายนเป็นวันเนาหรือวันเนา ก็พร้อมอัญเชิญพระคู่บ้านคู่เมืองไปแห่ตามถนนรอบ ๆ ชุมชนให้คนทุกเพศทุกวัยได้สาตสรงสักการะ ๑๕ เมษายน เป็นวันเถลิงศกใหม่ ชาวบ้านจะหยุดทำงานทุกอย่าง หันมาสนุกสนานด้วยการมาละเล่นพื้นบ้าน ๑๖ เมษายนวันสังขารขึ้นวันนั้น คุ่มต่าง ๆ จะพร้อมกันทำต้นดอกไม้ ธงหลากสี ก่อกองทราย พอตกพายก็แห่ต้นดอกไม้และจัดปัจจัยจากคุ่มของตนมาที่วัด ไหว้พระรับศีล ฟังเทศน์อานิสงส์ถวายต้นดอกไม้ ทำพิธีขอขมาคารวะต่อพระรัตนตรัย จึงเสร็จพิธี อนึ่งทุกคืนระหว่างนี้จะมีการแห่ข้าวพันก้อนไปเยี่ยมเยียนคุ่มต่าง ๆ อย่างสนุกสนาน

๔.๑.๓.๓ วัตถุประสงค์ในการแห่ต้นดอกไม้

วัตถุประสงค์ของการแห่ต้นดอกไม้ นั้น เพื่อนำดอกไม้ไปคารวะขอขมาต่อพระรัตนตรัยที่ได้ล่วงเกินระหว่างนำพระพุทธรูปลงมาสรงน้ำและเล่นสาดน้ำกัน และเพื่อกราบไหว้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สถิตย์อยู่ภายในบริเวณวัดของหมู่บ้านและพระรัตนตรัย เป็นสิ่งสูงสุดของชาวพุทธ เมื่อถึงวันสงกรานต์ก็จะอัญเชิญพระพุทธรูปลงจากแท่นที่เคยประดิษฐานกราบไหว้ มาแห่แห่นและสาดสรงกันเป็นที่สนุกสนาน ทั้งพระภิกษุสามเณรและชาวบ้าน ในการนี้อาจได้ล่วงเกินด้วยกายกรรม วาจกรรม และมนโกรรมใด ๆ ก่อนจะอัญเชิญกลับไปประดิษฐานที่เดิม จึงนำดอกไม้ของหอม ฐูปเทียนมากราบขอขมาลาโทษและประชาชนอยู่ดีมีสุขฝนตกต้องตามฤดูกาลเศรษฐกิจดีและไม่ให้เกิดภัยพิบัติในหมู่บ้านตลอดจนไม่ให้เป็นบาปกรรมอัปมงคลติดตัวไปตั้งแต่ชาตินี้และชาติ

หน้า ดังนั้นการนำดอกไม้ไปเพื่อการนี้ได้คลี่คลายมาเป็นประเพณีการเล่นที่สำคัญของชาวตำบลอาฮีมาจนถึงปัจจุบัน^{๓๕}

๔.๑.๓.๔ รูปแบบการจัดขบวนแห่ต้นดอกไม้

คนถือป้าย ๒ คน

คนหามต้นดอกไม้ ๔ คน

วงมโหรี ประกอบด้วย กลองยาว ฉิ่ง ฉาบ ซอ กระจับปี่

รวมเป็น ๑๒ คน

ผู้แสดงฟ้อนรำ อยู่หน้าต้นดอกไม้ (สวมเสื้อม่อฮ่อม ใส่ผ้าถุง

ใส่ผ้าสไบ) ๒๐ คน

ชุดผู้ติดตาม อยู่ข้างหลังต้นดอกไม้(สวมเสื้อม่อฮ่อม) ใส่กางเกงขายาวสี

ดำ) ๓๐ คน

ผู้ควบคุมทีม ๖ คน

ภาพที่ ๔.๓๗ การฟ้อนในขบวนแห่ต้นดอกไม้ส่วนใหญ่เป็นผู้หญิงในหมู่บ้านของแต่ละหมู่

๔.๑.๓.๕ วิธีการทำต้นดอกไม้

การนำดอกไม้มากราบพระ เมื่อปฏิบัติสะสมเป็นประเพณีติดต่อกันยาวนานก็พัฒนามาเป็น ประดิษฐ์พุ่มไม้ขนาดใหญ่ เรียกว่า “ต้นดอกไม้” แล้วช่วยกันหาดอกไม้ที่มีอยู่ในท้องถิ่น ตามฤดูกาล เช่น ดอกไม้ ดอกจำปาหรือลั่นทม มาประดับตกแต่ง แล้วแห่แหนกันอย่างครึกครื้นสนุกสนานเพื่อไปถวายพระที่วัด กล่าวถึงบุญแห่ต้นดอกไม้ไว้ในหนังสือ ฮีตสิบสองคองสิบสี่ ว่าภายหลัง วันตรุษสงกรานต์ ตามหมู่บ้านมีการแห่ต้นดอกไม้ ในเวลากลางวันชาวบ้านนำเอาไม้ไผ่มาทำเป็นต้นหุ้มด้วยกาบกล้วยหรือหญ้าคา และประดับด้วยใบไม้หรือ

^{๓๕} ไร่ไพ กาแก้ว. (๒๕๕๔). ประวัติสงกรานต์แห่ต้นดอกไม้ที่บ้านอาฮี ตำบลอาฮี เลย. เมืองเลยนิวส์, หน้า ๑๖.

ดอกไม้ เช่น ดอกกุณ และดอกไม้ป่าชนิดอื่น ๆ และมีเครื่องไทยทาน เช่น สมุด ดินสอ ฝ้าย ไหม ไม้ขีดไฟ रुपเทียน ฯลฯ ประดับประดาอย่างสวยงามที่เรียกว่า “ ต้นดอกไม้”

ภาพที่ ๔.๓๘ กลุ่มชาวบ้านของชาวบ้านหมู่ที่ ๒ ตั้งขบวนแห่ต้นดอกไม้เพื่อเดินวนรอบโบสถ์

ภาพที่ ๔.๓๙ ขบวนแห่ต้นดอกไม้เดินเวียนรอบอุโบสถวัดสิริมลคล ๓ รอบ

พอตอนเย็นใกล้พลบค่ำก็จะทำการแห่แห่น นำต้นดอกไม้ไปถวายที่วัดใน ขณะที่แห่ผู้เข้าร่วมจะถือดอกไม้ रुपเทียนไปด้วย การแห่ก็ทำกันอย่างสนุกสนาน มีฆ้องมโหรีพร้อมดนตรีอื่น ๆ ผู้แห่ก็ทำกันอย่างสนุกสนานมีฆ้องมโหรีพร้อมด้วยเครื่องดนตรีอื่น ๆ ผู้ที่ร่วมขบวนแห่ต้นดอกไม้ นั้น ส่วนมากจะเป็นคนกลุ่มหนุ่ม ๆ สาว ๆ และเด็กมีผู้เฒ่าผู้แก่บ้างพอถึงวัดก็เดินรอบวัด ๓ รอบ จึงนำต้นดอกไม้ไปนำพระสงฆ์ มีการไหว้พระรับศีล กล่าวคำถวายดอกไม้ และฟังเทศน์กลอนแห่ต้นดอกไม้ด้วย ทำเช่นนี้หลายวันเช่นนี้จนถึงวันเพ็ญเดือนหก คือ วัน

อัญเชิญพระพุทธรูปไปสรงน้ำ และนำพระพุทธรูปไปประดิษฐานไว้ตามเดิม การจัดต้นดอกไม้มัก
รวมกันทำเป็นกลุ่ม ๆ ในหมู่บ้านหนึ่งมักเปลี่ยนกลุ่มจัดทำไปโดยไม่ซ้ำกลุ่มกับผู้ที่เคยทำแล้ว

๔.๑.๓.๖ ประโยชน์ที่ได้จากประเพณีแห่ต้นดอกไม้

ประโยชน์หรืออนิสงส์ที่ได้จากการแห่ต้นดอกไม้ คือนอกจากเชื่อว่าได้
บุญแล้วยังได้ประชาสัมพันธ์ประเพณีที่สำคัญและชื่อเสียงเกียรติคุณของชุมชนส่งเสริมอาชีพและ
การท่องเที่ยวในท้องถิ่นส่งเสริมการอนุรักษ์พืชพันธุ์ไม้ดอกประจำถิ่น ประชาชนมีความสามัคคีกลม
เกลียว ภาคภูมิใจในภูมิปัญญาประเพณีวัฒนธรรมท้องถิ่นที่บรรพบุรุษของตนสั่งสมมา ปัจจุบัน
สภาวัฒนธรรมตำบลอาฮี ร่วมกับองค์การบริหารส่วนตำบลและประชาชนชาวตำบลอาฮี ได้ถือเอา
วันที่ ๑๖ เมษายนของทุกปีเป็นวันจัดงานประเพณีแห่ต้นดอกไม้มีการประกวดแข่งขันการละเล่น
พื้นบ้าน เช่น เสี่ยงกลองตึงหนัง แข่งขันชิงกั้งกะ สอย จำยผญาประกวดร้องสารถีญะ การจำหน่าย
อาหารผลิตภัณฑ์ของกลุ่มแม่บ้าน เพื่อส่งเสริมเศรษฐกิจท้องถิ่นและนโยบายท่องเที่ยวไทยไม่ไปไม่
รู้^{๓๖} นอกจากนี้ยังมีประโยชน์

๑) สื่อสารและแสดงให้เห็นถึงความเชื่อที่ว่าจะได้บุญกุศลหรืออนิสงส์
ส่งผลทำให้คนหลากหลายรุ่นมีการคิด ประดิษฐ์ ค้นคว้าหาความรู้เกี่ยวกับศาสนาและความเชื่อ
มากยิ่งขึ้น

๒) การสร้างความสมัคสมานสามัคคีของคนในชุมชนท้องถิ่น รวมถึง
การที่คนในชุมชนนั้นๆทุกคนได้แสดงออกถึงความมีน้ำใจและการมีส่วนร่วมของกิจกรรมด้าน
ประเพณีในชุมชน

๓) ชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่นต่างก็มีความเข้าใจ มีความเห็นอกเห็นใจ
กันและเข้ามาช่วยเหลือกิจกรรมประเพณีของชุมชน

๔) เป็นกิจกรรมนันทนาการให้ทั้งสาระ ดังเช่น การเรียนรู้เกี่ยวกับ
ความเชื่อความศรัทธา ที่ต้องมีการประดิษฐ์ต้นดอกไม้ขึ้นมาเพื่อประกอบในพิธีกรรม ความหมายที่
แฝงเร้นอยู่ในการละเล่น และความสนุกสนาน เพลิดเพลินบันเทิงใจเมื่อได้เข้ามาร่วมในพิธีกรรม
ส่งผลทำให้เกิดความสุขใจเกิดขึ้น

๕) อนุรักษ์และส่งเสริมวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีมาอย่าง
ยาวนานจนมีอัตลักษณ์เฉพาะ ทำให้คนหลากหลายรุ่นและวัยได้เข้ามาทำกิจกรรมร่วมกันบนฐาน
ความเชื่อความศรัทธาเดียวกัน

๖) เกิดสำนึกและตระหนักรู้ของคนในชุมชนทุกระดับเกี่ยวกับการ
อนุรักษ์ประเพณีแห่ต้นดอกไม้ของชุมชนท้องถิ่นบ้านอาฮี ดังเช่นการนำดอกไม้ที่ปลูกในบริเวณบ้าน
มาเป็นเครื่องประกอบต้นดอกไม้เพื่อการถวายเป็นพุทธบูชา จึงมีการปลูกต้นไม้อย่าง ดอกคูณ ต้น
จำปา หรือว่านสี่ทิศที่มีสีส้มและรูปทรงของดอกไม้ที่สวยงาม

๗) เกิดการสร้างงานสร้างรายได้ขึ้นในชุมชนท้องถิ่น เช่น งานด้าน
การบริการในเชิงธุรกิจค้าขายอาหาร สินค้า ผลิตภัณฑ์และของที่ระลึก และการท่องเที่ยว

๘) สร้างอัตลักษณ์เฉพาะของประเพณีที่ดึงดูดนักท่องเที่ยวเนื่องจากความ
เชื่อความศรัทธาในพุทธศาสนาที่สืบทอดมาตั้งแต่บรรพบุรุษ นอกจากนี้ยังสามารถที่จะสร้าง

^{๓๖} ไร่ไฟ กาแก้ว. (๒๕๕๔). ประวัติสงครามแห่ต้นดอกไม้ที่บ้านอาฮี ทาลี เลย. เมืองเลยนิวส์, หน้า ๑๖.

ชื่อเสียงแก่ชุมชนท้องถิ่นด้วย เนื่องจากมีรูปแบบในการจัดกิจกรรมและการเล่นที่แตกต่างและมีลักษณะเฉพาะกว่าชุมชนอื่น ๆ ที่มีประเพณีเช่นกัน

ภาพที่ ๔.๔๐ ขบวนแห่ต้นดอกไม้ที่ชาวบ้านเข้าเดินร่วมเพื่อเป็นสิริมงคลแก่ชีวิต

๔.๑.๓.๗ สภาพปัจจุบันของประเพณีแห่ต้นดอกไม้

ประเพณีแห่ต้นดอกไม้บ้านอาฮี อำเภอลำดวน จังหวัดเลยนั้นได้ขบเซาะและรู้จักเฉพาะคนในชุมชนท้องถิ่นใกล้เคียงมาเป็นเวลาหลายสิบปี เนื่องจากมีहरสพสมัยใหม่สามารถตอบสนองความต้องการได้เร็วกว่า แต่ยังมีผู้สูงอายุบางกลุ่มที่ยังมีการถือปฏิบัติสืบทอดต่อกันมา ซึ่งก็ถือว่าน่าวิตกว่า ประเพณีเหล่านี้จะต้องสูญหายไปกับยุคสมัยใหม่และบุคคลเหล่านั้นแต่อย่างไรก็ดีก็นับเป็นนิมิตหมายอันดีที่สภาวัฒนธรรมแห่งชาติถือกำเนิดขึ้น และส่งเสริมให้ประชาชนเจ้าของวัฒนธรรมท้องถิ่นได้มีองค์กรเป็นของตนเอง ชาวบ้านจึงได้ร่วมกันจัดตั้งสภาวัฒนธรรมขึ้น โดยใช้ชื่อว่า “สภาวัฒนธรรมตำบลอาฮี” เพื่อเป็นศูนย์กลางรวมประชาชนผู้รักขนบธรรมเนียมประเพณีท้องถิ่น ได้แสดงออกถึงความรักในขนบธรรมเนียมนิยมด้วยการเชิดชูและสืบทอดภูมิปัญญาของบรรพบุรุษสานต่อประเพณี และพิธีกรรมต่าง ๆ ให้เป็นมรดกสืบทอดให้แก่ลูกหลานสืบไป

สภาวัฒนธรรมตำบลอาฮี โดยการส่งเสริมจากทางราชการทุกภาคส่วน โดยเฉพาะองค์การบริหารส่วนตำบลอาฮี ได้มีการส่งเสริมสนับสนุนให้มีการจัดงานประเพณีแห่ต้นดอกไม้บ้านอาฮี อำเภอลำดวน จังหวัดเลย ขึ้นเป็นประจำทุกปี ในวันที่ ๑๖ เมษายนของทุกปี และได้จัดให้มีการเล่นแห่ต้นดอกไม้ภายในหมู่บ้าน พร้อมกับการนำออกไปเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ ด้วยการนำออกไปแสดงให้กับประชาชนทั่วไปได้ดูทั้งในระดับตำบล อำเภอลำดวน จังหวัดเลย และต่างจังหวัด ฯลฯ ดังเช่น งานดอกฝ้ายบานมะขามหวานของจังหวัดเลย

ภาพที่ ๔.๔๑ ขบวนแห่และเครื่องดนตรีที่ใช้ในการบรรเลงประกอบการแสดง

ภาพที่ ๔.๔๒ ต้นดอกไม้ที่นำมาเรียงรายหน้าศาลาการเปรียญวัดสิริมงคลเพื่อทำพิธีกรรมถวายต้นดอกไม้แก่พระสงฆ์

๔.๒ อัตลักษณ์ประเพณีท้องถิ่นจังหวัดเลย

จังหวัดเลยเป็นจังหวัดหนึ่งที่มีการวัฒนธรรมและประเพณีที่มีรูปแบบเฉพาะ ทั้งนี้เป็นผลสืบเนื่องมาจากการมีผู้คนที่หลากหลายเดินทางเข้ามาจับจองพื้นที่อยู่ตั้งแต่ประวัติศาสตร์เป็นต้นมา

๔.๒.๑ อัตลักษณ์ประเพณีผีตาโขน

ประเพณีผีตาโขนเป็นประเพณีหนึ่งของจังหวัดเลยที่มีลักษณะเฉพาะในเรื่องรูปแบบ แนวคิดและพิธีกรรม จากการศึกษาพบว่า ประเพณีผีตาโขนเกิดจากการนำเอางานบุญเผวสและงานบุญบั้งไฟมารวมเข้าไว้ด้วยกันและเรียกว่าบุญนี้ว่า “งานบุญหลวง” ความสำคัญของงานบุญหลวงคือ การที่ชาวบ้านในชุมชนได้เข้ามาร่วมในพิธีกรรมที่ถือว่ามีศักดิ์สิทธิ์ โดยมี

เจ้าพ่อกวนและเจ้ามานางเทียมเป็นผู้ติดต่อสื่อสารกับผีเจ้านายกับชาวบ้านในเขตอำเภอด่านซ้าย ซึ่งในประเพณีผีตาโขนนั้นก็สะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อความศรัทธาและการนับถือศาสนาพุทธ ศาสนาพราหมณ์และความเชื่อเรื่องภูตผีวิญญูณ ดังมีรายละเอียดที่ว่า ๑) การนับถือพุทธศาสนา จากพิธีกรรมการเบิกพระอุปคุต พิธีการแห่พระเวสสันดรเข้าเมือง การฟังเทศน์พระมาลัยหมื่น มาลัยแสน และการฟังเทศน์มหาชาติ ๒) การนับถือศาสนาพราหมณ์ ได้แก่ พิธีบายศรีสู่ขวัญ เจ้าพ่อกวน พิธีสู่ขวัญพระพุทธรูปและการทำพิธีสะเดาะเคราะห์บ้านเมือง และ ๓) ความเชื่อ เรื่องภูตผีและวิญญูณ ได้แก่ การละเล่นผีตาโขนเพื่อการถวายเป็นเจ้าบ้าน หรือผีบรรพบุรุษ การละเล่นสัญลักษณ์ทางเพศเพื่อขอฝนจากผีพญาแถน^{๓๗}

ภาพที่ ๔.๕๓ รถขบวนของพระเวสสันดร นางมัทรี กัณหาและชาลี

ภาพที่ ๔.๕๔ ผีตาโขนใหญ่

^{๓๗} กาญจนา สวนประดิษฐ์. (๒๕๓๓). ผีตาโขน : ศึกษาเฉพาะกรณีอำเภอด่านซ้าย. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาไทยคดีศึกษา (เน้นมนุษยศาสตร์) มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, หน้า ๑๑๑-๑๑๒.

อย่างไรก็ตามจากการวิเคราะห์อัตลักษณ์ของประเพณีผีตาโขน อำเภอด่านซ้าย พบว่า เป็นประเพณีท้องถิ่นที่แสดงให้เห็นถึงความเป็นอันหนึ่งเดียวกันของชาวบ้านที่อยู่ในชุมชน นอกจากนี้ยังมีอัตลักษณ์อื่นๆ ที่แฝงอยู่ในประเพณีผีตาโขนดังนี้

๔.๒.๑.๑ ความมีชีวิตชีวาของผู้คน และวัฒนธรรมในชุมชนท้องถิ่นที่มีการ เคลื่อนไหว สนุกสนาน รื่นรมย์บนพื้นฐานของความเชื่อความศรัทธา

ภาพที่ ๔.๔๕ กลุ่มผีตาโขนและ การตกแต่งร่างกายของผู้เข้าร่วมงานประเพณีผีตาโขน

ภาพที่ ๔.๔๖ รูปแบบ สีสันทวดลายของหน้ากากผีตาโขนที่มีลักษณะเฉพาะจนเกิดเป็นอัตลักษณ์เฉพาะถิ่น

๔.๒.๑.๒ ความเชื่อความศรัทธาที่สื่อสารผ่านสีสันทการแสดง สีสันทของผู้คนที่ เป็นชาวบ้านในชุมชนและนักท่องเที่ยว การแสดงออกบนเสื้อผ้าเครื่องแต่งกายและลีลาการ เคลื่อนไหวของผีตาโขน

๔.๒.๑.๓ ความหลากหลายในวัฒนธรรมที่อยู่บนฐานของการอยู่ร่วมกันในชุมชน
 ตำบลซำย ที่เข้าร่วมสืบสานวัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่นในเขตอำเภอตำบลซำยจังหวัดเลย

๔.๒.๑.๔ ความเชื่อในพระอุปคุต เจ้าพ่อกวน เจ้าแม่นางเทียมของชาวบ้านใน
 อำเภอตำบลซำยและใกล้เคียงต่อการเป็นผู้นำชุมชนทางจิตวิญญาณและผู้ประกอบพิธีกรรม

๔.๒.๒ อัตลักษณ์ประเพณีผีขนน้ำ

ประเพณีการละเล่นผีขนน้ำนั้นเป็นประเพณีท้องถิ่นของบ้านนาซำ อำเภอเชียง
 คาน จังหวัดเลย เป็นประเพณีที่มีทำกันในระดับชุมชน ปัจจุบันหลายหมู่บ้านในบ้านนาซำวก็
 ได้มาจัดร่วมกันเพื่อสร้างความยิ่งใหญ่และความสมัครสมานสามัคคีในหมู่บ้าน ผีขนน้ำถือว่าม
 ีบทบาทที่สำคัญในประเพณีเพราะถูกสร้างขึ้นมาจากความเชื่อในลักษณะเชิงสัญลักษณ์ด้วยการ
 นำเอาควายที่ชาวบ้านใช้ในการทำนามาเป็นสิ่งแทนทหารของเจ้าปู่

ภาพที่ ๔.๔๗ รูปแบบของหน้ากากผีตาโขนและผู้อื้อป้าย ตัวตลกที่เข้าร่วมสร้างสีสันและความสนุกสนานใน
 ขบวนแห่

ภาพที่ ๔.๔๘ ป้ายนำขบวนแห่ผีขนน้ำ

กล่าวถึงควายกับชาวบ้านในชุมชนบ้านนาซำว นั้น ชาวบ้านเชื่อว่า “ควายเป็น
 สัตว์ที่มีจิตใจเช่นเดียวกับมนุษย์และมนุษย์ก็ควรให้ความสำคัญและยกย่อง” ดังนั้นควายจึงถูกนำมา
 สร้างความหมายใหม่ในเรื่องของความอุดมสมบูรณ์ ผู้ให้ชีวิตเนื่องจากช่วยทำนา แนวคิดดังกล่าว

ทำให้เกิดความเชื่อที่ว่า “ควายมีความสำคัญเสมือนกับการเป็นบรรพบุรุษ” ซึ่ง สุรียา บรรรพลา^{๓๘} กล่าวว่า เทศกาลบุญเดือนหกได้มีการนำเอาสัญลักษณ์ของควายมาสร้างให้เป็นแมงน้างามในงานประเพณี เพราะเห็นว่าควายเป็นสัตว์ที่มีบุญคุณและผีควายก็เป็นผีที่อยู่ในจินตนาการและความคิดของชาวบ้านสืบมา สำหรับอัตลักษณ์ของประเพณีผีขนน้ำนั้นมีดังนี้

๔.๒.๒.๑ งานประเพณีที่จัดทำขึ้นในความเชื่อความศรัทธาเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในชุมชนเพื่อลดบันดาลให้ฝนฟ้าตกถูกต้องตามฤดูกาลและชาวบ้านอยู่กันอย่างมีความสุข

๔.๒.๒.๒ มีการเล่นที่หลากหลาย เช่น คนสวมใส่ชุดผีขนน้ำมาร่วมในประเพณีนี้ ซึ่งเป็นสัญลักษณ์แทนควาย

๔.๒.๒.๓ ความร่วมมือร่วมใจของชาวบ้านในหมู่บ้านในหมู่ต่าง ๆ ที่ต่างก็เข้ามาร่วมพิธีกรรมและร่วมงานประเพณีผีขนน้ำ

๔.๒.๓ อัตลักษณ์ประเพณีแห่ต้นดอกไม้

ต้นดอกไม้ในพิธีกรรมการแห่ต้นดอกไม้ของบ้านอาฮี ตำบลท่าลี่จังหวัดเลยถูกประดิษฐ์ขึ้นจากความเชื่อความศรัทธาของชาวบ้านในชุมชนที่มีต่อพุทธศาสนา ในประเด็นที่ว่าเมื่อคราววันสงกรานต์ที่อันเชิญพระพุทธรูปลงมา เพื่อสร้างน้ำเพื่อความศรัทธาและความเป็นสิริมงคลของชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่น

ภาพที่ ๔.๔๙ ต้นดอกไม้หลากสีที่นำมาตั้งวางและเตรียมนำเข้าร่วมขบวนแห่

ดังนั้นเพื่อเป็นการขอขมาลาโทษของชาวบ้านในชุมชนบ้านอาฮีจึงมีการประดิษฐ์ต้นดอกไม้ขึ้นเพื่อนำมาถวายแก่พระพุทธรูปในช่วงหลังวันสงกรานต์ อย่างไรก็ตามจากการศึกษาพบว่า อัตลักษณ์ของประเพณีแห่ต้นดอกไม้มีรายละเอียด

^{๓๘} สุรียา บรรรพลา. (๒๕๔๖). ศึกษาเปรียบเทียบองค์ประกอบการเล่นท้องถิ่น : กรณีผีตาโขนอำเภอด่านซ้ายกับผีขนน้ำบ้านนาข้าว อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย. โปรแกรมวิชานาฏศิลป์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย, หน้า๑๑๕.

๔.๒.๓.๑ การแสดงความร่วมมือของชาวบ้านในแต่ละหมู่บ้านและแต่ละคุ้มในการดำเนินกิจกรรมการสร้างต้นดอกไม้และการตกแต่งประดับต้นดอกไม้แบบมีส่วนร่วม

๔.๒.๓.๒ รูปแบบของการจัดขบวนแห่ต้นดอกไม้ของแต่ละหมู่บ้านที่จะต้องประกอบด้วย คนถือป้ายชื่อหมู่บ้าน กลุ่มผู้ฟ้อน และผู้ถือต้นดอกไม้ที่ต้องมีการออกอาการเดินขยับต้นดอกไม้เพื่อให้แขนของต้นดอกไม้มีการสลับพลิ้วอย่างรุนแรงสวยงาม

ภาพที่ ๔.๕๐ การฟ้อนนำขบวนแห่ต้นดอกไม้ของแต่ละหมู่บ้านและ ภาพของต้นดอกไม้ที่มีการตกแต่งด้วยอย่างสวยงาม

ภาพที่ ๔.๕๑ ผู้สูงอายุในชุมชนเข้าร่วมงานผู้สูงอายุในช่วงเช้าและเข้าร่วมแห่ต้นดอกไม้ในช่วงบ่าย

๔.๒.๓.๓ ความเป็นชุมชนท่าลี่ที่สามารถสื่อสารออกมาได้ผ่านต้นดอกไม้ที่มีความเรียบง่ายของวิธีการคิดและการปฏิบัติ เช่น มีการนำดอกไม้หลากหลายประเภทที่มีอยู่ในหมู่บ้านมาประดับตกแต่งต้นดอกไม้

๔.๒.๓.๔ การรวมเอางานวันผู้สูงอายุเข้ามาร่วมกับงานแห่ต้นดอกไม้ ทำให้เห็นถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีการสั่งสมกันขึ้นมาและยังแสดงพลังของการรื้อฟื้นวัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่นขึ้นมาใหม่รวมถึงประเพณีแห่ต้นดอกไม้ได้เชื่อมโยงคนในชุมชนหลากหลายรุ่นหลากหลายวัยเข้ามาร่วมกิจกรรมงานบุญของชุมชน

๔.๓ การเรียนรู้ประเพณีผีตาโขน ประเพณีผีขนน้ำและประเพณีแห่ต้นดอกไม้

การเรียนรู้ของชุมชนท้องถิ่นเกี่ยวกับประเพณีผีตาโขน ประเพณีผีขนน้ำและประเพณีแห่ต้นดอกไม้ นั้นจากการศึกษาพบว่า ผู้เข้าร่วมกระบวนการเรียนรู้จากชุมชนต่างก็เกิดความชื่นชมและเกิดตระหนักในคุณค่าแห่งศิลปะและวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่น โดยเฉพาะเรื่องของการละเล่นในประเพณีที่ต่างก็เห็นว่าสามารถแสดงให้เห็นถึงอัตลักษณ์ของชุมชนท้องถิ่นได้อย่างชัดเจน อย่างไรก็ตามจากการระดมความคิดเห็นเกี่ยวกับผลการเรียนรู้เกี่ยวกับประเพณีผีตาโขน ผีขนน้ำและประเพณีแห่ต้นดอกไม้ ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับประเพณีทั้ง ๓ ประเพณี พบว่า มีความเกี่ยวเนื่องกับความเชื่อความศรัทธาของชาวบ้านในชุมชนที่มีต่อพุทธศาสนาและผีบรรพบุรุษ ส่งผลทำให้มีการสร้างประเพณีขึ้นมาเพื่อแสดงถึงความจงรักภักดี ความเชื่อความศรัทธาและการบูชาเกิดขึ้น ส่วนผลจากการระดมความคิดเห็นเพื่อการออกแบบชุดการแสดง พบว่ามีรายละเอียดดังนี้

๔.๓.๑ ประเพณีผีตาโขน เป็นประเพณีที่มีความหลากหลายรูปแบบของการละเล่นอยู่ในงานเดียวกัน มีการเตรียมงานจากบุคคลที่เกี่ยวข้องหลายฝ่าย ผลจากการระดมความคิดเห็นพบว่า เนื้อหาและรูปแบบที่สามารถนำมาเป็นชุดการแสดงมีดังนี้

- ๔.๓.๑.๑ การบูชาพระอุปคุต
- ๔.๓.๑.๒ การละเล่นผีตาโขน
- ๔.๓.๑.๓ การแสดงวิถีชีวิตชาวบ้านเช่นการปลูกใบหม่อนเลี้ยงไหม
- ๔.๓.๑.๔ ทั้งบั้งและคนป่า

๔.๓.๒ ประเพณีผีขนน้ำ

- ๔.๓.๒.๑ การบูชาเจ้าปู่
- ๔.๓.๒.๒ การแห่ต้นดอกไม้
- ๔.๓.๒.๓ การละเล่นผีขนน้ำ
- ๔.๓.๒.๔ การฟ้อน
- ๔.๓.๒.๕ การเต้น

๔.๓.๓ ประเพณีแห่ต้นดอกไม้

- ๔.๓.๓.๑ การแห่ต้นดอกไม้
- ๔.๓.๓.๒ การฟ้อน
- ๔.๓.๓.๓ การตีกลองประกอบการแห่ต้นดอกไม้
- ๔.๓.๓.๔ วิถีชีวิตชาวบ้านในการตกแต่งต้นดอกไม้

๔.๔ การออกแบบชุดการแสดงจากประเพณีท้องถิ่น

๔.๔.๑ การออกแบบชุดการแสดง

จากการศึกษาพบว่า การออกแบบชุดการแสดงจากประเพณีท้องถิ่น เป็นการนำแนวคิดและแรงบันดาลใจมาจากองค์ประกอบที่อยู่ในประเพณีเข้ามาวิเคราะห์ ตีความหมายและค้นหาคุณค่าในการละเล่นของประเพณีออกมาเป็นชุดการแสดงด้วยการสัมภาษณ์ การสนทนากลุ่ม และนำมาออกแบบชุดการแสดงโดยมีหลักเกณฑ์ในการออกแบบดังนี้

๔.๔.๑.๑ การออกแบบชุดการแสดงเริ่มต้นจากการศึกษาท่าทางตามธรรมชาติของผู้ประกอบพิธีกรรมและผู้เข้าร่วมพิธีกรรมในประเพณีผีตาโขน เช่น พิธีอุปคุต การละเล่นผีตาโขน การฟ้อนในขบวนแห่ผีตาโขน การเล่นทึ่งบั้ง

๔.๔.๑.๒ ศึกษาท่าทางอากัปกริยาของสัตว์ที่เป็นต้นแบบของประเพณี เช่น ประเพณีผีขนน้ำที่นำแบบอย่างท่าทางและรูปแบบของหน้ากากและพฤติกรรมที่มาจากสัตว์

๔.๑.๑.๓ การนำท่าทางของผู้ประกอบพิธีกรรมและผู้เข้าร่วมพิธีกรรม ท่าทางของสัตว์และอื่นๆมาออกแบบให้เป็นชุดการแสดง

๔.๑.๑.๔ กำหนดท่าทางการฟ้อนและการรำ เพื่อให้สอดคล้องกับประเพณีท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกัน เช่น ท่าทางการเข้าทรง

๔.๔.๒ การตีความหมายและการวิเคราะห์ประเพณีท้องถิ่น

จากการศึกษาพบว่า ประเพณีของชุมชนท้องถิ่นนั้นล้วนมีอัตลักษณ์เฉพาะที่ถูกนำเสนอออกมาผ่านรูปแบบของการแสดงหรือการประกอบพิธีกรรมขึ้นมา ดังนี้

๔.๔.๒.๑ ประเพณีผีตาโขน

ประเพณีผีตาโขนถูกจัดขึ้นเป็นประจำทุกปี ในเดือน ๘ เป็นพิธีกรรมที่มีความหลากหลายหลายเนื่องจากการผสมผสานระหว่างงานบุญพระเวสกับงานบุญบั้งไฟ และยังมีการรวมเอาความเชื่อของชุมชนท้องถิ่นรวมเข้าไปในงานบุญหลวงครั้งนี้ด้วย สำหรับสัญลักษณ์ที่สื่อสารประกอบด้วย

ผีตาโขนที่เข้าร่วมพิธีกรรมนั้นจากการศึกษา พบว่ามีความหมายถึง การเป็นตัวแทนความสนุกสนาน สีสันและความเชื่อเรื่องผีของชุมชนท้องถิ่นที่เข้าร่วมพิธีกรรมการส่งพระเวสสันดรเข้าเมือง

ขบวนแห่พระเวสสันดร มีนัยยะสื่อสารถึงการเสด็จกลับวังของพระเวสสันดรเมื่อครั้งเสด็จออกนอกเมือง

พระอุปคุต มีนัยยะแสดงถึง องค์สัมมาสัมพุทธเจ้าที่ชาวบ้านในชุมชนเมืองด่านซ้าย จังหวัดเลยมีความศรัทธา

บักแบ้น มีนัยยะหมายถึง ตัวแทนของสิ่งที่เป็นอารมณ์และค้นหาที่มารชอบ ในงานผีตาโขนบักแบ้นจะทำการเป็นรูปวิยะเพศชายและหญิงหรือทำขึ้นมาในลักษณะของคนร่วมเพศเมื่อมีมารหรือสิ่งไม่ดีเห็นก็จะเกิดการชอบจนเกิดอาการหลงลืม

๔.๔.๒.๒ ประเพณีผีขนน้ำ

ประเพณีผีขนน้ำถูกนำเสนอผ่านกิจกรรมของชุมชน ๒ วัน วันแรกเป็นพิธีการแห่ต้นดอกไม้เพื่อบูชาพระพุทธรูป โดยชาวบ้านจะมีการมาทำต้นดอกไม้รวมกันในวัดโพธิ์ศรี จากนั้นเมื่อถึงเวลา ๑๖.๐๐ น. จึงนำต้นดอกไม้ดังกล่าวบรรทุกขึ้นรถและแห่แหนไปรอบหมู่บ้าน พร้อมกับต้นกัณฑ์ เพื่อให้ชาวบ้านได้เข้ามาร่วมในพิธีกรรมทางศาสนา ส่วนวันที่ ๒ เป็นการแห่ขบวนผีขนน้ำไปยังวัดโพธิ์ โดยมีการแบ่งออกเป็นคุ้มหมู่บ้านอย่างชัดเจน ซึ่งในแต่ละคุ้มก็จะมีองค์ประกอบหลักของขบวนคล้าย ๆ กันประกอบด้วย ผู้ถือป้าย กลุ่มผู้ฟ้อนรำ และขบวนผีขนน้ำ และกลุ่มของผีขนน้ำที่แสดงดนตรี โดยมีนัยยะทางความเชื่อที่ว่า “เจ้าปู่่นั้นมีความชอบการแสดงที่มีความสนุกสนานและมีความครื้นเครง”

สำหรับการสวมใส่เครื่องแต่งกายของผู้เข้าร่วมพิธีกรรมนั้นจะมี
นัยยะและการสื่อสารแทนถึงสัตว์ซึ่งก็หมายถึง ควาย ที่ได้ช่วยชาวบ้านในการทำเกษตรกรรม
และยังเป็นเครื่องแสดงให้เห็นถึงสัตว์ในพิธีกรรมที่มีการนำมาถวายเจ้าปู่

๔.๔.๒.๓ ประเพณีแห่ต้นดอกไม้

ต้นดอกไม้ถูกประดิษฐ์สร้างขึ้นมาเพื่อการเป็นส่วนหนึ่งใน
ประเพณีแห่ต้นดอกไม้ของชาวบ้านในตำบลอาฮี จังหวัดเลย ต้นดอกไม้ มีนัยยะหลักคือ ต้น
ดอกไม้ที่ถูกพุทธศาสนิกกร่วมมือร่วมใจกันจัดขึ้น เพื่อการถวายเป็นพุทธบูชาและการขอขมาลาโทษ
แด่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อครั้งที่ชาวบ้านได้อัญเชิญพระพุทธรูปองค์มาจากแท่นประทับ
เพื่อนำมาสร่งน้ำในวันสงกรานต์ เช่นเดียวกับการนำดอกไม้หลากชนิดมาผสมผสานร่วมกันของ
ชาวบ้านในชุมชนซึ่งก็มีนัยยะถึงความเชื่อความศรัทธาอย่างเหนียวแน่นของต่อพุทธศาสนา เมื่อนำ
มาประกอบสร้างในลักษณะรวมกันเป็นต้นดอกไม้จึงมีลักษณะที่สื่อถึงความเป็อันหนึ่งอัน
เดียวกัน

ส่วนการนำต้นดอกไม้มาเดินขบวนวนรอบโบสถ์ ๓ รอบ โดยมี
ขบวนแห่ต้นดอกไม้และพุทธศาสนิกชนเดินร่วมไปเป็นขบวนใหญ่ พร้อมกับการเดินของผู้ถือต้น
ดอกไม้ในรูปแบบที่รุนแรงผสมผสานกับเสียงตึกลอง เคาะกรับที่กระชั้นนั้นเป็นการสื่อถึงนัยยะถึง
ความเป็นสิริมงคลแก่ชีวิต และเพื่อเป็นการเตรียมการบูชาพระพุทธรูปเจ้าด้วยดอกไม้และความเป็น
สิริมงคลของผู้เข้าร่วมพิธีกรรม

๔.๔.๓ การออกแบบชุดการแสดง

การออกแบบชุดการแสดง หมายถึง การสร้างสรรค์ การแสดงออกมาเป็นชุด
ตามนัยยะแห่งความหมายที่ปรากฏและแฝงอยู่ในพิธีกรรมและงานประเพณีของชุมชนท้องถิ่น
จากการศึกษาพบว่า สิ่งที่จะนำมาเป็นแนวคิดในการออกแบบชุดการแสดงเพื่อส่งเสริมและ
สนับสนุนการท่องเที่ยวจังหวัดเลยประกอบด้วย

๔.๔.๓.๑ พิธีกรรมการบูชาพระอุปคุต ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญในการเริ่ม
ประเพณีงานบุญหลวง จากการศึกษาพบว่า ในงานบุญหลวงนั้น ในวันแรกจะมีพิธีเชิญพระอุปคุต
นับตั้งแต่เวลาประมาณ ๐๓.๐๐ น.- ๐๕.๐๐ น. โดยคณะบริหารของเจ้าพ่อกวน ซึ่งจะมีการ
นำเอาอุปกรณ์ที่เตรียมมาทำพิธีกรรม โดยการถือนำขบวนจากวัดโพธิ์ชัยไปยังริมฝั่งแม่น้ำหมัน
เพื่อที่จะอัญเชิญพระอุปคุตจากแม่น้ำหมันกลับมาประดิษฐานอยู่ที่หออุปคุต ที่วัดโพธิ์ชัย เพื่อ
เป้าหมายในการช่วยปราบมารและช่วยป้องกันภัยอันตรายและภัยร้ายต่าง ๆ

๔.๔.๓.๒ การละเล่นผีตาโขน เมื่อกล่าวถึง “ผีตาโขน” นั้นพบว่า มีอัตลักษณ์ที่
มีความเฉพาะตัว คือการเป็นผีที่ช่วยคุ้มครองขบวนแห่ของพระเวสสันดรและพระนางมัทรีในการ
เสด็จเข้าเมือง ดังนั้นลักษณะที่โดดเด่นของผีตาโขนจึงอยู่ที่อากัปกิริยาจากความไม่อยู่นิ่ง มีการ
เคลื่อนไหวในรูปแบบของการขยับตัวพร้อมกับเสียงดังกังวานไปตามการเคลื่อนไหวของร่างกาย
จากหมากกะแหล่ง รวมถึงรูปแบบของหน้ากากผีตาโขนที่มีลักษณะและรูปแบบของโครงหน้าที่ยาว
และมีจมูกยาวตั้งงวงช้าง และเครื่องแต่งกายที่ประกอบสร้างจากวัสดุอย่างผ้าเก่าๆหลากสีทั้งที่
นำมาปะติดด้วยการเย็บและลวดลายที่ผสมผสานอยู่ในตัวเนื้อผ้า ก็สามารถส่งสารเชิงนัยยะแห่ง
ความหมายของผีตาโขนได้

๔.๔.๓.๓ เสียงของดนตรีที่ประกอบด้วยเครื่องดนตรีพื้นบ้านในลักษณะที่เรียบง่าย เช่น กลอง เกราะ หมากกะหล่ง กระจับปี่ และยังมีเสียงที่เกิดจากการตี การเคาะในท่วงทำนองที่เร้าใจ จึงสนใจผลทำให้บรรยากาศในพิธีกรรมและประเพณีมีความสนุกสนาน ครึกครื้นและมีอัตลักษณ์เฉพาะตัว

๔.๔.๔ กรณีศึกษาชุดการแสดง

จากการศึกษาการออกแบบชุดการแสดงและได้นำมาเป็นแนวคิดในการสร้างสรรค์ชุดการแสดงโดยอาศัยหลักการและองค์ประกอบในการออกแบบการแสดงจำนวน ๑ ชุดดังนี้

๔.๔.๔.๑ การรำบูชาพระอุปคุต

การรำบูชาพระอุปคุตเป็นการประดิษฐ์ชุดการแสดงจากประเพณีผีตาโชน จัดทำขึ้นมาเพื่อเป็นสื่อแทนและเป็นเครื่องหมายในการสักการบูชา รวมถึงการแสดงถึงความนอบน้อม ขอพรและการยินดีถึงการกลับมาของพระอุปคุตตามความเชื่อของชาวอำเภอด่านซ้ายที่สืบทอดต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน

๔.๔.๔.๒ องค์ประกอบของการแสดงรำบูชาพระอุปคุต จากการออกแบบชุดการแสดง คณะผู้วิจัยได้สรุปจากความคิดเห็นของผู้เข้าร่วมให้ความคิดเห็นเกี่ยวกับชุดการแสดง มีรายองค์ประกอบหลักดังนี้

๑) ผู้แสดง ที่เป็นนักแสดงในการรำบูชาพระอุปคุตเป็นนักแสดงหญิง มีจำนวน ๔ คน

๒) เครื่องแต่งกาย ที่ใช้ในการรำบูชาพระอุปคุตถูกออกแบบโดยดึงมาจากรูปแบบของการดำเนินชีวิต วัฒนธรรมของผู้คนที่ดำเนินอยู่ในอำเภอด่านซ้าย ที่ประกอบด้วย

๒.๑) เสื้อแขนกระบอก ที่คณะผู้วิจัยดำเนินการออกแบบโดยเลือกใช้สีขาวเพื่อสื่อถึงความบริสุทธิ์ และเชื่อมโยงเข้ากับความเชื่อของผู้คน

ภาพที่ ๔.๕๒ เสื้อแขนกระบอกสีขาว

๒.๒) ผ้าซิ่นสีน้ำเงิน เป็นผ้าฝ้ายทอมือที่นำเสนอลวดลาย สี และรูปแบบของผืนผ้าที่สื่อให้เห็นถึงความเป็นชุมชนท้องถิ่นที่อยู่กันอย่างสงบ พึ่งพาอาศัย ธรรมชาติ

ภาพที่ ๔.๕๓ ผ้าซิ่นสำหรับนุ่งในการแสดง

๒.๓ โกะผม

ภาพที่ ๔.๕๔ โกะผม

๒.๔) ฝ้ายรัดผม

ภาพที่ ๔.๕๔ ฝ้ายรัดผม

๒.๕) ดอกไม้เงิน

ภาพที่ ๔.๕๕ ดอกไม้ประดับผมสีเงิน

๒.๖) ดอกจำปา

ภาพที่ ๔.๕๖ ดอกจำปาประดิษฐ์

๒.๗) ต่างหูเงิน

ภาพที่ ๔.๕๗ ต่างหูตกแต่งสีเงิน

๔.๔.๔.๓ ทำทางการแสดง

การแสดงรำบูชาพระอุปคุต มีรายละเอียดของทำรำดังนี้

ท่าที่ ๑ ท่าเชิญชวน หมายถึง การเชิญหรือเรียกให้ทุกคนไปร่วม
อัญเชิญพระอุปคุต

ท่าที่ ๒ ท่าบูชาอุปคุต หมายถึง การบูชา การระลึกถึงอำนาจ บารมี
ของพระอุปคุต

ท่าที่ ๓ นอบน้อม หมายถึง การน้อมน่าน้อมจิต น้อมใจ ร่างกาย
และวาจา หรือการสำรวมกิริยาเพื่อการบูชาต่อองค์พระอุปคุต

ท่าที่ ๔ ท่าประทับ หมายถึง การอัญเชิญพระอุปคุตขึ้นประทับบน
แท่นที่เตรียมไว้

ท่าที่ ๕ ท่าป้องภัย หมายถึง การป้องกันอันตรายหรือสิ่งอัปมงคล ไม่ให้
เข้ามาในพื้นที่ที่จัดงานทั้งสิ้น

ท่าที่ ๖ ท่าปิดทูก หมายถึง การปิดเป่าความทุกข์ออกจากตัว

ท่าที่ ๗ ท่าอยู่เย็นเป็นสุข หมายถึง การขอความสุขกายสุขใจ ความ
อุดมสมบูรณ์ ความเจริญอกงาม

ท่าที่ ๘ ท่าม้วนขึ้น หมายถึง ความยินดีปรีดา ความสบายใจ สุขใจ

ท่าที่ ๙ ท่าดินอุดม หมายถึง ความอุดมสมบูรณ์ของข้าวปลาอาหาร
ความเจริญอกงาม

ท่าที่ ๑๐ ท่าฟ้าสมบูรณ์ หมายถึง ความอุดมสมบูรณ์ของพืชไร่พืชสวน
ฝนฟ้าตกถูกต้องตามฤดูกาล

ท่าที่ ๑๑ ท่าคลายทุกข์ หมายถึง การหมดเคราะห์ใดโศก

ท่าที่ ๑๒ ท่าร่อนลม หมายถึง ความรู้สึกสบายตัว ความเป็นอิสระ
หรือหายจากความเจ็บไข้ได้ป่วย

ท่าที่ ๑๓ ท่าเล่นลม หมายถึง ความรู้สึกสนุกสนาน มีความสุข

ท่าที่ ๑๔ ท่าสุขกายสุขใจ หมายถึง เป็นสุข สนุกสนานไร้กังวล

ท่าที่ ๑๕ ท่าหมดทุกข์ หมายถึง หมดปัญหา หมดทุกหมัดโศก การ
งานราบรื่นไม่มีปัญหา

ท่าที่ ๑๖ ท่าลา หมายถึง การลากลับ จบการรำ จบการแสดง

๔.๔.๔.๓ อธิบายท่ารำ

ท่าที่ ๑.๑ ท่าเชิญชม

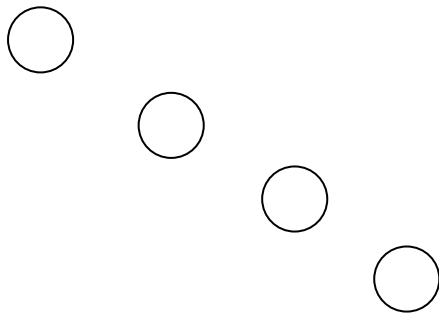
ดนตรี   ฟ้อนนาคีนาคา

ศัรณะ   เอียงไปด้านซ้าย

มือ   มือซ้ายตั้งวงบน มือขวาจีบลงด้านล่างแล้วปล่อยจีบให้แบบอกปลายนิ้วชี้ลงด้าน
ล่าง

เท้า   เท้าขวาอยู่ด้านหน้าเท้าซ้าย ขาซ้ายงอเข้าเล็กน้อย

การแปรแถว

ท่าที่ ๑.๒ ท่าเชิญชวน

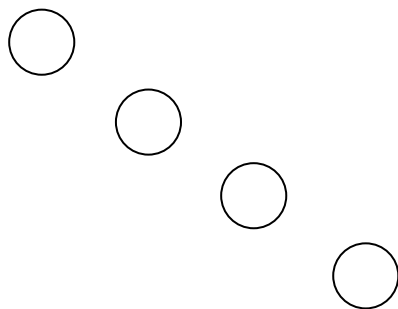
ดนตรี   ฟ็อนนาคีนาคา

ศัรณะ   เอียงไปด้านขวา

มือ   มือซ้ายตั้งวงบน มือขวาม้วนจับเข้าหาตัวแล้วคลายจับให้แบปลายนิ้ว ชี้ขึ้น
ด้านบน

เท้า   เท้าขวายู่ด้านหน้าเท้าซ้าย ขาซ้ายงอเข้าเล็กน้อย

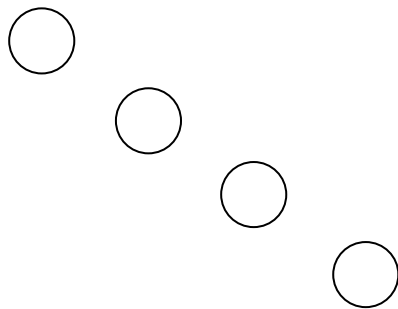
การแปรแถว

ท่าที่ ๒ ท่าบูชาพระอุปคุต

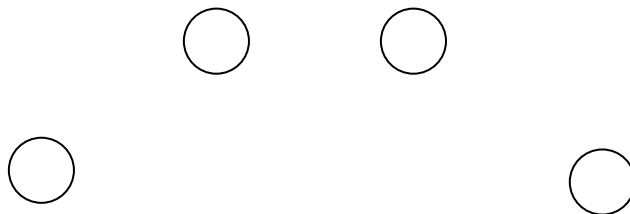
- ดนตรี   ฟ้อนนาคีนาคา
- ศีรษะ   เอียงไปด้านขวา
- มือ   พนมมือระดับไหล่ เอียงตัวไปด้านขวามือ
- เท้า   เท้าขวาเตะปลายเท้าซ้าย ทำสลับกันไปตามจังหวะ
- การแปรแถว

ท่าที่ ๒.๑ ท่าบูชาพระอุปคุต

- ดนตรี   ฟ้อนนาคีนาคา
- เครื่อง   เอียงไปด้านซ้าย
- มือ   พนมมือระดับไหล่ เอียงตัวไปด้านซ้ายมือ
- เท้า   เท้าขวาเตะปลายเท้าขวา ทำสลับกันไปตามจังหวะ
- การแปรแถว

ท่าที่ ๒.๒ ท่าบูชาพระอุปคุต

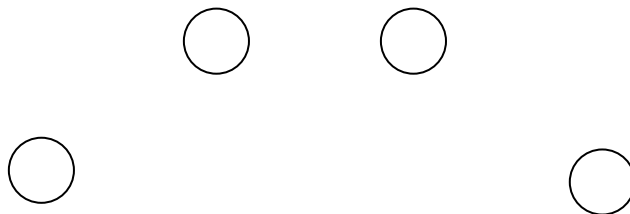
ดนตรี   ฟ้อนนาคีนาคา

ศีรษะ   เอียงไปด้านซ้าย

มือ   พนมมือระดับไหล่ เอียงตัวไปด้านซ้ายมือ

เท้า   เท้าขวาเตะปลายเท้าขวา ทำสลับกันไปตามจังหวะ

การแปรแถว

ท่าที่ ๓ ท่านอบน้อม

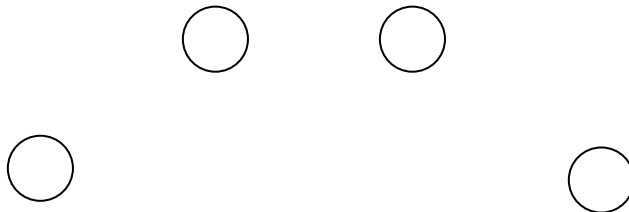
ดนตรี   ฟ้อนนาคีนาคา

ศัรณะ   ตั้งตรง

มือ   พนมมือระดับอก

เท้า   นั่งทับส้นเท้า

การแปรแถว

ท่าที่ ๓.๑ ท่านอบน้อม

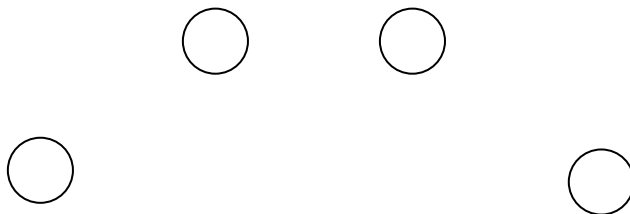
ดนตรี   ฟ้อนนาคีนาคา

ศัรณะ   โนมไปด้านหน้า

มือ   มือขวาจับที่อกซ้าย มือซ้ายจับส่งหลัง ก้มตัวขนานกับพื้น

เท้า   นั่งทับส้นเท้า

การแปรแถว

ท่าที่ ๓.๒ ท่านอบน้อม

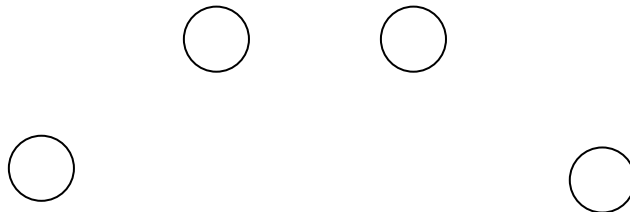
ดนตรี   ฟ้อนนาคีนาคา

ศัรณะ   โนมไปด้านหน้า

มือ   มือซ้ายจีบที่หน้าขวา มือขวาจีบส่งหลัง ก้มตัวขนานกับพื้น

เท้า   นั่งทับส้นเท้า

การแปรแถว

ท่าที่ ๓.๓ ท่านอบน้อม

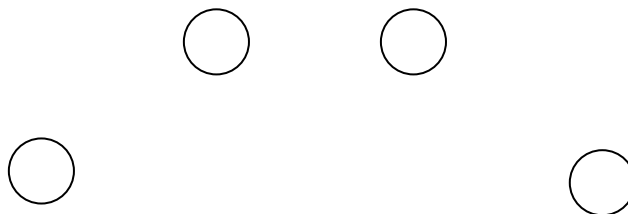
ดนตรี   ฟ้อนนาคีนาคา

ศิโรษะ   ตั้งตรง

มือ   มือขวาและมือซ้ายจับประสานระดับอก

เท้า   นั่งทับส้นเท้า

การแปรแถว

ท่าที่ ๓.๔ ท่านอบน้อม

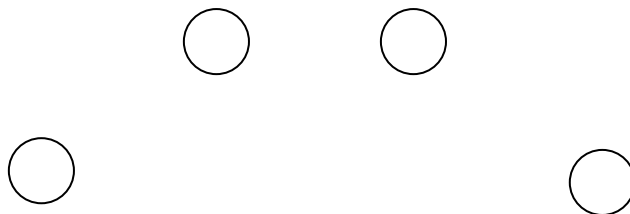
ดนตรี   ฟ้อนนาคีนาคา

คีรีชะ   ตั้งตรง

มือ   วาดมือทั้งสองข้างขึ้นมาจับเข้าหาตนเอง ม้วนจับไปด้านหน้า แล้วคลายจับเป็น
ตั้ง วงบน

เท้า   นั่งทับส้นเท้า

การแปรแถว

ท่าที่ ๓.๕ ท่านอบน้อม

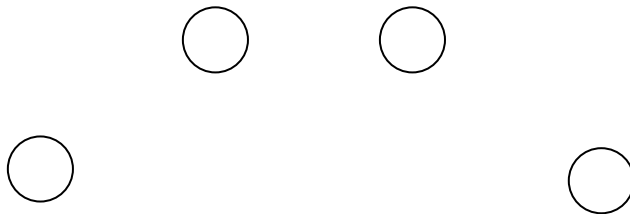
ดนตรี   ฟ้อนนาคีนาคา

ศีรษะ   โนมไปด้านหน้า

มือ   มือขวาและมือซ้ายจับส่่งหลัง   ก้มตัวลงขนานกับพื้น

เท้า   นั่งทับส้นเท้า

การแปรแถว

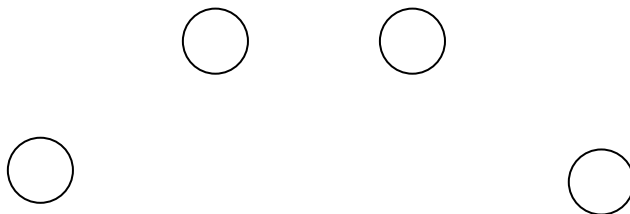

ท่าที่ ๓.๖ ท่านอบน้อม

- ดนตรี   ฟ้อนนาคีนาคา
- ศัรณะ   ตั้งตรง
- มือ   มือขวาและมือซ้ายจับ
- เท้า   นั่งทับส้นเท้า

การแปรแถว

ท่าที่ ๔ ท่าประทับ

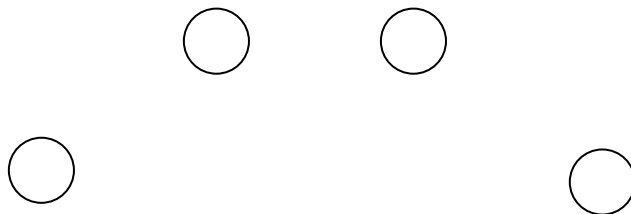
ดนตรี   ฟ้อนนาคีนาคา

ศัรษะ   ตั้งตรง

มือ   มือจับทั้งสองข้างม้วนเข้าหาตัวเอง แล้วคลายจับวางบนที่หน้าขา

เท้า   นั่งทับส้นเท้า

การแปรแถว

ท่าที่ ๕ ทำป้องภัย

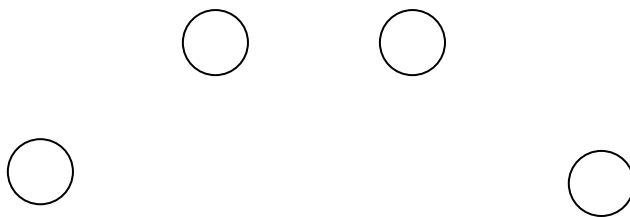
ดนตรี   ฟ็อนนาคีนาคา

คีรีพระ   เอียงขวา

มือ   มือขวาตั้งวงบน มือซ้ายจับเข้าหาลำตัว แล้วคลายจับให้แบบออกไปให้ปลาย
นิ้วชี้ลงด้านล่าง

เท้า   ตั้งเข่าด้านขวา กุ๊กเข่าซ้าย

การแปรแถว

ท่าที่ ๕.๑ ท่าป้องกันภัย

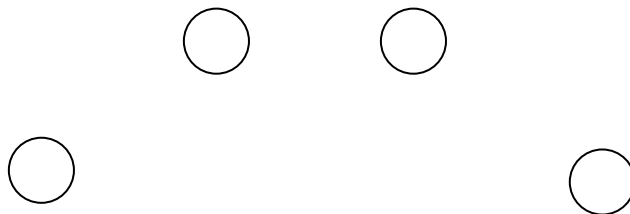
ดนตรี ฟ็อนนาคีนาคา

ศัรณะ เอียงด้านซ้าย

มือ มือขวาตั้งวงบน มือซ้ายจับเข้าหาลำตัว แล้วคลายจับให้แบออกไปให้ปลายนิ้วชี้ลงด้านล่าง

เท้า เท้าซ้ายอยู่ด้านหน้าเท้าขวา ขาขวางอเข้าเล็กน้อย

การแปรแถว

ท่าที่ ๕.๒ ทำป้องภัย

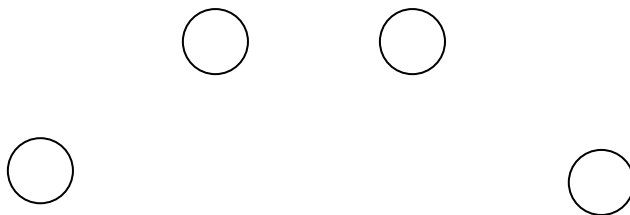
ดนตรี   ฟ้อนนาคีนาคา

ศัรณะ   เอียงด้านขวา

มือ   มือซ้ายตั้งวงบน มือขวาจับเข้าหาลำตัวแล้วปล่อยออกให้ปลายชี้นิ้ว
ลงด้านล่าง ทำสลับกันทั้งสองข้าง จังหวะที่ ๒ จะลงด้านขวามือ ให้ปิดตัวไป
ด้านซ้าย จนครบทั้ง ๔ ทิศ

เท้า   เท้าขวาอยู่ด้านหน้าเท้าซ้าย ขาซ้ายย่อเข้าเล็กน้อย

การแปรแถว

ท่าที่ ๖ ท่าปัดทุกข์

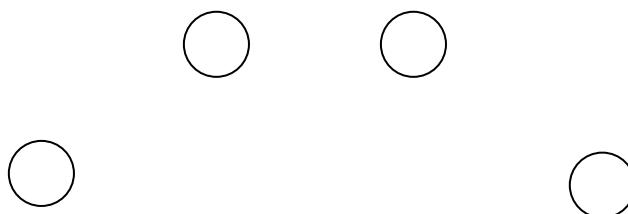
ดนตรี   ฟ็อนนาคีนาคา

คีระชะ   เอียงด้านซ้าย

มือ   มือขวาจับที่หน้าอกด้านซ้าย มือขวาจับส่งหลัง

เท้า   เท้าซ้ายยก ขาขวาย่อเข้าเล็กน้อย

การแปรแถว

ท่าที่ ๖.๑ ท่าปิดทุกข์

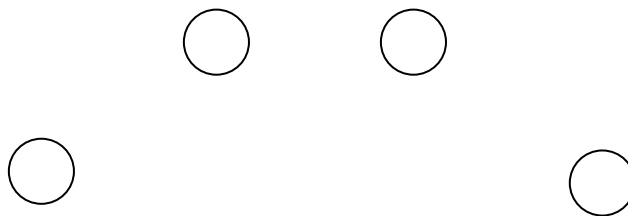
ดนตรี   ฟ็อนนาคีนาคา

คีระชะ   เอียงด้านขวา

มือ   มือขวาตั้งวงบน มือซ้ายจับส่งหลัง เอียงตัวด้านขวา

เท้า   ขาขวายืนตรง ขาซ้ายใช้ปลายเท้าซ้ายแตะที่พื้นเฉียงไปด้านข้างเล็กน้อย

การแปรแถว

ท่าที่ ๖.๒ ท่าปิดทุ๊กซ์

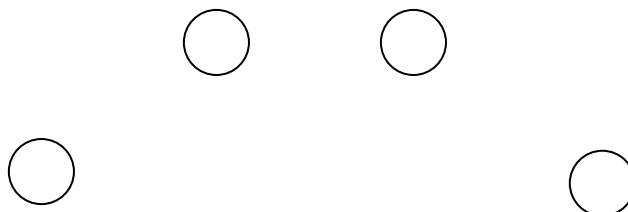
ดนตรี   ฟ็อนนาคีนาคา

ศัรณะ   เอียงด้านซ้าย

มือ   มือขวาจับที่หน้าอกด้านซ้าย มือซ้ายจับส่งหลัง

เท้า   ปลายเท้าซ้ายแตะด้านหน้าเท้าขวา ย่อเข่าด้านขวาลงเล็กน้อย

การแปรแถว

ท่าที่ ๗ ทำอยู่เย็นเป็นสุข

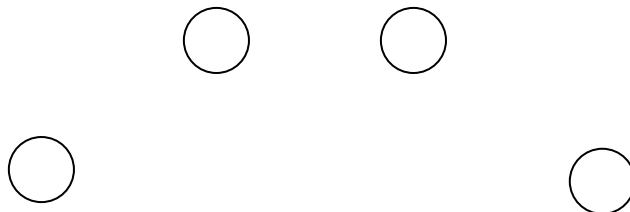
ดนตรี   ฟ้อนนาคีนาคา

ศีรษะ   เอียงด้านซ้าย

มือ   มือขวาจับปรก มือซ้ายจับล่าง เอียงมือไปด้านขวา

เท้า   เท้าขวาเตะข้างเท้าซ้าย

การแปรแถว

ท่าที่ ๗.๑ ทำอยู่เย็นเป็นสุข

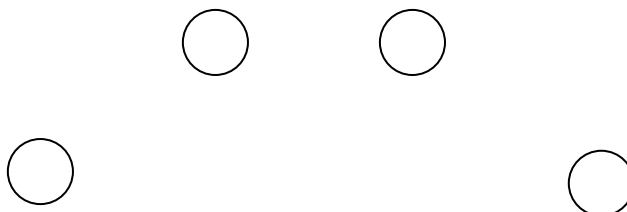
ดนตรี   ฟ็อนนาคีนาคา

ศัรณะ   เอียงด้านซ้าย

มือ   มือขวาตั้งวงบน มือซ้ายตั้งวงล่าง เอียงมือไปด้านขวา

เท้า   เท้าขวาเตะข้างเท้าซ้าย (ก้าวเท้าชิด)

การแปรแถว

ท่าที่ ๗.๒ ทำอยู่เย็นเป็นสุข

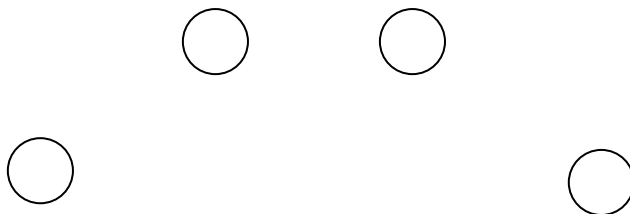
ดนตรี   ฟ็อนนาคีนาคา

คีระชะ   เอียงด้านซ้าย

มือ   วาดมือขวาผ่านช่วงท้องน้อยออกข้างลำตัวขึ้นไปปรกเหนือคีระชะ มือซ้ายเหยียด
ตึง ปลายนิ้วตั้งขึ้นด้านบน

เท้า   ย่ำเท้าขวาสลับเท้าซ้ายไปตามจังหวะ หมุนทางขวามือจนครบรอบ

การแปรแถว

ท่าที่ ๘ ท่าม้วนขึ้น

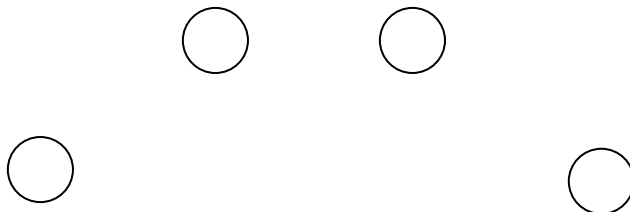
ดนตรี   ฟ็อนนาคีนาคา

ศัรณะ   เอียงด้านซ้าย

มือ   มือขวาจับม้วนเข้าหาลำตัวมือซ้ายตั้งวงล่าง เอียงมือทั้งสอง
ข้างมาด้านขวา ทำสลับกันทั้งสองด้าน

เท้า   เท้าขวาเตะข้างเท้าซ้าย (ก้าวเท้าชิด)

การแปรแถว

ท่าที่ ๘.๑ ท่าม้วนขึ้น

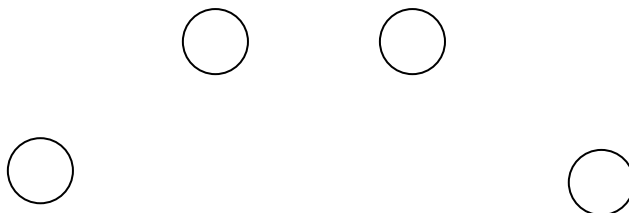
ดนตรี   ฟ็อนนาคีนาคา

ศัรณะ   เอียงด้านขวา

มือ   มือซ้ายจับม้วนเข้าหาลำตัวมือขวาตั้งวงล่าง เอียงมือทั้งสอง
ข้างมาด้านซ้าย ทำสลับกันทั้งสองด้าน

เท้า   เท้าซ้ายแตะข้างเท้าขวา (ก้าวเท้าชิด)

การแปรแถว

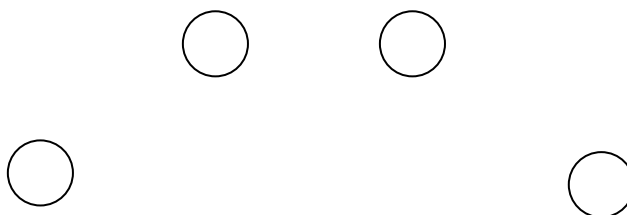

ท่าที่ ๙ ทำดินอุตม

- ดนตรี   ฟ้อนนาคีนาคา
- คีรีพระ   เอียงไปด้านขวา
- มือ   มือซ้ายและมือขวาตั้งวงล่าง
- เท้า   เท้าขวาก้าวไปด้านหน้า เท้าซ้าย ย่อเข้าทั้งสองข้าง โนมตัวไปด้านหน้านับ
                 จังหวะสามจังหวะ

การแปรแถว

ท่าที่ ๑๐ ท่าฟ้าสมบุรณ์

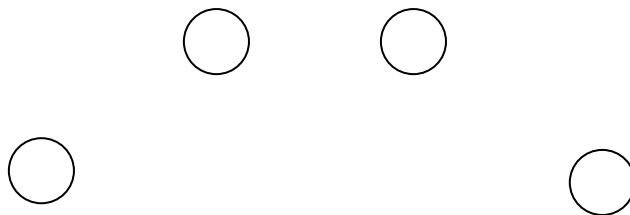
ดนตรี   ฟ้อนนาคีนาคา

ศัรณะ   เอียงไปด้านซ้าย

มือ   มือขวาแบตั้งขึ้นระดับศัรณะงอศอกเล็กน้อย มือซ้ายแบบปลายมือชี้ลงพื้นงอศอกเล็กน้อย

เท้า   เท้าซ้ายอยู่ด้านหน้าเท้าขวา ย่อเข่าเป็นจิ้งหะขี้ ๓ สามจิ้งหะ

การแปรแถว

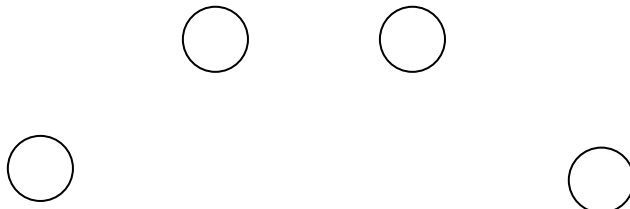

ท่าที่ ๑๑ ท่าคล้ายทุกข์

- ดนตรี   ฟ็อนนาคีนาคา
- คีรีชะ   ตั้งตรง
- มือ   มือซ้ายตั้งวงหน้า มือขวาตั้งวงข้าง
- เท้า   เท้าขวาแตะด้านข้างเท้าซ้าย

การแปรแถว

ท่าที่ ๑๑.๑ ท่าคล้ายทุกข์

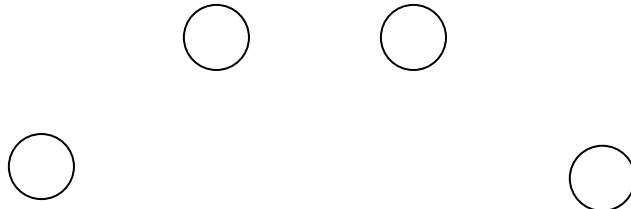
ดนตรี   ฟ้อนนาคีนาคา

ศัรณะ   เอียงด้านขวา

มือ   มือซ้ายตั้งวงหน้า มือขวาม้วนจับขึ้นด้านบนได้มือซ้าย

เท้า   เท้าขวาอยู่ด้านหน้าเท้าซ้าย ย่อเข่าทั้งสองข้าง

การแปรแถว

ท่าที่ ๑๑.๒ ท่าคล้ายทุกข์

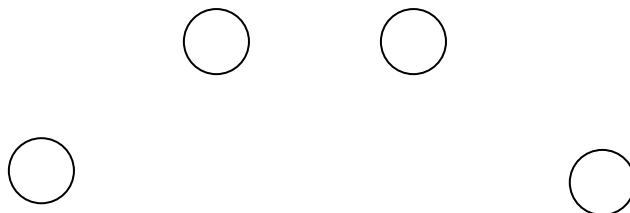
ดนตรี   ฟ็อนนาคีนาคา

ศัรณะ   ศัรณะตั้งตรง

มือ   มือซ้ายตั้งวงหน้า มือขวาแบปลายนิ้วชี้ลงด้านล่าง

เท้า   เท้าซ้ายแตะข้างเท้าขวา ทำสลับกันสามจังหวะ จังหวะที่สี่ก้าวเท้าขวาไป
ด้านหน้าเท้าซ้าย ย่อเข้าทั้งสองข้าง

การแปรแถว

ท่าที่ ๑๒ ท่าร่อนลม

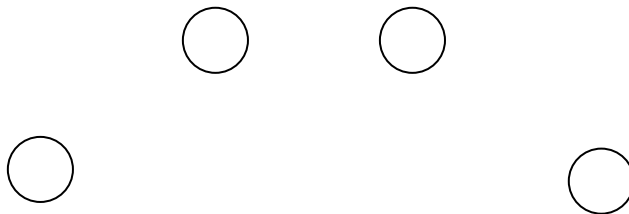
ดนตรี   ฟ็อนนาคีนาคา

คีรณะ   เอียงด้านขวา

มือ   มือซ้ายตั้งวงบน มือขวาตั้งวงกลาง

เท้า   เท้าซ้ายอยู่ด้านหลังเท้าขวา ย่อเข่าทั้งสองเท้า กระดกมือนับสามจังหวะ

การแปรแถว

ท่าที่ ๑๓ ท่าเล่นลม

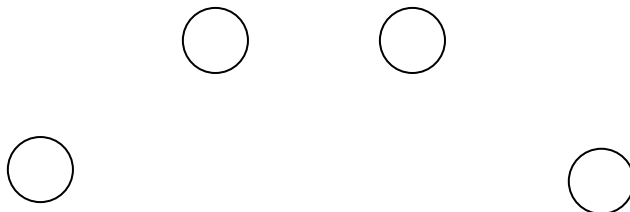
ดนตรี   ฟ้อนนาคีนาคา

ศัรณะ   เอียงด้านขวา

มือ   มือซ้ายตั้งวงบน มือขวาจับม้วนเข้าหาตัวเองแล้วปล่อยจับ

เท้า   เท้าขวาเตะเท้าซ้าย

การแปรแถว

ท่าที่ ๑๓.๑ ท่าเล่นลม

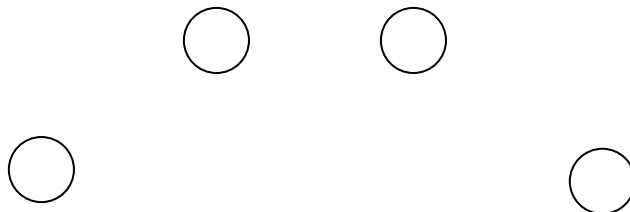
ดนตรี   ฟ้อนนาคีนาคา

ศัรณะ   เอียงด้านซ้าย

มือ   มือขวาตั้งวงบน มือซ้ายจับม้วนเข้าหาตัวเองแล้วปล่อยจับ

เท้า   เท้าซ้ายแตะเท้าขวา

การแปรแถว

ท่าที่ ๑๓.๒ ท่าเล่นลม

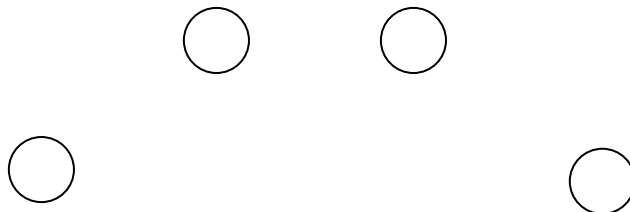
ดนตรี   ฟ้อนนาคีนาคา

ศัรณะ   เอียงด้านขวา

มือ   มือซ้ายจิบเข้าหน้าอก มือขวาตั้งวงหน้า

เท้า   เท้าขวายก ขาซ้ายย่อเข่า

การแปรแถว

ท่าที่ ๑๓.๓ ท่าเล่นลม

ดนตรี   ฟ็อนนาคีนาคา

คีระชะ   เอียงด้านขวา

มือ   มือขวาจับเข้าหน้าอก มือซ้ายตั้งวงหน้า

เท้า   เท้าซ้ายแตะด้านข้างเท้าขวา

การแปรแถว

ทำที่ ๑๓.๔ ทำเล่นลม

- ดนตรี   ฟ็อนนาคีนาคา
- คีระษะ   เอียงด้านซ้าย
- มือ   มือขวาตั้งวงบน มือซ้ายม้วนจับแล้วปล่อยจับ (จับระดับสะโพก)
- เท้า   เท้าขวาอยู่ด้านหลังเท้าซ้าย
- การแปรแถว

ท่าที่ ๑๓.๕ ท่าเล่นลม

ดนตรี   ฟ้อนนาคีนาคา

เครื่อง   เอียงด้านขวา

มือ   มือซ้ายตั้งวงบน มือขวาจับแล้วปล่อยจับ (จับระดับสะโพก)

เท้า   เท้าขวาอยู่ด้านหลังเท้าซ้าย

การแปรแถว

ท่าที่ ๑๓.๖ ท่าเล่นลม

ดนตรี   ฟ้อนนาคีนาคา

ศัรณะ   เอียงด้านซ้าย

มือ   มือขวาจับระดับอก มือซ้ายตั้งวงกลาง

เท้า   เท้าซ้ายยก ขาขวาย่อเข้า

การแปรแถว

ท่าที่ ๑๓.๗ เล่นลม

ดนตรี   ฟ้อนนาคีนาคา

ศัรณะ   เอียงด้านซ้าย

มือ   มือขวาจับระดับอก มือซ้ายตั้งวงบน

เท้า   เท้าขวาเตะไขว้หลังเท้าซ้าย

การแปรแถว

ท่าที่ ๑๔ ทำสุขกายสุขใจ

ดนตรี   ฟ็อนนาคีนาคา

คีระชะ   เอียงด้านซ้าย

มือ   มือขวาจับปรกข้าง มือซ้ายจับตรงศอกขวา

เท้า   เท้าซ้ายแตะที่ปลายเท้าขวา

การแปรแถว

ท่าที่ ๑๔.๑ ทำสุขกายสุขใจ

ดนตรี   ฟ็อนนาคีนาคา

คีรณะ   เอียงด้านขวา

มือ   มือซ้ายจับปรกข้าง   มือขวาจับตรงศอกขวา

เท้า   เท้าซ้ายแตะที่ปลายเท้าขวา

การแปรแถว

ท่าที่ ๑๔.๒ ทำสุขกายสุขใจ

ดนตรี   ฟ็อนนาคีนาคา

คีรีชะ   เอียงด้านซ้าย

มือ   จับมือซ้ายและมือขวาประสานกันที่หน้าอก

เท้า   เท้าซ้ายแตะที่ปลายเท้าขวา

การแปรแถว

ท่าที่ ๑๔.๓ ทำสุขกายสุขใจ

ดนตรี   ฟ้อนนาคีนาคา
เครื่อง   เอียงด้านขวา
มือ   ตั้งวงบน
เท้า   เท้าขวาแตะที่ปลายเท้าซ้าย

การแปรแถว

ท่าที่ ๑๔.๔ ทำสุขกายสุขใจ

ดนตรี   ฟ้อนนาคีนาคา

ศีรษะ   เอียงด้านขวา

มือ   ตั้งวงบัวบาน

เท้า   เท้าขวาเตะข้างเท้าซ้าย

การแปรแถว

ท่าที่ ๑๕ ท่าหมดทุกข์

- ดนตรี   ฟ้อนนาคีนาคา
- คีริษะ   เอียงด้านขวา
- มือ   มือขวาตั้งวงหน้า มือซ้ายจับที่ชายพก (กระดกมือสามจังหวะ พร้อมกับการหมุนไปด้านขวา)
- เท้า   เท้าขวาอยู่ด้านหน้าเท้าซ้าย ย่อเข่าทั้งสองข้าง

การแปรแถว

ท่าที่ ๑๕.๑ ท่าหมดทุกข์

ดนตรี   ฟ็อนนาคีนาคา

คีระชะ   เอียงด้านขวา

มือ   มือขวาตั้งวงหน้า มือซ้ายจับที่ชายพก

เท้า   เท้าขวาอยู่ด้านหน้าเท้าซ้าย ย่อเข่าทั้งสองข้าง

การแปรแถว

ท่าที่ ๑๕.๒ ท่าหมดทุกข์

ดนตรี   ฟ้อนนาคีนาคา

คีระชะ   เอียงด้านซ้าย

มือ   มือซ้ายตั้งวงบน มือขวาจับที่ชายพก (กระดกสามครั้ง พร้อมกับการหมุนตัวไปด้านซ้าย)

เท้า   เท้าซ้ายอยู่หน้าเท้าขวา ขาด้านหน้าขวางอ ย่อสามจังหวะพร้อมกับการหมุนตัว

การแปรแถว

ท่าที่ ๑๕.๓ ท่าหมดทุกข์

ดนตรี   ฟ้อนนาคีนาคา

ศัรณะ   เอียงด้านขวา

มือ   มือขวาตั้งวงบน มือซ้ายจับที่ชายพก (กระดกสามครั้ง พร้อมกับการหมุนตัวไปด้านขวา)

เท้า   เท้าซ้ายอยู่หน้าเท้าขวา ขาด้านหน้าขวางอ ย่อสามจังหวะพร้อมกับการหมุนตัว

การแปรแถว

ท่าที่ ๑๕.๔ ท่าหมดทุกข์

ดนตรี   ฟ้อนนาคีนาคา

ศัรณะ   เอียงด้านขวา

มือ   มือขวาตั้งวงบน มือซ้ายจับที่ชายพก

เท้า   เท้าขวาอยู่หน้าเท้าซ้าย ขาซ้ายงอเข่าเล็กน้อย นับสามจังหวะพร้อมกับการหมุน
ตัวไปด้านขวา

การแปรแถว

ท่าที่ ๑๖ ท่าลา

ดนตรี   ฟ้อนนาคีนาคา
ศัรณะ   ตั้งตรง
มือ   มือขวาตั้งวงล่าง มือซ้ายตั้งวงบน
เท้า   เท้าย่ออยู่กับที่สลับซ้ายขวา

การแปรแถว

ท่าที่ ๑๖.๑ ท่าลา

- ดนตรี   ฟ็อนนาคีนาคา
- คีระษะ   เอียงด้านซ้าย
- มือ   มือซ้ายตั้งวงบน มือขวาจับแล้วปล่อยจับให้แบบออกปลายนิ้วชี้ลงด้านล่าง
- เท้า   ก้าวเท้าซ้าย ๑ จังหวะ จังหวะที่ ๒ ชิดเท้าขวา จังหวะที่ ๓ ก้าวเท้าซ้าย
เดินหน้าต่อไป

การแปรแถว

ท่าที่ ๑๖.๒ ท่าลา

- ดนตรี   ฟ็อนนาคีนาคา
- คีรัษะ   เอียงด้านขวา
- มือ   มือขวาตั้งวงบน มือซ้ายจับแล้วปล่อยจับให้แบบออกปลายนิ้วชี้ลงด้านล่าง
- เท้า   ก้าวเท้าขวา ๑ จังหวะ จังหวะที่ ๒ ชิดเท้าซ้าย จังหวะที่ ๓ ก้าวเท้าขวา
เดินหน้าต่อไป

การแปรแถว

บทที่ ๕

สรุป อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่องการศึกษาอัตลักษณ์ประเพณีผีตาโขน ประเพณีผีขนน้ำ และประเพณีแห่ดอกไม้ : การออกแบบสร้างสรรค์ชุดการแสดงสำหรับการนำเสนอภาพลักษณ์การท่องเที่ยวจังหวัดเลย มีผลการวิเคราะห์ข้อมูลดังนี้

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

๕.๑.๑ บริบทเกี่ยวกับประเพณีและการละเล่นของจังหวัดเลย

๕.๑.๑.๑ บริบทเกี่ยวกับประเพณีผีตาโขน

การละเล่นผีตาโขนนั้นมีเฉพาะงานบุญประเพณีท้องถิ่นในเขตอำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย ชาวบ้านเรียกว่า “งานบุญหลวง” หรือบางคนก็เรียกว่า “งานบุญใหญ่” คำว่า “ผีตาโขน” นั้น มาจากคำว่า “ผีตามคน” ลักษณะเฉพาะของผีชนิดนี้คือที่ชอบตามมีขนขึ้นอยู่มากมายและยาวผิดปกติ ตามความเชื่อมาจากการแห่พระเวสสันดรและนางมัทรีเข้าเมือง คนป่าที่เคยอยู่รับใช้และปรนนิบัติพระเวสสันดรและนางมัทรีหรืออยากจะมาส่งพระเวสสันดรพระนางมัทรีและกัณหา ซาลี แต่ก็มี ความอายชาวบ้านที่มาส่งเนื่องจากไม่เคยเข้าเมืองมาก่อน ทำให้ต้องหาวัสดุต่าง ๆ มาปกปิดร่างกาย ดังนั้นเมื่อมีงานบุญหลวง ซึ่งเป็นงานประจำปีของชาวอำเภอด่านซ้าย จึงมีการจัดขบวนแห่พระเวสสันดร พระนางมัทรีและกัณหา ซาลีเข้าเมืองโดยมีคนป่าร่วมขบวนเดินเข้ามาส่งด้วย

การจัดงานบุญหลวงนั้นถือว่าเป็นการนำเอาบุญประเพณีสองอย่างตามขนบประเพณีปฏิบัติในฮีตสิบสองมารวมเข้าไว้ด้วยกัน ซึ่งก็หมายถึง การนำงานบุญประเพณีประจำปีเดือน ๑๒ เดือน ที่รวมเอา “บุญพระเวส” หรือ “บุญพระเวสสันดร” ซึ่งนิยมทำกันในเดือน ๔ และ งานบุญบั้งไฟ ที่นิยมทำกันในเดือน ๖ มารวมเข้าไว้ด้วยกัน งานบุญพระเวสสันดรนั้น เป็นบุญที่จัดขึ้นเพื่อการฟังเทศน์ เรื่องมาลัยหมื่นมาลัยแสน เทศสังกาส และเทศน์เรื่องพระเวสสันดรตามลำดับ ชาวบ้านเชื่อว่า “ใครฟังเทศน์ดังกล่าวจบในวันเดียว จะได้กุศลแรง และจะได้เกิดในยุคพระศรีอาริยมมาตรไตรภพในชาติหน้า ซึ่งเป็นยุคที่มีแต่ความสุข ส่วนงานบุญบั้งไฟนั้น เป็นงานบุญที่จัดทำขึ้นเพื่อเพื่อบูชาอารักษ์ หลักเมือง และเป็นประเพณีการขอฝน

ประเพณีผีตาโขนสมัยโบราณของชาวอำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลยนั้นจะมีผีตาโขนใหญ่และผีตาโขนน้อยร่วมในพิธีการถวายผีเจ้านายหลังจากที่พิธีเชิญพระอุปคุตเสด็จสิ้น และมีการบายศรีสู่ขวัญเจ้าพ่อกวนและเจ้าแม่นางเทียมจะออกมาต้อนรับ โดยการนำสุราอาหารมาเลี้ยงผีตาโขนเพื่อเป็นการตอบแทน สำหรับพิธีการบายศรีสู่ขวัญนั้น จัดทำขึ้นเพื่อบูชาอารักษ์ หลักเมืองและเป็นการบวงสรวงดวงวิญญาณอันศักดิ์สิทธิ์ของเจ้าในอดีต และเพื่อให้เป็นสิริมงคลแก่เจ้าพ่อกวนซึ่งเป็นตัวแทนของดวงวิญญาณอันศักดิ์สิทธิ์

การละเล่นผีตาโขนยังเป็นพิธีปฏิบัติทั้งในเชิงความเชื่อถือในเรื่องภูตผีและวิญญาณ ศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์ เกี่ยวกับศาสนาพุทธคือการแห่พระเวสสันดรเข้า

เมือง เกี่ยวศาสนาพราหมณ์ก็คือพิธีบายศรีสู่ขวัญ และเกี่ยวกับภูตผีคือการอัญเชิญดวงวิญญาณผีเจ้านายในอดีตมาเข้าทรงและขออนุญาตก่อนจัดงานบุญหลวงและมีการแห่ขบวนผีตาโขนไปคารวะ “เจ้าพ่อกวน” เจ้าแม่นางเทียม” ซึ่งเป็นผู้ที่ให้ดวงวิญญาณในอดีต

ประเพณีผีตาโขนอำเภอด่านซ้าย แบ่งออกเป็นผีตาโขนน้อย และผีตาโขนใหญ่ สำหรับ “ผีตาโขนน้อย” จากการศึกษาพบว่า มีการเล่นมาตั้งแต่สมัยโบราณ สาเหตุที่เรียกว่า “ผีตาโขนน้อย” นั้นเป็นเพราะสัดส่วนและขนาดเท่ากับรูปร่างของคนจริงที่ซ่อนอยู่ภายใน ส่วนผีตาโขนใหญ่นั้นช่างชาวบ้านจะสร้างให้มีขนาดรูปร่างที่ใหญ่โตกว่าตัวจริงของคนถึงสองเท่า วัสดุที่นำมาสร้างนั้นชาวบ้านจะช่วยกันขึ้นโครงสร้างของหุ่นด้วยไม้ไผ่โดยนำมาทำเป็นตอก จากนั้นจึงนำมาประกอบเป็นโครงสร้างของผีตาโขนเพศชายและผีตาโขนเพศหญิง อย่างละหนึ่งตัว โดยมีความเชื่อว่า “เดิมคนโบราณเป็นคนที่มึนรูปร่างสูงใหญ่ สูง ๘ ศอก การสร้างผีตาโขนใหญ่นั้นมีมากกว่า ๕๐ ปี โดยมีนายเกี้ยว เนตรผง เป็นผู้สร้างคนแรก หลังจากนั้นก็มีผู้สืบทอดต่อมาคือ นายกวนใจ หมื่นโสม

สำหรับการเล่นผีตาโขนเล็กแต่เดิมในอดีตนั้นจะเล่นถวายวิญญาณผีเจ้านาย กลุ่มผีตาโขนจะออกเล่นแต่เช้าหลังพิธีเบิกอุทิศแล้วในวันแรก แต่ในปัจจุบันการเล่นมีการปรับเปลี่ยนไป อย่างไรก็ตามการเล่นผีตาโขนนั้นก็ล้วนเป็นไปและมีความเกี่ยวข้องกับความเชื่อที่เกี่ยวกับภูตผีวิญญาณและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวอำเภอด่านซ้ายมีความเชื่อถือ โดยเฉพาะผีบรรพบุรุษ เช่น ผีเจ้าเมืองกลาง เจ้าแสนเมือง เจ้าองค์ลาวและเจ้าองค์ไทย ซึ่งส่วนใหญ่แล้วชาวบ้านจะเรียกดวงวิญญาณเหล่านี้ว่า “เจ้านาย” โดยที่เจ้านายก็จะสถิตอยู่ในสถานที่ต่างๆ เช่น เมืองวังที่สถิตที่หอบหึงเจ้าพ่อกวน

การเล่นอื่นๆที่ประกอบอยู่ในงานประเพณีผีตาโขนที่นอกเหนือจากผีตาโขนแล้วนั้นในงานบุญหลวงยังมีการเล่นอื่น ๆ ที่สามารถสร้างความครื้นเครงและสร้างความสนุกสนานให้กับผู้เข้าร่วมงานและนักท่องเที่ยวดังนี้ การเล่นบักแบ้น การเล่นชายตัวม่อน การเล่นทอดแห การเล่นช้อนปลา การเล่นควายตู้ การเล่นทั้งบั้ง การเล่นเซิ้ง

๕.๑.๑.๒ บริบทเกี่ยวกับประเพณีผีขนน้ำ

คำว่า “ผีขนน้ำ” หมายถึงการเล่นที่ผู้เล่นแต่งกายคล้ายวัว ควายมีขนตามลำตัว ผีขนน้ำอาจมีที่มาจาก ๒ นัยยะคือ นัยยะที่ ๑ ความเชื่อเกี่ยวกับวิญญาณของสัตว์ จำพวกวัวควาย ที่ตายไปแล้วแต่วิญญาณยังล่องลอยอยู่ ตามสถานที่เคยอยู่อาศัย เช่น ตามลำห้วย หนอง แม่น้ำ เมื่อชาวบ้านไปตักน้ำหรืออาบน้ำก็จะตามคนเข้ามาอยู่ในหมู่บ้าน นัยยะที่ ๒ นั้นจะมาจากการเล่นผีขนน้ำเป็นประจำทุกเดือน ๖ แล้วฝนตกทุกครั้ง จึงเรียกว่า “ผีขนน้ำ”

การเล่นผีขนน้ำเกิดขึ้นมาเป็นเวลานาน ส่วนใหญ่จะเล่นกันในวันเทศกาลงานบุญเดือนหก แรม ๑ ค่ำ ถึง ๓ ค่ำของทุกปี โดยจะมีการเล่นในงานบุญเดือน ๖ ของทุกเขตอำเภอเชียงคานก่อน เนื่องจากมีความเชื่อว่า “ต้องให้เชื้อผู้ที่เจ้าคกคำ เนื่องจากเจ้าคกคำ (วิญญาณเจ้าปู่เขตสุขาภิบาล วัดมหาธาตุ) เป็นผู้ที่เจ้าจिरมานพ ซึ่งอยู่บ้านนาข้าวและมีการเล่นก็จะส่งท้ายที่บ้านนาข้าว จึงส่งผลให้เกิดความสนุกสนานทุกปี”

การเล่นผีขนน้ำ สันนิษฐานว่ามีมาพร้อมกับการจัดพิธีกรรม เช่นไหว้บรรพบุรุษ หรือเจ้าโคตรของหมู่บ้านนาข้าว เพราะถ้ามีการจัดพิธีกรรมเลี้ยงผีประจำหมู่บ้านก็

เพื่อการละเล่นบุญเดือนหก แรม ๑ ค่ำถึง ๓ ค่ำเดือนหก จะมีผีขนน้ำมาเล่นเป็นจำนวนมาก ถ้าหากปีใดผีขนน้ำออกมาเล่นน้อยปุ้จจริตจะไม่พอใจ อาจมีการดลบันดาลให้ฝนตกน้อยกว่าปกติ ซึ่งจะมีผลต่อการทำเกษตรของชาวบ้าน สำหรับเจ้าปู่ผ่านพิภพนั้นก็โปรดปรานตัวแมงหน้างามหรือผีขนน้ำเป็นอย่างมาก วิญญาณบรรพบุรุษจะแจ้งความประสงค์ผ่านร่างทรงหรือคนทรงที่รับการถ่ายทอดพิธีกรรมเลี้ยงผีปู่ตาซึ่งเป็นผู้หญิง ซึ่งผู้หญิงถือว่าเป็นบุคคลที่มีบทบาทหน้าที่ในการสืบทอดแนวคิดและสืบทอดมรดกจากบิดามารดาโดยเฉพาะผู้หญิงที่เป็นลูกคนสุดท้ายจะเป็นผู้รับมรดกและสืบทอดเจตนารมณ์ของบิดา

การละเล่นนั้นเกิดจากแนวคิดที่จะเอาใจผีบรรพบุรุษ และคาดหวังว่าจะมีสิ่งตอบแทนที่เป็นน้ำฝนและความอยู่ดีกินดี ความมั่นคง มั่งคั่งและความอุดมสมบูรณ์ทางการเกษตรซึ่งจะมีการทำนาปลูกข้าวปีละ ๒ ครั้ง ซึ่งเป็นเรื่องของวิถีการดำเนินชีวิตที่ส่งผลทำให้เกิดการคิดค้นรูปแบบออกมา สำหรับวิธีการเล่นแบบโบราณนั้น ผีขนน้ำจะผูกกะล่อ ขะเหล็บหรือ กระโหล่งไว้บริเวณเอวหรือคอ แล้วผู้เล่นก็จะทำการย่องตัวลงอย่างเป็นจังหวะ ซึ่งอาจเรียกว่าเป็นการ “ย่มตัว” จากนั้นจึงแผ่นตัวขึ้นตามจังหวะของเสียงกลอง ที่ถูกตัวและให้จังหวะผ่านกลองบั้ง ที่มีลักษณะคล้ายกับบั้งไม้ไผ่คือมีลักษณะเป็นทรงกลม สำหรับการขย่มตัวนั้นผีขนน้ำจะทำโดยประมาณ ๓ จังหวะ แล้วจึงทำมือจีบม้วนสองข้าง ด้วยการกางมือออกกระดืบศีรษะตามจังหวะของเสียงกลองที่ถูกตีจนมีเสียงดังเป็นจังหวะ ตึง ตึง ตึง รวมทั้งสิ้น ๓ ครั้ง สำหรับการละเล่นผีขนน้ำนั้นเป็นการสร้างความหมายด้านความเชื่อ ความศรัทธาของกลุ่มที่อยู่ในหมู่บ้านประกอบด้วยการเรือหมากสะบ้า การเล่นคนเต้ากันหรือตุ๊กตาชายหญิงร่วมเพศกัน การเล่นควายตู้ การเล่นกลีบแพศ การเล่นโยนตม

หน้าากผีขนน้ำในปัจจุบันนั้นมักสร้างขึ้นต้นไม้ที่ชื่อว่า พญาสัตตบันหรือต้นตีนเป็ด เพราะเป็นไม้เนื้ออ่อนที่มีมากตรงบริเวณทิศตะวันออกของหมู่บ้าน โดยการเข้าป่าไปตัดมาและเลื่อยให้เป็นท่อน แล้วใช้มีดถาก ให้เป็นรูปหน้าากโดยมีองค์ประกอบของหน้าผาก คิ้ว จมูก ตา และปาก โดยการทำโครงสร้างรวมหน้าากผีขนน้ำจะมีความกว้างประมาณ ๓๐ เซนติเมตร และมีความยาวเท่ากับ ๕๐ เซนติเมตร จากนั้นจึงใช้สีน้ำมันเขียนลวดลายดอกบังเครือ ลายเถาวัลย์ตามคิ้ว ปาก หน้าผากและประดับหน้าตาผีขนน้ำด้วยกระจกใสที่มีความแวววาว หรือกระจกส่องหน้า จากนั้นจึงใช้ไม้ไผ่เพื่อนำมาทำเป็นเขาคิดกับโครงสร้างของศีรษะด้วยกระดาษแก้ว

เสื้อผ้าเครื่องแต่งกายนั้นจะใช้เสื้อผ้าเก่า ๆ ที่ทิ้งแล้ว เช่น ที่นอน มุ้ง แห จากนั้นจึงนำมาเย็บเป็นส่วนของลำตัว ส่วนแขน และขาเย็บติดกับส่วนหัวของผีขนน้ำ สำหรับการเขียนหน้าากผีขนน้ำนั้นนอกจากคิ้ว ตา ปาก จมูก ใบหูเพื่อให้เกิดความสวยงามก็ขึ้นอยู่กับทักษะและประสบการณ์ของผู้ทำเป็นสำคัญและค่านิยมของแต่ละคุ้ม การเล่นผีขนน้ำเป็นการเล่นพื้นบ้านที่ต้องมีการใช้ท่าทางประกอบละเล่น ซึ่งผีขนน้ำของบ้านนาซาวก็ได้มีกฎเกณฑ์ที่เป็นแบบแผนใด ๆ แต่จะใช้ความคล่องตัวของผู้เล่นเป็นหลักในการแสดง เช่น การม้วนมือพ้อนตามจังหวะแต่ไม่กำหนดระบบของมือ แต่ก็มีหลักใหญ่ในการละเล่นคือการย่องตัวลง การขย่มตัว ยึดยุบตามจังหวะของกลองบั้ง ผู้เล่นผีขนน้ำนั้นสามารถที่จะออกท่าออกทางได้อย่างอิสระ

๕.๑.๑.๓ ประเพณีแห่ต้นดอกไม้

บ้านอาฮี อำเภอท่าลี่ จังหวัดเลย เป็นหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำเหือง ซึ่งเป็นแม่น้ำที่เป็นเส้นแบ่งเขตแดนกันระหว่างไทย กับ สปป.ลาว เป็นหมู่บ้านที่มีความเจริญรุ่งเรืองมาตั้งแต่อดีตตั้งแต่เป็นที่ตั้งของเมืองตูมการเป็นที่ตั้งของอำเภอท่าลี่ ตลอดจนการเป็นแหล่งศูนย์กลางของวัฒนธรรมไทยลาว กลุ่มแม่น้ำเหืองก่อนที่ไทยจะเสียดินแดนฝั่งขวาของแม่น้ำโขงให้แก่ประเทศฝรั่งเศสก็มีเมืองที่เป็นอารยธรรมร่วมสมัยกับหมู่บ้านหรือชุมชนที่ตั้งอยู่ในแขวงไซยะบุรี ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวเป็นอย่างดี

สำหรับประเพณีแห่ต้นดอกไม้เป็นประเพณีท้องถิ่นของชาวบ้านที่มีพื้นที่ตั้งอยู่ตามทีราบลุ่มแม่น้ำเหือง แม่น้ำเลย แม่น้ำโขง ถือว่าเป็นประเพณีของการเอาบุญในงานบุญสงกรานต์ หรือที่เรียกว่า “ การเอาบุญต้นดอกไม้ โดยชาวบ้านจะใช้วัดเป็นศูนย์กลางในการปฏิบัติกรบูชาด้วยการทำต้นดอกไม้ เป้าหมาย คือ การบูชาการปฏิบัติตามคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ประเพณีแห่ต้นดอกไม้มีขึ้นหลังวันสงกรานต์คือวันที่ ๑๖ เมษายนของทุกปี ใช้เวลาในช่วงกลางวันในการทำต้นดอกไม้ถือว่าเป็นงานที่สร้างความสนุกสนานรื่นเริงให้กับผู้เข้าร่วมและประชาชนในหมู่บ้านเอง สำหรับวันที่ใช้ในการแห่ต้นดอกไม้ นั้นชาวบ้านเรียกว่า “วันสังกาศ” ขึ้น ซึ่งชาวบ้านในคุ้มต่าง ๆ จะพร้อมใจกันทำต้นดอกไม้ขึ้นมา เมื่อถึงเวลาบ่ายก็จะนำต้นดอกไม้ที่ตกแต่งร่วมกับเครื่องจัดปัจจัยจากคุ้มบ้านของตนมาที่วัด ไหว้พระรับศีลถวายต้นดอกไม้ และทำพิธีการขอมาคารวะต่อพระรัตนตรัย จึงเสร็จพิธี

การจัดประเพณีแห่ต้นดอกไม้ของชาวบ้านอาฮี ตำบลท่าลี่นั้น มีเป้าหมายเพื่อการกราบไหว้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สถิตอยู่ภายในวัดของหมู่บ้านและพระรัตนตรัย ซึ่งในวันสงกรานต์นั้นชาวบ้านจะมีการอัญเชิญพระพุทธรูปลงมาจากแท่นที่เคยประดิษฐานกราบไหว้ มาแห่แหนและและสร่งน้ำกันอย่างสนุกสนาน ทั้งภิกษุสงฆ์ สามเณรและชาวบ้าน

การทำต้นดอกไม้ของชาวบ้านในเขตตำบลอาฮีนั้นจะมีลักษณะของการร่วมมือร่วมใจหรือด้วยช่วยกันด้วยการนำเอาไม้ไผ่มาทำเป็นโครงสร้างหลัก จากนั้นจึงหุ้มด้วยกาบกล้วยหรือหญ้าคาและประดับต่อด้วยใบไม้และดอกไม้ เช่นดอกกุณ ดอกจำปาและดอกไม้ป่าอื่น ๆ ที่ขึ้นอยู่รอบหมู่บ้าน ส่วนใหญ่แล้วจะทำต้นดอกไม้ให้มีความสูงประมาณ ๓-๕ เมตร ในขณะที่ผู้ร่วมขบวนแห่ก็จะมีการถือดอกไม้ ฐูปเทียนไปด้วย อย่างไรก็ตามการนำดอกไม้มากราบพระนั้น เมื่อปฏิบัติสะสมเป็นประเพณีติดต่อกันยาวนานก็พัฒนามาเป็น เช่นเดียวกับการทำให้ชาวบ้านที่เข้าร่วมประเพณีและชาวบ้านที่มาร่วมกันสร้างต้นดอกไม้ทุกชั้นตอนให้เกิดความสามัคคี เกิดการเห็นอกเห็นใจและมีการช่วยเหลืองานประเพณีของท้องถิ่นในภาพรวม จึงก่อให้เกิดความเข้มแข็งของชุมชนอย่างยั่งยืนต่อไป

๕.๑.๒ อัตลักษณ์ประเพณีท้องถิ่นจังหวัดเลย

จังหวัดเลยเป็นจังหวัดหนึ่งที่มีการวัฒนธรรมและประเพณีที่มีรูปแบบเฉพาะ ทั้งนี้เป็นผลสืบเนื่องมาจากการมีผู้คนที่หลากหลายเดินทางเข้ามาจับจองพื้นที่อยู่ตั้งแต่ประวัติศาสตร์เป็นต้นมา

๕.๑.๒.๑ อัตลักษณ์ประเพณีผีตาโขน

- ๑) ความมีชีวิตชีวาของผู้คน และวัฒนธรรมในชุมชนท้องถิ่นที่มีการเคลื่อนไหว สนุกสนาน รื่นรมย์บนพื้นฐานของความเชื่อความศรัทธา
- ๒) ความเชื่อความศรัทธาที่สื่อสารผ่านสีสันการแสดง สีหน้าของผู้คนที่เป็นชาวบ้านในชุมชนและนักท่องเที่ยว การแสดงออกบนเสื้อผ้าเครื่องแต่งกายและลีลาการเคลื่อนไหวของผีตาโขน
- ๓) ความหลากหลายในวัฒนธรรมที่อยู่บนฐานของการอยู่ร่วมกันในชุมชนด่านซ้ายที่เข้ามาร่วมสืบสานวัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่นในเขตอำเภอด่านซ้ายจังหวัดเลย
- ๔) ความเชื่อในพระอุปคุต เจ้าพ่อกวน เจ้าแม่นางเทียมของชาวบ้านในอำเภอด่านซ้ายและใกล้เคียงต่อการเป็นผู้นำชุมชนทางจิตวิญญาณและผู้ประกอบพิธีกรรม

๕.๑.๒.๒ อัตลักษณ์ประเพณีผีขนน้ำ

- ๑) งานประเพณีที่จัดทำขึ้นในความเชื่อความศรัทธาเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในชุมชนเพื่อดลบันดาลให้ฝนฟ้าตกถูกต้องตามฤดูกาลและชาวบ้านอยู่กันอย่างมีความสุข
- ๒) มีการเล่นที่หลากหลาย เช่น คนสวมใส่ชุดผีขนน้ำมาร่วมในประเพณีนี้ ซึ่งเป็นสัญลักษณ์แทนควาย
- ๓) ความร่วมมือร่วมใจของชาวบ้านในหมู่บ้านต่างๆ ที่ต่างก็เข้ามาร่วมพิธีกรรมและร่วมงานประเพณีผีขนน้ำ

๕.๑.๒.๓ อัตลักษณ์ประเพณีแห่ต้นดอกไม้

- ๑) การแสดงความร่วมมือของชาวบ้านในแต่ละหมู่และแต่ละคุ้มในการดำเนินกิจกรรมการสร้างต้นดอกไม้และการตกแต่งประดับต้นดอกไม้แบบมีส่วนร่วม
- ๒) รูปแบบของการจัดขบวนแห่ต้นดอกไม้ของแต่ละหมู่บ้านที่จะต้องประกอบด้วย คนถือป้ายชื่อหมู่บ้าน กลุ่มผู้พ้อน และผู้ถือต้นดอกไม้ที่ต้องมีการออกอาการเดินขยับต้นดอกไม้เพื่อให้แขนของต้นดอกไม้มีการสับตัวอย่างรุนแรงสวยงาม
- ๓) ความเป็นชุมชนทำดีที่สามารถสื่อสารออกมาได้ผ่านต้นดอกไม้ที่มีความเรียบง่ายของวิธีการคิดและการปฏิบัติ เช่น มีการนำดอกไม้หลากหลายประเภทที่มีอยู่ในหมู่บ้านมาประดับตกแต่งต้นดอกไม้อย่างสวยงาม
- ๔) การรวมเอางานวันผู้สูงอายุเข้ามาร่วมกับงานแห่ต้นดอกไม้ ทำให้เห็นถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีการสั่งสมกันขึ้นมาและยังแสดงพลังของการรื้อฟื้นวัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่นขึ้นมาใหม่รวมถึงประเพณีแห่ต้นดอกไม้ได้เชื่อมโยงคนในชุมชนหลากหลายรุ่นหลากหลายวัยเข้ามาร่วมกิจกรรมงานบุญของชุมชน

๕.๑.๓ การเรียนรู้ท้องถิ่นของจังหวัดเลย

การเรียนรู้ของชุมชนท้องถิ่นเกี่ยวกับประเพณีผีตาโขน ประเพณีผีขนน้ำและประเพณีแห่ต้นดอกไม้ นั้น จากการศึกษาพบว่าผู้เข้าร่วมกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนต่างเห็นความรู้ ความเข้าใจ เกิดความตระหนักและเห็นคุณค่างานศิลปะและวัฒนธรรมในท้องถิ่นของตนเองและของจังหวัดที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่ยังคงมีการปฏิบัติอยู่มาจนถึงปัจจุบัน โดยเฉพาะการเล่นในประเพณีที่ต่างก็เห็นว่า สามารถแสดงตัวตนและอัตลักษณ์ออกมาได้อย่างชัดเจน โดยการสื่อสารความเรียบง่าย ความเชื่อความศรัทธาและความร่วมมือร่วมใจที่เป็นผลมา

จากความเชื่อความศรัทธาในพระพุทธศาสนาและความเชื่อในผีบรรพบุรุษของตนเอง และเห็นว่าชุมชนแต่ละชุมชนมีการแสดงอัตลักษณ์ของตัวเองออกมาดังนี้

๕.๑.๓.๑ ประเพณีผีตาโขน

- ๑) การบูชาพระอุปคุต
- ๒) การละเล่นผีตาโขน
- ๓) การแสดงวิถีชีวิตชาวบ้านเช่นการปลูกใบหม่อนเลี้ยงไหม
- ๔) ทิ้งบั้งและคนป่า

๕.๑.๓.๒ ประเพณีผีขนน้ำ

- ๑) การบูชาเจ้าปู่
- ๒) การแห่ต้นดอกไม้
- ๓) การละเล่นผีขนน้ำ
- ๔) การฟ้อน
- ๕) การเต้น

๕.๑.๓.๓ ประเพณีแห่ต้นดอกไม้

- ๑) การแห่ต้นดอกไม้
- ๒) การฟ้อน
- ๓) การตีกลองประกอบการแห่ต้นดอกไม้
- ๔) วิถีชีวิตชาวบ้านในการตกแต่งต้นดอกไม้

๕.๑.๔ การออกแบบชุดการแสดงจากประเพณีท้องถิ่น

การออกแบบชุดการแสดงจากประเพณีท้องถิ่น เป็นการนำแนวคิดและแรงบันดาลใจมาจากองค์ประกอบที่อยู่ในประเพณีเข้ามาวิเคราะห์ ตีความหมายและค้นหาคุณค่าในการละเล่นของประเพณีออกมาเป็นชุดการแสดงมีหลักเกณฑ์ในการออกแบบดังนี้

๕.๑.๔.๑ การออกแบบชุดการแสดงเริ่มต้นจากการศึกษาท่าทางตามธรรมชาติของผู้ประกอบพิธีกรรมและผู้เข้าร่วมพิธีกรรมในประเพณีผีตาโขน เช่น พิธีอุปคุต การละเล่นผีตาโขน การฟ้อนในขบวนแห่ผีตาโขน การเล่นทิ้งบั้ง

๕.๑.๔.๒ ศึกษาท่าทางอากัปกิริยาของสัตว์ที่เป็นต้นแบบของประเพณี เช่น ประเพณีผีขนน้ำที่นำแบบอย่างท่าทางและรูปแบบของหน้ากากและพฤติกรรมมาจากสัตว์

๕.๑.๔.๓ การนำท่าทางของผู้ประกอบพิธีกรรมและผู้เข้าร่วมพิธีกรรม ท่าทางของสัตว์และอื่นๆมาออกแบบให้เป็นชุดการแสดง

๕.๑.๔.๔ กำหนดท่าทางการฟ้อนและการรำ เพื่อให้สอดคล้องกับประเพณีท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกัน เช่น ท่าทางการเข้าทรง

๕.๑.๕ กรณีศึกษาการออกแบบชุดการแสดง

จากการศึกษาการออกแบบชุดการแสดงและได้นำมาเป็นแนวคิดในการสร้างสรรค์ชุดการแสดงโดยอาศัยหลักการและองค์ประกอบในการออกแบบการแสดงจำนวน ๑ ชุดดังนี้

๕.๑.๕.๑ การรำบูชาพระอุปคุต

การรำบูชาพระอุปคุตเป็นการประดิษฐ์ชุดการแสดงจากประเพณีผีตาโชน จัดทำขึ้นมาเพื่อเป็นสื่อแทนและเป็นเครื่องหมายในการสักการบูชา รวมถึงการแสดงถึงความนอบน้อม ขอพรและการยินดีถึงการกลับมาของพระอุปคุตตามความเชื่อของชาวอำเภอด่านซ้ายที่สืบทอดต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน

๕.๑.๕.๒ องค์ประกอบของการแสดงรำบูชาพระอุปคุต จากการออกแบบชุดการแสดง มีองค์ประกอบหลักคือ

- ๑) ผู้แสดง
- ๒) เครื่องแต่งกาย
  - ๒.๑ เสื้อแขนกระบอก
  - ๒.๒ ผ้าชิ้นสีน้ำเงิน
  - ๒.๓ โกะผม
  - ๒.๔ ผ้ายรัดผม
  - ๒.๕ ดอกไม้เงิน
  - ๒.๖ ดอกจำปา
  - ๒.๗ ต่างหูเงิน

๕.๑.๕.๓ ท่าทางการแสดง

การแสดงรำบูชาพระอุปคุต มีรายละเอียดของลักษณะและความหมายของท่ารำดังนี้

ท่าที่ ๑ ท่าเชิญชวน หมายถึง การเชิญหรือเรียกให้ทุกคนไปร่วมอัญเชิญพระอุปคุต

ท่าที่ ๒ ท่าบูชาอุปคุต หมายถึง การบูชา การระลึกถึงอำนาจ บารมีของพระอุปคุต

ท่าที่ ๓ นอบน้อม หมายถึง การน้อมน่าน้อมจิต น้อมใจ ร่างกาย และวาจา หรือการสำรวมกิริยาเพื่อการบูชาต่อองค์พระอุปคุต

ท่าที่ ๔ ท่าประทับ หมายถึง การอัญเชิญพระอุปคุตขึ้นประทับบนแท่นที่เตรียมไว้

ท่าที่ ๕ ท่าป้องภัยหมายถึงการป้องกันอันตรายหรือสิ่งอัปมงคล ไม่ให้เข้ามาในพื้นที่ที่จัดงานทั้งสิ้น

ท่าที่ ๖ ท่าปิดทูล หมายถึง การปิดเป่าความทุกข์ออกจากตัว

ท่าที่ ๗ ท่าอยู่เย็นเป็นสุข หมายถึง การขอความสุขกายสุขใจ ความอุดมสมบูรณ์ ความเจริญงอกงาม

ท่าที่ ๘ ท่าม่วนชื่น หมายถึง ความยินดีปรีดา ความสบายใจ สุขใจ

ท่าที่ ๙ ท่าดินอุดม หมายถึง ความอุดมสมบูรณ์ของข้าวปลาอาหาร ความเจริญงอกงาม

ท่าที่ ๑๐ ท่าฟ้าสมบูรณ์ หมายถึง ความอุดมสมบูรณ์ของพืชไร่พืชสวน ฝนฟ้าตกถูกต้องตามฤดูกาล

- ท่าที่ ๑๑ ท่าคล้ายทุกข์ หมายถึง การหมดเคราะห์ใดโศก
 ท่าที่ ๑๒ ท่าร่อนลม หมายถึง ความรู้สึกสบายตัว ความเป็นอิสระ
 หรือหายจากความเจ็บไข้ได้ป่วย
 ท่าที่ ๑๓ ท่าเล่นลม หมายถึง ความรู้สึกสนุกสนาน มีความสุข
 ท่าที่ ๑๔ ท่าสุขกายสุขใจ หมายถึง เป็นสุข สนุกสนานไร้กังวล
 ท่าที่ ๑๕ ท่าหมดทุกข์ หมายถึง หมดปัญหา หมดทุกหมัดโศก การ
 งานราบรื่นไม่มีปัญหา
 ท่าที่ ๑๖ ท่าลา หมายถึง การลากลับ จบการรำ จบการแสดง

๕.๒ อภิปรายผล

การศึกษาอัตลักษณ์ประเพณีผีตาโชน ประเพณีผีขนน้ำและประเพณีแห่ต้นดอกไม้ : การ
 ออกแบบสร้างสรรค์ชุดการแสดงสำหรับการนำเสนอภาพลักษณ์การท่องเที่ยวจังหวัดเลย มี
 ประเด็นในการอภิปรายดังนี้

๕.๒.๑ อัตลักษณ์ของประเพณีท้องถิ่นในจังหวัดเลย

ประเพณีและการละเล่นท้องถิ่นในจังหวัดเลยนั้นส่วนใหญ่จะมีความเกี่ยวข้อง
 และผูกพันอยู่กับวิถีการดำเนินชีวิตและความเชื่อความศรัทธาในพระพุทธศาสนา และบรรพบุรุษที่
 สืบทอดต่อกันมาอย่างยาวนาน จากการศึกษาพบว่า ความเชื่อความศรัทธาอย่างแรงกล้าและ
 ความเข้มแข็งของชุมชนเองล้วนเป็นปัจจัยที่ส่งผลทำให้เกิดความร่วมมือร่วมใจในการจัดงาน
 ประเพณีและการละเล่นของชุมชนท้องถิ่น ดังเช่น ในอำเภอด่านซ้ายจังหวัดเลยนั้นมีการนำเอา
 งานบุญหลวงและงานบุญบั้งไฟมารวมกัน หรือกล่าวอีกนัยยะหนึ่งว่าเป็นการนำเอางานบุญเดือน ๖
 และงานบุญเดือน ๗ มารวมเข้าด้วยกัน จนเกิดเป็นงานบุญที่มีความยิ่งใหญ่ขึ้นที่เรียกว่า งานบุญ
 หลวง ที่มีพิธีกรรมความเชื่ออันศักดิ์สิทธิ์ที่แผ่ร่วมเข้ากับการละเล่น โดยที่การจัดงานบุญจะมี ๓
 วัน และในการจัดงานวันแรกถือว่าเป็นวันที่สำคัญมากที่สุดนั่นคือ การเชิญพระอุปคุต (ศาสนา
 พุทธ) การบายศรีเจ้าพ่อกวน (ศาสนาพราหมณ์) สำหรับพิธีเบิกพระอุปคุต นั้นถือว่ามีความสำคัญ
 มากโดยเจ้าพ่อกวนจะมีการจัดขบวนเคลื่อนจากวัดโพชนชัยไปริมแม่น้ำหมันแล้วแห่กลับมาทำพิธีต่อ
 ที่วัดโพชนชัย

สำหรับอัตลักษณ์ของประเพณีผีตาโชนนั้น อยู่ที่สีสันของการปรับแต่ง ปรับปรน
 ประยุกต์วัฒนธรรมสู่การท่องเที่ยว โดยเน้นการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนท้องถิ่นเองและ
 ผู้เกี่ยวข้องอื่นๆในระดับจังหวัดในพิธีกรรม โดยมีการเน้นจุดสำคัญของงานอยู่ที่ผีตาโชนมาเป็นจุด
 ขาย เหตุเพราะผีตาโชนนั้นมีรูปลักษณะทั้งจากหน้ากากและเครื่องแต่งกายที่ถูกประกอบสร้าง
 ขึ้นมาจากองค์ประกอบหลายส่วน โดยเฉพาะการนำเอาวัสดุในท้องถิ่นอย่างกาบมะพร้าว เสื้อผ้าที่
 ไม่ได้ใช้แล้วมาออกแบบสร้างสรรค์จนเกิดเป็นจุดเด่นและน่าสนใจ และมีการเขียนลวดลายประดับ
 ตกแต่งอย่างสวยงามวิจิตร ทำให้ผีตาโชนเกิดภาพลักษณ์ใหม่ที่มีความน่ารักขึ้นตามการตีความ
 ของชาวบ้านในชุมชนแต่ละคุ้มและแต่ละคร สอดคล้องกับความคิดของ สุริยา บรรพลา^๑ ที่กล่าว

^๑ สุริยา บรรพลา. (๒๕๔๖). ศึกษาเปรียบเทียบองค์ประกอบการละเล่นท้องถิ่น : กรณีผีตาโชนอำเภอด่านซ้ายกับผีขนน้ำ
 บ้านนาขาว อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย. โปรแกรมมิชานาฏศิลป์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย, หน้า
 ๘๓-๘๙.

ว่า ในการออกแบบหน้ากากผีตาโขนนั้นเพื่อนำมาใช้ร่วมการแสดงนั้นมักจะสร้างภาพลักษณ์ของ หน้ากากผีตาโขนตามความเข้าใจและความต้องการทางรสนิยมของตัวเอง เมื่อมีการรวมกลุ่มกัน สร้างก็จะมีการพูดคุยกันถึงรูปแบบและลักษณะที่ต้องการให้เกิดขึ้น ทั้งนี้รูปแบบของหน้ากากและ เครื่องแต่งกายจะมีผลต่อการมองของผู้คน รวมถึงการทำให้การเล่นมีความสนุกสนานขึ้นและที่สำคัญคือมีการประกวดประชันกันในเรื่องเกี่ยวกับความสวยงาม ความแตกต่างและความโดดเด่น ซึ่ง อาจกล่าวได้ว่า ผลจากการคิดและการทำขึ้นโดยชาวบ้านเพื่อสนองต่อความต้องการนำไปใช้ให้เกิด ประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตและการดำเนินชีวิตในแต่ละวัน ตามวาระโอกาสต่าง ๆ ทั้งในเรื่องที่ เกี่ยวกับส่วนตัวและสังคม ลักษณะเด่นที่มักพบในผลงานคือ มีความเรียบง่ายในรูปแบบและมีความจริงใจในสิ่งที่แสดงออกมาเพื่อตอบสนองต่อประโยชน์ใช้สอยในการดำเนินชีวิตได้อย่าง เต็มที่^๒

ส่วน ความคิดของ ธรรมาส นียมจรูญรัตน์^๓ กล่าวว่า ความสวยงามและความแตกต่าง ของผีตาโขนตามการรับรู้ของนักท่องเที่ยวคือ โดยภาพรวมที่รวมทั้งหน้ากาก เครื่องแต่งกาย เสียง จากหมากกะແหล່ง ทำให้ผีตาโขนดูมีความน่ารัก มีอัยาศัยไม่ตรีที่ตี โดยเฉพาะการเล่นแถมหยอก ด้วยอาวุธประจำตัวที่ทำขึ้นให้มีลักษณะคล้ายอวัยวะเพศชาย การแสดงออกทางท่าทางการ เคลื่อนตัวและการเต้น ดังนั้นเมื่อเดินโยกตัวหรือขยับตัวก็ทำให้หมากกะແหล່งที่แขวนอยู่บริเวณ เหวเกิดจังหวะและน้ำหนักของเสียงที่ตั้งขึ้นอย่างน่าสนใจและชวนฟัง อย่างไรก็ตามจุดเด่นที่ สำคัญของผีตาโขนก็คือมีตาบไม่ซึ่งเป็นอาวุธประจำกายของผีตาโขนที่มีการแกะสลักเป็นรูป อวัยวะเพศชาย มีการทาสีแดงบริเวณส่วนปลายเพื่อให้มีความเด่นและชัดขึ้น โดยอาวุธนี้ผีตาโขน จะนำไปควงหลอกล่าสาวสาวที่มาร่วมงานประเพณีผีตาโขนให้ตกใจ ซึ่งความเชื่อในการเล่น นี้ถือว่า ไม่ลามกเนื่องจากมีความเชื่อแฝงอยู่ร่วมกับการเล่นไปด้วยนั้นคือการเชื่อว่า พญาแถน จะเกิดความพึงพอใจและจะบันดาลให้ฝนตกถูกต้องตามฤดูกาลและพืชพันธุ์ธัญญาหารจะมีความ อุดมสมบูรณ์ตลอดทั้งปี

นอกจากนี้สุริยา บรรพลา^๔ ยังมีความเห็นเกี่ยวกับการนำเอาอวัยวะเพศมาเล่นว่า สัญลักษณ์ทางเพศนั้นเปรียบเสมือนความสุข ความอุดมสมบูรณ์เมื่อมีเพศสัมพันธ์ ดังนั้นการ ตีความเกี่ยวกับการนำความเชื่อเกี่ยวกับอวัยวะเพศมาใช้จึงอาจตีความและให้ความหมายได้ว่า ฝนฟ้า นั้นจะตกลงมายังพื้นดินและพืชพันธุ์ธัญญาหารที่อยู่บนพื้นดินก็จะเกิดขึ้นมาอย่างมากมาย พร้อมกับฝน อันเปรียบได้กับอวัยวะเพศชายที่เป็นฟ้า หรือผีฟ้าหรือผีบนสวรรค์จึงถูกนำเอามา เป็นสัญลักษณ์ของเพศชาย ส่วนเพศหญิงนั้นก็สามารเปรียบเทียบได้เท่ากับดิน โดยมีตัวแทนอย่างนาง เทียมเข้ามาเป็นร่างทรง อย่างไรก็ตามการเล่นผีตาโขนนั้นก็ถูกกำหนดขึ้นมาให้มีการเล่นทั่ว

^๒ เทอดศักดิ์ มหาเรือนทรง. (๒๕๒๔). หัตถกรรมพื้นบ้าน ย่านลพบุรี. ใน สมบัติไทย. ที่ระลึกในงานสมมติไทย-ยุงทอง ๒๔ เปิดศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดลพบุรี วิทยาลัยครูเทพสตรี วังศิลาฤกษ์อาคารเรียนโรงเรียนสาธิต ๖๖. เทพสตรี ๑๗-๒๑ ตุลาคม ๒๕๒๔. เจริญวิทย์การพิมพ์, หน้า หน้า ๑๐๑-๑๑๔.

^๓ ธรรมาส นียมจรูญรัตน์. (๒๕๕๓). การออกแบบเรขศิลป์สำหรับงานประเพณีผีตาโขน. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปกรรม ศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภูมิสถาปัตย์ ภาควิชาภูมิสถาปัตย์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, หน้า ๑๖.

^๔ สุริยา บรรพลา. (๒๕๔๖). ศึกษาเปรียบเทียบองค์ประกอบการเล่นท้องถิ่น : กรณีผีตาโขนอำเภอด่านซ้ายกับผีขนน้ำ บ้านนาขาว อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย. โปรแกรมวิชานาฏศิลป์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย, หน้า ๒๑๔.

ทั้งจังหวัด โดยมีพื้นที่เล่นอยู่ในบริเวณบ้านเดินใกล้เคียง สำหรับการละเล่นนี้ใช้เวลา ๓ วัน โดยแต่ละวันจะมีเป้าหมายและวัตถุประสงค์ที่แตกต่างกันออกไป นั่นคือ วันแรก จะมีการละเล่นผีตาโขนเพื่อถวายผีเจ้านายหรือวิญญาณเจ้าเมืองวังหรือเจ้านายเมืองกลาง ส่วนวันที่ ๒ นั้น จะมีการมีการละเล่นเพื่อร่วมขบวนแห่ส่งพระเวสสันดรเข้าเมือง

ส่วนประเพณีผีขนน้ำนั้นก็ประเพณีหนึ่งที่มีความสำคัญที่มีการละเล่นเล่นกันอย่างกว้างขวางในพื้นที่บ้านนาข้าว อำเภอเชียงคานจังหวัดเลย ผีขนน้ำหรือแมงหน้างามนั้นมีการจัดขึ้นเพื่อการระลึกถึงควายที่ช่วยชาวบ้านในการทำเกษตรกรรมและที่สำคัญคือการละเล่นเพื่อการถวายเจ้าปู่จิริมานพ ดังความเชื่อที่ได้จากการศึกษาว่า ชาวบ้านบ้านนาข้าวมีความเชื่อว่า “ผีบรรพบุรุษมีความชื่นชอบการเล่นผีขนน้ำมาก” ดังปรากฏว่าเจ้าปู่จิริมานพ ได้โปรดให้มีการหาแมงหน้างาม (ผีขนน้ำ) มาเล่นเป็นประจำ และชาวบ้านก็ยังเชื่อกันอีกว่า “เมื่อเล่นแล้วฝนฟ้าก็จะดีมีความอุดมสมบูรณ์ เนื่องจากมีฝนตกในปริมาณมาก” จึงนิยมเล่นกันในงานบุญประเพณีที่เรียกว่า “บุญเดือนหกหรือบุญบั้งไฟ”

อย่างไรก็ตามการแสดงออกผ่านการละเล่นล้วนแสดงให้เห็นถึงการสื่อสารในเชิงสัญลักษณ์อย่างหนึ่งที่กลุ่มชนพยายามสร้างตัวตนและสร้างอัตลักษณ์เฉพาะตนให้คงอยู่โดยผ่านพิธีกรรมอันศักดิ์สิทธิ์ของชุมชนร่วมกัน ซึ่งจะส่งผลทำให้หมู่บ้านมีความสงบสุขและอยู่ด้วยกันอย่างร่มเย็น มีความอุดมสมบูรณ์ด้วยผลผลิตทางการเกษตรกรรม ดังที่ อุทัย หิรัญโต^๕ กล่าวว่าสัญลักษณ์ก็คือสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น และการสร้างขึ้นในตอนแรกก็อาจไม่มีหลักเกณฑ์ใดๆ แต่กระบวนการเรียนรู้ผ่านผู้นำผ่านความเชื่อของชุมชนที่ไม่สามารถพิสูจน์ได้ก็ส่งผลทำให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันผสมผสานกับสถานการณ์ร่วมอื่นๆและเห็นชอบในหลักเกณฑ์นั้นร่วมกัน ดังความเชื่อของชุมชนที่ว่า ถ้าหากว่าปีใดไม่มีการละเล่นแล้วฝนฟ้าก็อาจจะแล้ง ลมแรง คนจมน้ำ ลมพัดพาบ้านเรือนพัง ต้นไม้โค่นล้ม สัตว์เลี้ยงจะตาย พืชที่ปลูกไว้จะเกิดการแห้งเหี่ยว ไม่สามารถเก็บผลผลิตได้ ถ้าเป็นพืชเศรษฐกิจจะขาดทุน และชาวบ้านยังเชื่ออีกว่า “สิ่งที่เกิดขึ้นนี้เป็นอำนาจอันศักดิ์สิทธิ์ที่เหนือธรรมชาติที่เจ้าปู่จิริมานพและเจ้าปู่ผ่านพิภพ ”

ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าประเพณีผีขนน้ำและประเพณีผีตาโขนนั้นถูกถ่ายทอดผ่านวัฒนธรรมและความเชื่อของชุมชนจากรุ่นสู่รุ่นโดยมีเนื้อหาอยู่ที่ความศักดิ์สิทธิ์และอำนาจลึกลับของสิ่งที่เป็ผีบรรพบุรุษและวิญญาณอันลึกลับที่อาจแฝงอยู่ในตัวคนหรือสัตว์ และความศรัทธาของชุมชนแต่ละชุมชนก็อาจแตกต่างกันออกไป ดังจะเห็นว่าชุมชนใดที่มีผู้นำที่มีความเข้มแข็งมากก็จะส่งผลต่อการจัดงานบุญประเพณีที่ยิ่งใหญ่ แต่ก็อาจมีการปรับปรุงและปรับแต่งไปตามสถานการณ์ของเศรษฐกิจ การเมือง การปกครองและความเชื่อของชุมชนเองด้วย

สำหรับความเชื่อเกี่ยวกับผีบรรพบุรุษ หรือผีเจ้านายนั้นถือว่าจะมีผลต่อโครงสร้างทางสังคมของชุมชนอย่างมาก นั่นคือการส่งผลทำให้ชุมชนเกิดความร่วมมือร่วมใจ เกิดความสามัคคีและมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เพราะในโครงสร้างทางสังคมและชุมชนนั้นเป็นกลุ่มที่มีความสัมพันธ์กันแบบเครือญาติทั้งในบทบาท สถานภาพและอำนาจที่ส่งผลทำให้เกิดการยึดเหนี่ยวให้เป็นหนึ่งเดียวกันได้ เช่นเดียวกับกลุ่มบุคคลกลุ่มย่อยๆที่ต่างก็เข้ามาร่วมงานพิธีกรรมและการละเล่นตามประเพณีก็จะดำเนินบทบาทของตัวเองไปตามสิทธิที่มีอยู่ในชุมชนนั้น ดังที่

^๕ อุทัย หิรัญโต. (๒๕๒๖). สารานุกรมสังคมวิทยา+มานุษยวิทยา. กรุงเทพฯ : ทิพย์อักษร, หน้า ๒๐๐.

สัมพันธ์ทั้งการท่องเที่ยวและความเชื่อของชุมชนเอง ดังที่ สอนง อุปลา^๘ ได้กล่าวว่า แต่ละยุคมีรูปแบบการละเล่นที่แตกต่างกันไปตามเค้าโครงแห่งการเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากการครอบงำทางวัฒนธรรมจากส่วนกลาง ระบบกระแสทุนนิยมและความคิดสร้างสรรค์ของคนรุ่นใหม่ โดยเฉพาะในยุคปัจจุบันที่มีการปรับตัวของประเพณีให้สอดคล้องกับการท่องเที่ยว การละเล่นผีตาโขนจึงถูกปรับแนวให้เป็นการแสดงเพื่อให้นักท่องเที่ยวได้ชม มีการจัดฉากการแสดง การประกวดการแข่งขัน และการปรับปรุงอุปกรณ์ต่างๆ เช่น คน กิจกรรมสถานที่” และ เอกรินทร์ พึ่งประชา^๙ ที่กล่าวว่า การเข้ามาของทางราชการ กลุ่มพ่อค้านักธุรกิจล้วนสร้างภาพลักษณ์ใหม่ให้กับประเพณีท้องถิ่น ทั้งจากป้ายโฆษณาประชาสัมพันธ์ รูปแบบการละเล่น แสงสีเสียง ดังเช่น ในงานประเพณีผีตาโขนที่มีการเพิ่มสีสันด้วยการประดิษฐ์หน้ากากให้มีสีสันฉูดฉาดมากขึ้น ซึ่งสิ่งเหล่านี้ก็สามารถสร้างอัตลักษณ์ด้านการรับรู้ให้กับนักท่องเที่ยวและคนในชุมชนได้ด้วยเช่นกัน

๕.๒.๒ การตีความหมายจากประเพณีท้องถิ่น

จากการศึกษาประเพณีผีตาโขน ประเพณีผีขนน้ำและประเพณีแห่ต้นดอกไม้ที่พบว่ามี ความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กับความเชื่อความศรัทธาของคนในชุมชนท้องถิ่นที่ผูกพันอยู่กับบรรพบุรุษ ผีป่า อันเป็นความเชื่อดั้งเดิมรวมทั้งพิธีกรรมความเชื่อทางพุทธศาสนาด้วย กล่าวถึงผีตาโขนนั้นเป็นผีป่าที่ถูกต่อเติมและสร้างเรื่องราวให้มีความสมบูรณ์ผ่านเรื่องราวของพระเวสสันดรในคราวที่เสด็จกลับเมือง ดังที่พบว่า ในพิธีแห่พระเวสสันดรกลับเมืองนั้น ถือว่าเป็นพิธีกรรมที่มีการสมมติว่า “เป็นสถานที่แห่งใดแห่งหนึ่งในป่าหิมพานต์ โดยมีคนสวมเครื่องแต่งกายเป็นพระเจ้ากรุงสุยชัย นางผุสดี พระเวสสันดร นางมัทรี กัณหา ซาลี แล้วอัญเชิญ ๖ กษัตริย์เข้าเมือง” ส่วนผีป่าที่เดินทางมาส่งนั้น ก็จะมีการพรากกายให้ดูไม่น่ากลัวโดยการนำเอาเศษผ้าเก่าๆมาห่อคลุมร่างกาย จากเอกสารของ ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม^{๑๐} กล่าวว่า “ผีตาโขนก่อนนั้นมีหน้าตาที่น่ากลัวมีสีสันที่สวยงาม หน้ากากเป็นกาบมะพร้าวหรือมีการใช้หวดหนึ่งข้าวเก่าๆ ขาดๆที่ไม่ได้ใช้แล้วเอามาทำเป็นหัวผีตาโขน”

นอกจากนี้ยังมีสัญลักษณ์เครื่องเพศปรากฏอยู่ในขบวนแห่ แต่ความโดดเด่นและมีความหมายจะถูกสื่อสารผ่านวิธีการเล่นและรูปแบบที่มีการประดิษฐ์สร้างขึ้นมา ดังที่ พงศพร พินิจวัฒน์ ได้กล่าวว่า ในการเล่นในงานบุญหลวงนี้ มีสัญลักษณ์ที่ต้องมีอีกประการหนึ่ง คือ การเล่นสัญลักษณ์เครื่องเพศ ซึ่งจะมีทั้งสัญลักษณ์ของหญิงและชาย แต่ที่นิยมเล่นมากที่สุดคือของเพศชาย โดยจะเห็นจากด้ามดาบของผีตาโขนน้อย การเล่นชายของ ทอดแห ตกเบ็ด ก็จะมีสัญลักษณ์เครื่องเพศทั้งสิ้น แม้แต่ผีตาโขนใหญ่ก็มีการแสดงเครื่องเพศอย่างชัดเจน

อย่างไรก็ดีการเล่นสัญลักษณ์เครื่องเพศนี้ ไม่ได้ถือเป็นเรื่องลามกอนาจารแต่อย่างใด ถือเป็นเรื่องธรรมดาเพื่อให้เกิดความสนุกสนาน เพราะปีหนึ่งจะเล่นได้เพียงครั้งเดียวเท่านั้น การละเล่นสัญลักษณ์เครื่องเพศนี้มีจุดประสงค์คือ ๑) เล่นเพื่อขอฝน ชาวบ้านเชื่อว่า การเล่นใน

^๘ สอนง อุปลา.(๒๕๔๖). พัฒนาการประเพณีผีตาโขน อำเภอคำชะอี จังหวัดเลย. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการศึกษาเพื่อการพัฒนา บัณฑิตวิทยาลัย สถาบันราชภัฏเลย, หน้า บทคัดย่อ.

^๙ เอกรินทร์ พึ่งประชา. (ม.ค.-มิ.ย. ๔๘). ผีตาโขน นิยามและความหมายเบื้องหลังหน้ากาก ชื่อ รูปแบบและความหมายที่ซ่อนอยู่เบื้องหลังหน้ากากผีตาโขน ของอำเภอคำชะอี จังหวัดเลย. *ดำรงวิชาการ* ๔, ๑, หน้า ๑๑๐-๑๑๙.

^{๑๐} ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม. (๒๕๔๘). ผีกับพุทธ ศาสนาและความเชื่อในสังคมคำชะอี คุณภาพทางจิตวิญญาณของชาวบ้านในลุ่มน้ำหมัน. กรุงเทพฯ : มูลนิธิเล็ก ประไพ วิริยะพันธุ์, หน้า๑๐๑.

ลักษณะนี้จะทำให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล ยิ่งเล่นมากจะทำให้บริเวณน้ำฝนมีมากขึ้นด้วย ๒) เพื่อเป็นการหลอกล่อพญามาร โดยให้พญามารมาหลงระเห็จในการเล่นนี้จนลืมที่จะไปก่อความวุ่นวายในงานบุญหลวง จะทำให้การจัดงานเป็นไปด้วยความราบรื่น ๓) เล่นเป็นประเพณี ชาวบ้านเชื่อว่าหากไม่เล่นจะทำให้ผิดประเพณี และการทำผิดประเพณีถือว่าร้ายแรงมาก จะทำให้เจ้านายพิโรธ จะทำให้เกิดสิ่งเลวร้ายขึ้น เช่น ฝนแล้ง ข้าวปลาอาหารไม่อุดมสมบูรณ์ สัตว์เลี้ยงล้มตาย หรือแม้กระทั่งทำให้คนในสังคมเกิดความวุ่นวายล้มตายได้ ส่งผลทำให้ผีตาโขนส่วนใหญ่มีการประดับตกแต่งร่างกายด้วยสัญลักษณ์ของอวัยวะเพศชาย ดังเอกสารของ ศรีศักดิ์ วัลลิโกดม^{๑๑} ที่ว่า “ผีทุกตัวต้องมีอาวุธประจำกายหรือดาบหรือง้าวที่ทำขึ้นจากไม้เนื้ออ่อน เช่น ไม้จิว ไม้ฉำฉา ส่วนด้ามทำให้มีลักษณะเป็นรูปอวัยวะเพศชายและนิยมทาสีแดงตรงปลายดาบด้วย”

ส่วนผีตาโขนนั้นก็มีการก่อสร้างรูปแบบขึ้นมาจากหลากหลายในส่วนผีตาโขนใหญ่ นั้น สุทัศน์พงษ์ กุลบุตร^{๑๒} กล่าวว่า ความเชื่อของชาวอำเภอด่านซ้ายนั้นมีการปรับปรนผสมผสานระหว่างการนับถือผีหรือการนับถืออำนาจศักดิ์สิทธิ์ของวิญญาณผีเจ้านาย กับความเชื่อตามแนวพุทธศาสนาหรือการนับถืออำนาจศักดิ์สิทธิ์ของพระธาตุศรีสองรักโดยไม่มีความขัดแย้งกันแต่อย่างใด สำหรับผีตาโขนใหญ่ นั้น มีรูปลักษณะที่จำลองแบบมาจากร่างกายของคนโบราณ ที่มีลักษณะสูงใหญ่ มีร่างกายที่แข็งแรงและสมบูรณ์^{๑๓} และ ดนุพล ไชยสินธุ์^{๑๔} ก็กล่าวถึงที่มาของผีตาโขนใหญ่ว่ามีแหล่งที่มาของผีตาโขนใหญ่ จากการสอบถามผู้รู้ของท้องถิ่น สันนิษฐานว่า ได้รับอิทธิพลจากเมืองหลวงพระบาง สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ตามหลักฐานระบุว่า มีความเกี่ยวข้องกับเรื่องปู่เยออย่าเยอซึ่งปรากฏอยู่ในนิทานพื้นบ้านหลายเรื่องแต่เนื้อเรื่องที่แสดงว่าเป็นวีรบุรุษของเผ่าพันธุ์มีอยู่ ๒ เรื่อง คือ ๑) ปู่เยออย่าเยอในตำนานแม่โพสพ หรือนิทาน “ทำไมข้าวเม็ดเล็ก” ที่กล่าวถึงปู่เยออย่าเยอได้เป็นผู้ขอพันธุ์ข้าวมาจากแม่โพสพมาปลูกยังเมืองมนุษย์ ๒) ปู่เยออย่าเยอในเรื่องขุนบรมราชาธิราชนั้นได้แสดงบทบาทวีรบุรุษของเผ่าพันธุ์ที่เป็นผู้ตัดถนนเครือข่ายภาค ดังมีรายละเอียดว่า

“แต่ก่อนนั้นโลกเรามีแต่ผืนน้ำ ไม่มีผืนดิน พระยาแถนหลวง (แถนฟ้าครืน ก็เรียก) ซึ่งเป็นแถนแห่งแถนทั้งหลาย (เป็นเทพผู้ใหญ่) จึงให้ปู่เยออย่าเยอลงมาสู่พื้นโลก ก่อนลงมาได้ประทานพรให้ปู่เยออย่าเยอมีฤทธิ์ หากย่างเท้าก้าวไปที่แห่งใดให้มีแผ่นดินผุดขึ้นมา ณ ที่แห่งนั้น ดังนั้นเมื่อปู่เยออย่าเยอลงมาถึงพื้นโลก จึงได้เกิดแผ่นดินผุดขึ้นเหนือน้ำตามรอยเท้าที่ปู่เยออย่าเยอย่างก้าวไป เมื่อเกิดแผ่นดินแล้วพระยาแถนหลวงจึงให้พระยาแถนแต่ง (พระยาแถนอีกองค์หนึ่งซึ่งมีอำนาจหน้าที่สร้างสรรพสิ่งขึ้นในโลก เหมือนพระวิษณุกรรม) สร้างมนุษย์ สัตว์ และพืชพันธุ์ธัญญาหารขึ้นไว้ในแผ่นดินเพื่อจักได้สร้างแบ่งให้โลกเจริญสืบเนื่องไป โดยที่พระยาแถนจะได้ไม่ต้องเหนื่อยแรงอีกใน

^{๑๑} ศรีศักดิ์ วัลลิโกดม. (๒๕๔๘). ผีกับพุทธ ศาสนาและความเชื่อในสังคมด่านซ้าย ดุลยภาพทางจิตวิญญาณของชาวบ้านในลุ่มน้ำหมัน. กรุงเทพฯ : มูลนิธิเล็ก ประไพ วิริยะพันธุ์, หน้า ๑๐๑-๑๐๒.

^{๑๒} สุทัศน์พงษ์ กุลบุตร. (๒๕๓๖). ประเพณีพิธีกรรมเกี่ยวกับพระธาตุศรีสองรัก อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย. มหาสารคาม : วิทยาลัยนพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, หน้า บทคัดย่อ.

^{๑๓} เอกรินทร์ พึ่งประชา. (ม.ค.-มิ.ย. ๔๘). ผีตาโขน นิยามและความหมายเบื้องต้นหน้าภาค ชื่อ รูปแบบและความหมายที่ซ่อนอยู่เบื้องหลังหน้าภาคผีตาโขน ของอำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย. *ดำรงวิชาการ*. ๔, ๑, หน้า ๑๑๐-๑๑๙.

^{๑๔} ดนุพล ไชยสินธุ์. (๒๕๓๙). *ปู่สังคะสา ย่าสังคะลี*. เลย : รุ่งแสงการพิมพ์, หน้า ปกหลัง.

คนในชุมชนก็จะเดือดร้อน เพราะเชื่อว่า ผีตาโขนเปรียบเสมือนการบูชาภูตผี วิญญาณและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และ

อย่างไรก็ตามเมื่อพุทธศาสนาเข้ามาสังคมเกษตรกรรม ผีตาโขนและผีขนน้ำ รวมถึงประเพณีแห่ต้นดอกไม้ ประเพณีหลายอย่างจึงจัดขึ้นเพื่อพุทธศาสนา เช่นพิธีการบูชาพระอุปัศฌาย์ในวันแรกของประเพณีผีตาโขน ที่เรียกว่า “วันโฮม” (วันรวม) เป็นวันที่ประชาชนจากหมู่บ้านต่าง ๆ จะเดินทางมาร่วมงาน งานพิธีจะเริ่มตั้งแต่เช้ามีเวลา ๐๔.๐๐ น. โดยประชาชนจะไปรวมกันที่วัดโพชนัยเพื่อประกอบพิธีเบิกพระอุปัศฌาย์ ซึ่งจะมีแสนแก้ว อุ้มเมือง เป็นผู้ทำหน้าที่ เป็นผู้เชิญพระอุปัศฌาย์ โดยเฉพาะที่พ่อแสนจะนำอุปกรณ์ที่เตรียมไว้ มีดาบ มีด หอก ฉัตร ซึ่งทำด้วยไม้ ถัดไปเดินนำขบวนประชาชนไปยังริมฝั่งลำน้ำหมัน ซึ่งเป็นแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์ เพราะลำน้ำนี้จะไหลไปทางทิศเหนือ เมื่อถึงริมฝั่งน้ำหมันทุกคนจะอยู่ในอาการสงบ แสนแก้ว อุ้มเมือง จะกล่าวบูชาพระอุปัศฌาย์ ๓ จบ เมื่อกล่าวจบแรกจะต้องตีฆ้องชัย ๑ ครั้ง จบบทที่ ๒ จะตี ๒ ครั้ง จบบทที่ ๓ จะตี ๓ ครั้ง ต่อจากนั้น พ่อแสนอีกท่านหนึ่ง จะลงไปงมหาพระอุปัศฌาย์ในลำน้ำหมัน โดยจะใช้หินสีขาวใสเป็นสิ่งสมมติ เมื่อได้พระอุปัศฌาย์แล้ว จะนำขึ้นมาวางไว้ในพานซึ่งเตรียมไว้ ทำการจุดประทัดหรือยิงปืนดนตรีต่าง ๆ เช่น ฆ้อง กลอง ฉาบ ฉิ่ง พิณ แคน จะเริ่มบรรเลง ประชาชนโห่ร้องไชโย แห่พระอุปัศฌาย์ไปประดิษฐานไว้ที่หอพระอุปัศฌาย์ที่วัดโพชนัยโดยจะจัดห่อใหญ่ไว้ทางทิศตะวันออกของโบสถ์ และมีห่อเล็กอีก ๓ ห่อ โดยรอบโบสถ์ (จัดไว้ ๔ ทิศ) เมื่อมีการเชิญพระอุปัศฌาย์ขึ้นห่อแต่ละทิศนั้น จะมีการยิงปืนขึ้นทิศละ ๑ นัดมูลเหตุที่มีการเชิญพระอุปัศฌาย์เชื่อว่า “พระอุปัศฌาย์นั้น เป็นพระเถระผู้มีฤทธิ์ได้เนรมิตภูเขากลางมหาสมุทร สามารถปราบพวกรบได้ราบคาบ เมื่อมีการจัดบุญหลวง จึงได้เชิญพระอุปัศฌาย์มาประดิษฐานไว้ในงานด้วย เพื่อให้เกิดความสวัสดิมีชัย การจัดงานสำเร็จไปด้วยดี”^{๑๗}

สำหรับผีประเพณีผีขนน้ำนั้นเป็นการละเล่นที่ถวายเป็นเจ้าปู่ที่ดอนหอกก่อนจึงจะถือว่ามีความศักดิ์สิทธิ์ ส่วนผู้ที่มิชอบในพิธีกรรมดังกล่าวที่ที่เชื่อมโยงระหว่างผีกับมนุษย์ก็คือร่างทรงหรือ นางเทียม ดังนั้นจึงอาจแสดงให้เห็นว่า ในสังคมเกษตรกรรมนั้นผู้หญิงถือว่ามิชอบต่อการดูแลสารทุกข์สุขดิบของคนในครอบครัว และนางเทียมที่เป็นร่างทรงก็เป็นบุคคลที่ถูกยอมรับจากคนในชุมชนและสังคมด้วยเช่นกันดังที่ สุรียา บรรพลา ได้กล่าวว่า “นางเทียมเป็นบุคคลที่มีความสำคัญกับชุมชนและนางเทียมก็มักจะได้รับเกียรติจากชาวบ้านให้เป็นผู้นำในพิธีกรรมและงานบุญต่างๆ”^{๑๘}

ส่วนประเพณีต้นดอกไม้ถูกประดิษฐ์สร้างขึ้นมาก็มีนัยยะหลักคือ ต้นดอกไม้ที่ถูกพุทธศาสนิกกร่วมมือร่วมใจกันจัดขึ้น เพื่อการถวายเป็นพุทธบูชาและการขอขมาลาโทษแด่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อครั้งที่ชาวบ้านได้อัญเชิญพระพุทธรูปองค์ลงมาจากแท่นประทับเพื่อนำมาสร่งน้ำในวันสงกรานต์ เช่นเดียวกับการนำดอกไม้หลากชนิดมาผสมผสานร่วมกันของชาวบ้านในชุมชนซึ่งก็มีนัยยะถึงความเชื่อความศรัทธาอย่างเหนียวแน่นของต่อพุทธศาสนา เมื่อนำมาประกอบ

^{๑๗} พงศพร พินิจวัฒน์. (๒๕๔๘). ศิลปกรรมท้องถิ่น : กรณีศึกษาหน้าากผีตาโขน อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย.

สารนิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาศิลปศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, หน้า ๑๓.

^{๑๘} สุรียา บรรพลา. (๒๕๔๖). ศึกษาเปรียบเทียบองค์ประกอบการละเล่นท้องถิ่น : กรณีผีตาโขนอำเภอด่านซ้ายกับผีขนน้ำบ้านนาข้าว อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย. โปรแกรมวิชานาฏศิลป์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย, หน้า ๒๑๖.

สร้างในลักษณะรวมกันเป็นต้นดอกไม้จึงมีลักษณะที่สื่อถึงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ส่วนการนำต้นดอกไม้เดินวนรอบโบสถ์ ๓ รอบ โดยมีขบวนแห่ต้นดอกไม้และพุทธศาสนิกชนเดินร่วมไปเป็นขบวนใหญ่ พร้อมกับการเต้นของผู้ถือต้นดอกไม้ในรูปแบบที่รุนแรงผสมผสานกับเสียงตีกลอง เคาะกรับที่กระซิบนั้นเป็นการสื่อถึงนัยยะถึงความเป็นสิริมงคลแก่ชีวิต และเพื่อเป็นการเตรียมการบูชาพระพุทธรูปเจ้าด้วยดอกไม้และความเป็นสิริมงคลของผู้เข้าร่วมพิธีกรรม

อย่างไรก็ตาม การศึกษาการตีความหมายจากภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้นอาจเกี่ยวพันกับความเชื่อทางศาสนา ความรู้ ค่านิยม อุดมการณ์ หรือบรรทัดฐานทางสังคมอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือหลาย ๆ อย่างผสมผสานกัน ดังเช่นความเชื่อเกี่ยวกับ พระอุปคุตในงานประเพณีผีตาโขน ที่เชื่อว่าพระอุปคุตกับผีตาโขนเกี่ยวข้องกัน คือ ในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชฉลองเจดีย์ที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าจำนวนแปดหมื่นสี่พันองค์ มีการทำบุญฉลองนาน ๗ ปี ๗ เดือน ๗ วัน และนิมนต์พระอุปคุตมาปกป้อง เพราะเกรงว่าพญามารจะมารบกวน สอดคล้องผลการศึกษากาญจนนา สวนประดิษฐ์^{๑๙} ที่กล่าวว่า การนิมนต์พระอุปคุตมาไว้ที่วัด เมื่อมีงาน “บุญผะเหวด” หรือ “บุญหลวง” นั้น มีจุดมุ่งหมายเพื่อปราบมารและป้องกันภัยอันตรายต่างๆ ทำให้เกิดความสวัสดิมีชัย ซึ่งในการอัญเชิญพระอุปคุตนั้นจะใช้ “แสนแก้วอุ่นเมือง” ลงมกก่อนหินในแม่น้ำห่มัน 3 ครั้ง ครั้งสุดท้ายจึงจะสมมุติเป็นพระอุปคุต จากนั้นจึงอัญเชิญมาไว้ที่วัดโพชนชัย สถานที่ใช้ประกอบพิธีเพื่อดำเนินการต่อไป นอกจากนี้ยังเป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งของทุกหน่วยสังคม ได้แก่ ภูมิปัญญาด้านครอบครัว ภูมิปัญญาด้านการศึกษา ภูมิปัญญาด้านศาสนา ภูมิปัญญาด้านเศรษฐกิจ ภูมิปัญญาด้านการเมืองการปกครอง ภูมิปัญญาด้านนันทนาการและศิลปะ ภูมิปัญญาด้านภาษาและการสื่อสาร ซึ่ง จินตนา พูนลาภและคณะ กล่าวไว้^{๒๐} ประเพณีท้องถิ่นซึ่งเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นองค์ความรู้ที่สืบทอดจากรุ่นสู่รุ่นมาเป็นระยะเวลาที่ยาวนาน มีการบูรณาการเป็นองค์ความรู้ที่สมบูรณ์และสมดุลในตัวเองมาตั้งแต่ระดับบุคคล ครอบครัว เครือญาติ ชุมชน หมู่บ้าน สังคม วัฒนธรรมจนถึงทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมและเทคโนโลยี ซึ่งในอดีตนั้นเป็นวิธีการผลิตเพื่อการยังชีพและการพึ่งพาตนเอง

๕.๓ ข้อเสนอแนะ

๕.๓.๑ ควรมีการศึกษาเกี่ยวกับชุดการแสดงที่มีการปรับปรุงยุคงานศิลปะและวัฒนธรรมสู่การออกแบบสร้างสรรค์แบบสมัยใหม่

๕.๓.๒ ควรมีการศึกษาวิจัยโดยการให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการคิด สร้างสรรค์และนำเสนอชุดการแสดงที่มีเอกลักษณ์เฉพาะของท้องถิ่นผสมผสานร่วมไปกับการออกแบบชุดการแสดงแบบสมัยใหม่

^{๑๙} กาญจนนา สวนประดิษฐ์. (๒๕๓๓). ผีตาโขน : ศึกษาเฉพาะกรณีอำเภอด่านซ้าย. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาไทยคดีศึกษา (เน้นมนุษยศาสตร์) มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, หน้า ๑๐๑.

^{๒๐} ทรงจิต พูนลาภ และคณะ. (ม.ป.ป.). ศักยภาพและสถานภาพของภูมิปัญญาไทย. นนทบุรี : สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, สหมิตรพรินตติ้ง, หน้า ๑.

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

- กาญจนา สวนประดิษฐ์. (๒๕๓๓). **ผีตาโขน : ศึกษาเฉพาะกรณีอำเภอด่านซ้าย**. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาไทยคดีศึกษา (เน้นมนุษยศาสตร์) มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม.
- ชมนาด กิจจันทร์ และคณะ. (ม.ป.ป.). **สุนทรียภาพของชีวิต**. กรุงเทพฯ : คณะศิลปกรรมศาสตร์ สถาบันราชภัฏสวนสุนันทา.
- เชาว์ อินใย และคณะ (๒๕๕๓). **ความคิดเห็นของประชาชนในจังหวัดเลยต่อการให้จังหวัดเลยเป็นเขตพื้นที่พิเศษเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนโดยใช้กระบวนการมีส่วนร่วม**. เลย : สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย.
- เชิดเกียรติ กุลบุตร. (๒๕๔๘). **ศิลปกรรมจังหวัดเลย**. เลย : คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย.
- ไชยวุฒิ มนตรีรักษ์ ประยงค์ อัมจักร สัมฤทธิ์ สุภามา และอภิญา กรรณ. (๒๕๔๘). **แม่น้ำเลยสายน้ำของคนไทย**. ขอนแก่น : เพ็ญพรีนติ้ง.
- เครือจิต ศรีบุญนาท. (๒๕๕๐). **ดนตรีในพิธีกรรมชนเผ่าดั้งเดิมสายตระกูลมอญ-เขมร**. สุรินทร์ : คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์.
- دنوپล ไชยสินธุ์. (๒๕๓๙). **ปู่สังคะสา ย่าสังคะสี**. เลย : รุ่งแสงการพิมพ์.
- ทรงจิต พูนลาภ และคณะ. (ม.ป.ป.). **ศักยภาพและสถานภาพของภูมิปัญญาไทย**. นนทบุรี : สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, สหมิตรพรีนติ้ง.
- ไทยโรจน์ พวงมณี. (เมษายน-พฤษภาคม, ๒๕๔๖). **หน้ากากผีตาโขน**. **วารสารดอกจาน**. ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๔, หน้า ๑๗-๒๓.
- เทอดศักดิ์ มหาเรือนทรง. (๒๕๒๔). **หัตถกรรมพื้นบ้าน ย่านลพบุรี**. ใน **สมบัติไทย**. ที่ระลึกในงานสมบัติไทย-ยุงทอง ๒๔ เปิดศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดลพบุรี วิทยาลัยครูเทพสตรี วางศิลาฤกษ์อาคารเรียนโรงเรียนสาธิต วค. เทพสตรี ๑๗-๒๑ ตุลาคม ๒๕๒๔. เจริญวิทย์การพิมพ์, หน้า ๑๐๑-๑๑๔.
- ธรรมรัตน์ โถวสกุล. (กรกฎาคม-ธันวาคม, ๒๕๕๐). **รูปแบบและกระบวนการงานประดิษฐ์ในผลงานการค้นคว้าริเริ่มทางนาฏศิลป์หรือศิลปะการละครของนักศึกษาโปรแกรมวิชานาฏศิลป์ มหาวิทยาลัยราชภัฏจันทรเกษม**. ใน **วารสารจันทรเกษมสาร**. ปีที่ ๑๓ ฉบับที่ ๒๕. หน้า ๑๐๑-๑๐๗.
- ธรรมาสัน นิยมรัตน์จรรยา. (๒๕๕๓) **การออกแบบเรขศิลป์สำหรับงานประเพณีผีตาโขน**. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปกรรมศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาานภูมิศิลปภาควิชาภูมิศิลป คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ณัฐยา ทิพรัตน์. (๒๕๔๓). **ภูมิปัญญาไทยกับการพัฒนา**. ใน **แนวโน้มศิลปศึกษาร่วมสมัยใหม่**. ศูนย์ตำราและเอกสารทางวิชาการ คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, หน้า ๖๔.

บรรณานุกรม

- พงศพร พินิจวัฒน์. (๒๕๔๘). **ศิลปกรรมท้องถิ่น : กรณีศึกษาหน้ากากผีตาโขน อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย**. สารนิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาศิลปศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
- พฤทธิ์ ศุภเศรษฐศิริ. (๒๕๔๕). **ระบํารำเดิน**. กรุงเทพฯ : ไอเดียสแควร์.
- ไพเวช วังบอน. (๒๐๐๘). การหาแรงบันดาลใจในการออกแบบและการสร้างความแตกต่างในการออกแบบ. ใน **หลักสูตรการอบรม โครงการพัฒนาบุคลากรด้านผลิตภัณฑ์และบรรจุภัณฑ์**. ส่วนพัฒนาขีดความสามารถบริการอุตสาหกรรม สำนักพัฒนาหน่วยบริการอุตสาหกรรม กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม กระทรวงอุตสาหกรรม, หน้า ๗๒-๑๑๓.
- ประเวศ วะสี. (๒๕๔๙) การพัฒนาต้องเอาวัฒนธรรมเป็นตัวตั้ง. ในเอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง **ศูนย์วิจัยวัฒนธรรมร่วมภูมิภาคเพื่อการพัฒนาประเทศในเชิงมนุษยศาสตร์ : ความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมในประเทศไทยเพื่อจัดทำแผนที่วัฒนธรรม ๔ ภูมิภาค**. วันที่ ๒-๓ มิถุนายน ๒๕๔๙ ณ โรงแรมมิราเคิล แกรนด์ คอนเวนชั่น กรุงเทพฯ (เอกสารอภินันทนาการจากสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ).
- ประพันธ์ ภักดีกุล และคณะ. (๒๕๔๙). **รูปแบบและปัจจัยในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนด้วยศักยภาพและปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน**. กรุงเทพฯ : ไอเดียสแควร์.
- ปริตตา เฉลิมเผ่า กอนันทกุล. (๒๕๔๕). **อัตลักษณ์ซ้อนของนักมนุษยวิทยาในบ้านเกิด**. ใน **คนใน : ประสบการณ์ภาคสนามของนักมานุษยวิทยาไทย**. ปริตตา เฉลิมเผ่า กอนันทกุล บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, หน้า ๒๐๑-๒๐๒.
- สนอง อุปลา. (๒๕๔๖). **พัฒนาการประเพณีผีตาโขน อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย**. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาไทยศึกษาเพื่อการพัฒนา บัณฑิตวิทยาลัย สถาบันราชภัฏเลย.
- สวนศรี ศรีแพงพงษ์. (๒๕๓๖). สาเหตุที่เกิดศิลปะพื้นบ้าน. ใน **จันทร์เกษมศิลป์**. นิทรรศการผลงานศิลปะนิพนธ์ ณ ห้องสัมมนาอาคารหอสมุดมานิจ ชุมสาย สถาบันราชภัฏจันทร์เกษม, หน้า ๔๑.
- สุทัศน์พงษ์ กุลบุตร. (๒๕๓๖). **ประเพณีพิธีกรรมเกี่ยวกับพระธาตุศรีสองรัก อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย**. มหาสารคาม : วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม.
- สุรพล วิรุฬห์รักษ์. (๒๕๔๗). **หลักการแสดงนาฏศิลป์ปริทรรศน์**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุรียา บรรพลา. (๒๕๔๖). **ศึกษาเปรียบเทียบองค์ประกอบการละเล่นท้องถิ่น : กรณีผีตาโขน อำเภอด่านซ้ายกับผีขนน้ำบ้านนาซาว อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย**. โปรแกรมมิชานาฏศิลป์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย.

บรรณานุกรม

- สุรียา บรรพลา. (เมษายน-พฤษภาคม, ๒๕๔๖) ฝีตาโขนกับการพัฒนา. วารสารดอกจาน. ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๔, หน้า ๘๓-๘๙.
- สาร สารระทัศน์นันท. (๒๕๔๔). ฝีตาโขน. เลย : รุ่งแสงธุรกิจการพิมพ์.
- สังคม พรหมศิริ. (2551). การละเล่นแห่ต้นดอกไม้ บ้านอาฮี ตำบลอาฮี อำเภอกำลี้ จังหวัดเลย. เลย : ภาควิชานาฏศิลป์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย.
- สำนักศิลปะและวัฒนธรรม สถาบันราชภัฏเลย. (๒๕๔๐). เบ็งจังหวัดเลย ศิลปกรรมวัฒนธรรม และธรรมชาติ. เลย : ม.ป.ท., หน้า๒๒.
- สำนักวัฒนธรรมจังหวัดเลย. (๒๕๔๗). พระธาตุศรีสองรัก ดินแดนแห่งสัจจะและไมตรีอำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย. เลย : รุ่งแสงธุรกิจการพิมพ์.
- สำนักคณะกรรมการศึกษาแห่งชาติ. (๒๕๔๑). แนวทางส่งเสริมภูมิปัญญาไทยในการจัดการปัญหา. กรุงเทพฯ : เอกสารอัดสำเนา, หน้า๑๐.
- สำเนียง สร้อยนาคนพงษ์. (มกราคม, ๒๕๓๙). การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อส่งเสริมการเรียนการสอนในโรงเรียน. สารพัฒนาหลักสูตร, ๑๑, หน้า ๒๓-๓๒.
- ภาสินี เชื้อบุญมี. (๒๕๕๒). การบริหารจัดการงานประเพณีบุญหลวงและการละเล่นฝีตาโขนเพื่อการท่องเที่ยว อำเภอด่านซ้ายจังหวัดเลย. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการและประเมินโครงการ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย.
- ภิญโญ ภูเทศ. (มกราคม-มิถุนายน, ๒๕๕๓). การนำภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านดนตรีมาใช้ในการเรียนการสอนในโรงเรียนมัธยมศึกษาของจังหวัดนครสวรรค์, วารสารพิภูล ปีที่ ๘ ฉบับที่ ๑ หน้า ๙๕-๑๐๖.
- ภิชารัตน์ คำสุข. (๒๕๕๑). การออกแบบและพัฒนาบรรจุภัณฑ์สำหรับผลิตภัณฑ์ของที่ระลึกประเพณีฝีตาโขนของร้านกวีนิพนธ์หัตถกรรมอำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต มหาวิทยาลัยนเรศวร.
- มโน พิสุทธิรัตนานนท์. (๒๕๓๙). ศิลปะพื้นบ้าน. กรุงเทพฯ : ภาควิชาทัศนศิลป์ศึกษา คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ,
- มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์. (๒๕๔๒). สารานุกรมวัฒนธรรมไทย. กรุงเทพฯ : บริษัทสยามเพรส แมเนจเม้นท์ จำกัด.
- รัตนา แสงสว่าง. (๒๕๕๒). ห้องสมุดผู้สูงอายุ. เลย : คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย.
- ไร่ไพ กาแก้ว. (๒๕๕๔). ประวัติสงกรานต์แห่ต้นดอกไม้ที่บ้านอาฮี ทำลี้ เลย. เมืองเลยนิวส์, หน้า ๑๖.

บรรณานุกรม

- วรรณัทธ์ บุนนาค, สุณีย์ กวีศราศัย และ สุปราณี วานมนตรี. (๒๕๕๑). **รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์เรื่องรูปแบบศิลปวัฒนธรรมประเพณีการฟ้อนแห่งต้นดอกไม้ : กรณีศึกษาบ้านอาฮี หมู่ที่ ๑,๖ ตำบลอาฮี อำเภอน้ำขุ่น จังหวัดเลย**. ขอนแก่น: กองทุนทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมภูมิปัญญาท้องถิ่น มหาวิทยาลัยขอนแก่น, หน้า บทคัดย่อ.
- วารสารณ์ สามโกเศศ. (๒๐๐๙). **รู้จักเศรษฐกิจเชิงสร้างสรรค์**. เข้าถึงจาก <http://www.moc.moe.go.th> เมื่อ ๑๐ มกราคม ๒๕๕๔.
- วิบูลย์ ลี้สุวรรณ. (๒๕๔๐). **มรดกวัฒนธรรมพื้นบ้าน**. กรุงเทพฯ : ต้นอ้อแกรมมี.
- วิมล จิโรจพันธ์ ประชิต สกฤษะพัฒน์ และ อุดม เขยกิจวงศ์. (๒๕๔๘). **ศิลปะและวัฒนธรรมไทย**. กรุงเทพฯ : แสงดาว.
- วัฒน์ จุฑะวิภาต. (๒๕๔๕). **ศิลปะพื้นบ้าน**. กรุงเทพฯ : สีปประกา.
- วัฒน์ จุฑะวิภาต. (๒๕๓๕). **ศิลปะพื้นบ้าน**. ใน **ศิลปศึกษา ศึกษาศิลปะ**. สันติ คุณประเสริฐ สมใจ สิทธิชัย บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, หน้า ๒๘๓-๓๒๒.
- ศรีศักดิ์ วัลลิโถม. (๒๕๔๘). **ผีกับพุทธ ศาสนาและความเชื่อในสังคมด่านซ้าย ดุลยภาพทางจิตวิญญาณของชาวบ้านในลุ่มน้ำหมัน**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิเล็ก ประไพ วิริยะพันธุ์.
- เศรษฐกิจเชิงสร้างสรรค์ เข้าถึงจาก www.chanthaburi.buu.ac.th/ เมื่อ ๕ มกราคม ๒๕๕๔.
- อภิญา เพ็ญฟูสกุล. (๒๕๔๓). **แนวคิดหลักทางสังคมวิทยาเรื่อง อัตลักษณ์ (Identity) .เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการระดับชาติ สาขาสังคมวิทยา ครั้งที่ ๑ จัดโดยคณะกรรมการสภาวิจัยแห่งชาติ สาขาสังคมวิทยา**. สำนักคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ ณ โรงแรมมิราเคิล แกรนด์ คอนเวนชั่น กรุงเทพฯ ๑๕-๑๖ ธันวาคม ๒๕๔๓, หน้า ๔.
- อภาภรณ์ วรรณ และคณะ. (๒๕๔๙). **โครงการวิจัยและพัฒนาห้องสมุดมีชีวิต: การจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น เรื่อง ผีตาโชน อำเภอด่านซ้ายจังหวัดเลย**. มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย.
- อนันท์ กาญจนพันธ์. (๒๕๔๘). **ทฤษฎีและวิธีวิทยาของการวิจัยวัฒนธรรม**. กรุงเทพฯ : อมรินทร์.
- อิทธิพล ตั้งโฉลก. (๒๕๕๐). **แนวการสอนและสร้างสรรค์จิตกรรมชั้นสูง**. กรุงเทพฯ : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้ง จำกัด (มหาชน).
- เอกรินทร์ พึ่งประชา. (ม.ค.-มิ.ย. ๔๘). **ผีตาโชน นิยามและความหมายเบื้องหลังหน้ากากชื่อ รูปแบบและความหมายที่ซ่อนอยู่เบื้องหลังหน้ากากผีตาโชน ของอำเภอด่านซ้ายจังหวัดเลย**. **ตำรงวิชาการ** ๔, ๑, หน้า ๑๑๐-๑๑๙.
- เอกรินทร์ ณ ถลาง. (๒๕๔๐). **ภูมิปัญญาชาวบ้านสี่ภาค :วิถีชีวิตและกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านไทย**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.

บรรณานุกรม

- อัศวินธ์ เรืองรอง. (๒๕๕๐). อัตลักษณ์และบทบาทของลิเกเด็กคณะโรงเรียนศรีเอี่ยมอนุสรณ์. ใน วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา. ฉบับที่ ๑ (หลากหลายทางปัญญา รวมบทความด้านมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์) กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิก, หน้า ๑๔๕-๑๘๐.
- Editorial Team. (๒๐๐๐๙, February). Creative Economy กับเศรษฐกิจของชาติ. ใน I Design. No.๗๙. หน้า ๓๔-๔๑.

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อนามสกุล (ภาษาไทย) นายไทยโรจน์ พวงมณี

ชื่อนามสกุล (ภาษาอังกฤษ) Mr.Thairoj Phoungmanee

วันเดือนปีเกิด ๒๓ พฤศจิกายน ๒๕๑๐

หมายเลขประจำตัวประชาชน ๓๑๐๐๖ ๙๐๐๐๑๖๓๔

ตำแหน่ง ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ระดับ ๘

ประวัติการศึกษา ครุศาสตรมหาบัณฑิต (ค.ม. ศิลปศึกษา : ประวัติศาสตร์ศิลป์)

การศึกษาระดับบัณฑิต (กศ.บ. ศิลปศึกษา-สังคมวิทยา)

ภูมิลำเนาเดิม ๑๖/๑๕ หมู่ที่ ๘ ถนนรามคำแหง

แขวง/เขตสะพานสูง กรุงเทพมหานคร ๑๐๒๔๐

สถานที่ทำงาน สาขาวิชาศิลปกรรม ภาควิชามนุษยศาสตร์

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย

โทรศัพท์ (ที่ทำงาน) ๐๔๒-๘๓๕๐๓๒

โทรศัพท์ (เคลื่อนที่) ๐๘๙-๗๐๙๔๒๗๒

E-mail : thai-roj@hotmail.com

ประสบการณ์ด้านการวิจัย

๑. การศึกษาแนวทางการพัฒนารูปแบบการบริหารจัดการแหล่งทุนท้องถิ่นจังหวัดเลย (ผู้ร่วมโครงการวิจัย)

๒. การสร้างบทเรียนวิทยาศาสตร์ท้องถิ่นเรื่องพืชสมุนไพรท้องถิ่นจากภูมิปัญญาท้องถิ่น บ้านนาโคก ตำบลศรีสองรัก อำเภอเมือง จังหวัดเลย (ผู้ร่วมโครงการวิจัย)

๓. การวิจัยศักยภาพด้านการท่องเที่ยวสะพานมิตรภาพน้ำเหืองไทยลาวกรณีศึกษาอำเภอท่าลี่ จังหวัดเลย เพื่อหาแนวทางการจัดการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน (ผู้ร่วมโครงการวิจัย)

๔. สนุทริยศาสตร์ในผลงานศิลปกรรมวัดศรีสัตตนาคน บ้านก้างปลา อำเภอเมือง จังหวัดเลย (หัวหน้าโครงการวิจัย)

๕. การศึกษาศักยภาพของทรัพยากรการท่องเที่ยวอำเภอเมืองจังหวัดเลย เพื่อการจัดการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน (หัวหน้าโครงการวิจัย)

๖. ศิลปกรรมท้องถิ่นอำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย (หัวหน้าโครงการวิจัย)

๗. การวิจัยและพัฒนาศักยภาพบุคลากรของชุมชนท้องถิ่น สำหรับการนำเสนอภาพลักษณ์ทรัพยากรการท่องเที่ยวเชิงศิลปกรรมท้องถิ่น เพื่อการจัดการท่องเที่ยวเขตเทศบาลตำบลเชียงคาน อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย (หัวหน้าโครงการวิจัย)

๘. การศึกษาวัดในเขตอำเภอเชียงคาน อำเภอท่าลี่ อำเภอภูเรือ อำเภอด่านซ้ายและอำเภอนาแห้วเพื่อนำเสนอเส้นทางท่องเที่ยวเชิงศิลปกรรม : เส้นทางชมและศึกษาผลงานศิลปกรรมในวัดจังหวัดเลย (หัวหน้าโครงการวิจัย)